

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

OSMANLIDAN CUMHURİYETE ESKİŞEHİR ÇİFTELER HARA-YI HÜMAYUNU

Prof. Dr. Emine GÜMÜŞSOY

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

Osmanlıdan Cumhuriyete Eskişehir Çifteler Hara-yı Hümayunu

Prof. Dr. Emine GÜMÜŞSOY

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Kalkınma Ajansları Kùltür Yayınları

Osmanlıdan Cumhuriyete
Eskişehir Çifteler Hara-yı Hümayunu

Yazar

Prof. Dr. Emine GÜMÜŞSOY

Proje Yöneticisi

Ahmet ŞİMŞEK

Kalkınma Ajansları Genel Müdürü

Değerlendirme Kurulu

Deniz ŞAHİN CİNOĞLU

Daire Başkanı

Dr. Metin ÖZASLAN

Sanayi ve Teknoloji Uzmanı

Neslihan BAŞER

Sanayi ve Teknoloji Uzmanı

Proje Sorumlusu

Sabri BAYRAM

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı Genel Sekreter Vekili

Deniz ŞAHİN CİNOĞLU

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Daire Başkanı

Fatih AYDIN

Eskişehir Yatırım Destek Ofisi Koordinatörü

Nigah ERTEKİN

Eskişehir Yatırım Destek Ofisi Uzmanı

Yayın Sahibi

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

Işıktepe OSB Mah. Arıtma Cad. No: 22/1 16215

Nilüfer/Bursa TÜRKİYE

+90 (224) 211 13 27

www.bebka.org.tr

Grafik Tasarım

Hakan Cömert

ISBN

978-625-93770-6-3

Basım

Furkan Ofset Matbaacılık Kutu ve Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti

Panayır Mah. İstanbul Cad. No: 490 Osmangazi/Bursa

Sertifika Kodu

47936

Baskı Bilgisi

1. Baskı

Baskı Tarihi: Ağustos 2026

Baskı Adeti: 500

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında

Yönetmelik'in 5. maddesi 2. fıkrasına göre bandrol taşıması zorunlu değildir.

Yasal Bilgi

Bu kitap, Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı tarafından yayına

hazırlanmış olup, kurumun ücretsiz kùltür hizmetidir.

Bütün hakları saklıdır. Kaynak göstermek şartıyla

yapılacak kısa alıntılar dışında, Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı'nın

yazılı izni alınmaksızın çoğaltılamaz ve satılamaz.

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	15
HARANIN KURULUŞU VE OSMANLI DÖNEMİNDE İŞLEYİŞİ	15
1.1 Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği	15
1.1.1 Eskişehir Bölgesinde At Yetiştiriciliği	18
1.2 Çifteler Çiftliği	19
1.2.1 Çiftliğin İdaresi ve Görevliler	23
1.2.2 Çiftliğin Mevcudu	30
1.3 Çiftliğin Yeniden Yapılandırılması	47
1.3.1 Hayvan Islahı	56
1.3.2 Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	78
1.4 Askeri Kışla	80
İKİNCİ BÖLÜM	85
HARADA YAŞAM	85
2.1 Muhacirin İskânı	85
2.2 Ziraat	89
2.3 Hastalıkla Mücadele	94
2.4 Ulaşım ve Haberleşme	96
2.5 İnşa Faaliyetleri	96
2.5.1 Çifteler Çiftçi Amele ve Baytar Mektebi	99
2.6 Yaşanan Olumsuzluklar	101
2.7 Yerel Basında Hara	104
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	109
CUMHURİYET DÖNEMİNDE HARANIN DURUMU	109
3.1 Cumhuriyetin İlanından Sonraki Süreç	109
3.1.1 Anadolu Tarım İşletmesi Müdürlüğü	116
3.1.2. Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu	118
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	139

ÖNSÖZ

Son zamanlarda revaçta olan şehir ve kurum tarihi çalışmaları ile idari yapının yanısıra sosyo-ekonomik duruma ilişkin de önemli bilgiler elde edilmektedir. Arşiv kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan bu çalışmalar ile adeta şehirlerin ve kurumların hafızası ortaya çıkarılmaktadır.

Şehir-kurum bağlantısından yola çıkıldığında Eskişehir’i öne çıkaran kurumlardan birisi de Çifteler Hara-yı Hümayunu’dur. Öyle ki Osmanlı Devleti’nin ilk “hara”sı olarak öncü ve daha sonra kurulanlara örnek teşkil etmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde kuruluş itibarıyla “Çifteler Hara-yı Hümayunu” olarak adlandırıldığından çalışmanın başlığı da bu şekilde belirlenmiştir.

Eskişehir’in güneydoğusunda yer alan Çifteler ilçesi adeta hara ile hayat bulmuş ve bölgeyi de besler hale gelmiştir. Hara merkezinin Mahmudiye’ye kaydırılmasından sonra da Çifteler-Mahmudiye bölgesi at yetiştiriciliği ve çiftlikleri ile hem devlete hem de özel işletmelere hizmet vermeye devam etmiş ve halen de etmektedir. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) bünyesinde safkan Arap atı yetiştiriciliği ve bu mirasın korunmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Bölgede Eskişehir Os-mangazi Üniversitesi bünyesinde 2007 senesinde açılan Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu ile atçılık sektörüne nitelikli işgücü yetiştirme işlevi üstlenilmiştir. Öte yandan Türkiye Jokey Kulübü de kurumsal faaliyetlere katkı sunmaktadır.

Bölgedeki atçılık altyapısının sağlık, eğitim, turizm gibi farklı alanlarla işbirliği içerisinde daha da güçlendirilmesi muhtemeldir. Bu çerçevede tarihsel geçmişin ortaya konulması yeni atılacak adımların sağlam temellere oturtulması açısından önem arz etmektedir. Birinci el kaynaklara, arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanan bu çalışma sadece bir tarih yazımı olarak değil yerel ve ulusal kalkınma stratejileri açısından da katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu vesile ile çalışmamızın Kültür Yayınları kapsamında yayımına vesile olan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğüne ve Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansına çok teşekkür ederim.

Bir Eskişehirli olarak ülkemize, şehrimize ve tarihimize katkı sağlaması dileğiyle.

Prof. Dr. Emine GÜMÜŞSOY

GİRİŞ

Türk kültüründe önemli bir yeri olan at, pek çok alanda vazgeçilmez bir işleve sahip olmuştur. Gündelik hayatta ulaşım ve nakliye dışında sefer, savaş ve törenlerde de kullanılmıştır. Aynı zamanda bir güç ve zenginlik alameti olarak kabul gören atlar için gösteri ve yarışlar da düzenlenmiştir.

Atlı göçebe kültürünün temelini oluşturan at yetiştiriciliği, Türk tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Zorlu şartlara uyum sağlayabilen, dayanıklı ve hızlı Türk atları ile uzun mesafeler katedilmiş, fetihler yapılmıştır. Atlarla ilgili Gök-türk Yazıtları ve Divan-ı Lügati't-Türk gibi yazılı kaynakların yanı sıra dilden dile dolaşan pek çok hikâye ve özlü sözler de mevcuttur. Örneğin *"Alma alı, sat yağız, bin doruya, besle kır"* atasözü atların çeşitliliği ve tercih sebeplerine vurgu yapmaktadır. Karacaoğlan *"Yiğit yiğidin kardaşı, at yiğidin öz kardaşı"* derken Dede Korkut Destanı'nda *"At dimezem sana kardaş direm, kardaşımdan yeğ"*¹ olarak karşılık bulmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lugat it-Türk'de *"At Türk'ün kanadıdır"*, *"Kuş hedefine kanadıyla, er atıyla ulaşır"*, *"Arpasız at aşamaz, arkasız yiğit rakibini yenemez"*, *"Yayanın atı çarık, gücü azıktır"*² başta olmak üzere atlarla ilgili pek çok sözcük, deyim ve atasözü kullanmıştır.

Atlar, "doru, yağız, kula, al kır" gibi vücutlarını örten "kıl rengi"ne yani *"don"*larına göre adlandırılır. Öyle ki savaşlardaki plân ve taktiklerde bile bu adlandırmadan faydalanılmıştır. Büyük Hun İmparatoru Mete'nin Çin ordusuna karşı *"doğuda kır, güneyde doru, batıda ak ve kuzeyde yağız atlara"*³ göre kurduğu düzen galip gelmiştir.

¹ Ali Abbas Çınar; *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara, 1993, s. 17.

² Meltem Gül; "Divânü Lügati't Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme". İdil,C.4, S.15 (2015), s.6.

³ Çınar, a.g.e, s.24.

At, Türklerin en önemli ihraç malları arasında yer alırken özellikle Çinlilere ipek kumaş karşılığı olarak verilmiştir. İran, Suriye ve Hindistan diğer at ihraç edilen yerlerdir. Dolayısıyla bu ülke kaynaklarında da Türk atlarından söz edilmektedir. Ömer Hayyam da Nevruzname'sinde atçılığı en iyi bilenlerin Türkler olduğunu belirtmiştir.⁴

İslam kültür ve medeniyetinde ata verilen önem dolayısıyla *baytarname* isimli atlara mahsus kitaplar kaleme alınmıştır. Atların işlevi, özellikleri, cinsleri, donları, güç ve kuvvetleri, yürüyüş biçimleri, yaş tayinleri, bakımları, hastalıkları ve ilaçları gibi birçok konuyu içeren bu türde pek çok eser mevcuttur. Ünlü Arap bilgini el-Cahiz'in "*Türk'ün atının sırtında ağırlığı, yerde yürürken ayaklarının tıptısı yoktur*"⁵ sözü özellikle savaşlarda gösterdikleri başarıları atıf yapmaktadır.

Günlük uğraşları arasında ata binmek ve ok atmak olan Türkler, cirit ve çevgan⁶ gibi oyunlar dışında atları yarışlarda da kullanmışlardır. Bayram ve Cuma günleri, düğün törenleri ve şenliklerde at yarışları tertip edildiği ve kazananlara büyük ödüller verildiği bilinmektedir.

Öğrendiklerini, sahibinin geçtiği yolları, durduğu durakları ve evinin yolunu unutmayan atlar aynı zamanda "*hisli*" hayvanlardır. Sevgi de şiddet de atın nezinde karşılığını görmektedir. Bütün bu özellikleriyle atlar, hayatın hemen her alanında Türk insanına eşlik ve yarenlik etmiştir.

10. ve 11. yüzyıllarda Türkler tarafından Maveraünnehir, Horasan ve oradan Ortadoğu'ya getirilen atlar sayesinde "*Arap atı*" olarak anılan bir cins ortaya çıkmıştır. Selçuklular bu atları Mısır ve Suriye dışında Avrupalı tüccarlara da satmışlardır.⁷ Selçukluların başarısında büyük pay sahibi olan Türk atlarına zırh giydirildiği, kalkanın terkilerinde taşındığı ve gürzün süvari eyerine bağlı olduğu görülmektedir.⁸

Sürat ve mukavemet, Türk atlarının en belirgin özellikleri olup özellikle vurkaç taktığında başarıyı getirmiştir. Selçuklular döneminde açılan hara⁹lar vasıtasıyla cins atlar yetiştirildiği gibi ordunun ihtiyaçları da temin edilmiştir.

Osmanlı döneminde iyi yetişmiş atların devletin başarısında büyük pay sahibi oldukları bilinmektedir. Hayvanat Ocakları ve İstabl-ı Amire at yetiştiriciliği ve bakımında bu işe öncülük etmiş, 1815 itibarıyla da hara uygulamasına geçilmiştir.

⁴ Çınar; *a.g.e.*, s. 39.

⁵ Çınar, *a.g.e.*, s.24.

⁶ Çevgan, at üzerinde ucu kıvrık değneklerle ortada bulunan topa vurularak oynanan asırlık ata oyunlarından birisidir.

⁷ Tuğşad Ata Türkmen; *Metehan'dan Alparslan'a Türklerde At*, İstanbul, 2016, s.64.

⁸ Türkmen, *a.g.e.*, s.76.

⁹ Arapça'dan Fransızca'ya geçtiği varsayılan "hara" kelimesi, at üretilen çiftlik ve at ağılı anlamında kullanılır. Atların yetiştirildiği ve bakımlarının yapıldığı yer anlamına gelmektedir. Bkz. Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel; *Yoldaşımız At*, İstanbul, 2003, s.360.

Fetih ve gaza anlayışı çerçevesinde iyi yetişmiş atlar, ordunun temelini teşkil ederken devletin gücü ve kudretinin de bir göstergesi olmuştur. Devlet eliyle yapılan düzenlemeler ile iyi cins at yetiştirme işi üzerinde titizlikle durulmuştur.

Cumhuriyet'in ilânından sonra da mevcut mirastan istifade edilerek yeni düzenlemeler ile haralar tekrar faaliyete geçirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARANIN KURULUŞU
VE OSMANLI
DÖNEMİNDE İŞLEYİŞİ

1.1 OSMANLI DEVLETİ'NDE AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

Anadolu'da at yetiştiriciliği ve üretiminde kayıtlar 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kurulan at pazarlarından İtalya, Suriye ve Mısır gibi ülkeler at satın almaktaydı. Suriye ve Mısır kaynaklarında Anadolu atları "iğdiş" olarak adlandırılırken, Bedeviler ise "kitiş" demekteydi.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve bir imparatorluk haline gelmesinde de at ve atlı süvarilerin önemli bir etkisi vardı. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda devletin gücüyle de bağlantılı olarak Osmanlı atçılığı büyük gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından itibaren at neslinin ıslah ve üretimi ile "hayvanat ocakları" ilgilenmekte ve mevcut 19 hayvan ocağının her birinin başında bir ocak ağası bulunmaktaydı. Buraların mera, çayır, koru ve arazilerinde beylik at, deve ve katırlar yetiştirilmekte, ihtiyaç doğrultusunda Arap, Acem, Rus ve Boğdan atlarıyla tesalüb¹¹ler de yapılmaktaydı.¹²

¹⁰ Emiroğlu-Yüksel; *a.g.e.*, s.60. Öte yandan 4-5 yaşına gelen aygırların bir kısmı damızlık olarak ayrıldıktan sonra diğerleri mutlaka iğdiş edilmekte ve bu atlara binilmekteydi. Bkz. Türkmen, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹ Tesalüb, bir ırkın farklı nesillerini birleştirerek, o ırkın ıslahını gerçekleştirmedir. Soyun iyileştirmesi anlamına gelmektedir. Bkz. Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.364.

¹² İhsan Abidin Akıncı; *Osmanlı Atları*, yay.haz. Turan Türkmenoğlu, İstanbul, 2017, s.49.

Doğrudan saraya bağlı olarak kurulan *İstabl-ı Amire*¹³ diğer ismiyle *Hasahır*, padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı ve yetiştirildiği bir yer olarak devletin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. İstabl-ı Amire'nin başında birün ağalarından *mirahûr* bulunmaktaydı. Topkapı Sarayı dışında İstanbul'un farklı yerlerinde de Hasahırlar bulunmaktaydı. Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Yıldız saraylarında da istabllar inşa edilmişti. İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli'nin bazı yerlerinde de saraya ait ahırlar mevcuttu.¹⁴ Dolayısıyla at ve at yetiştiriciliği devletin önem verdiği işlerden birisi olmuştur.

Öte yandan düzenlenen törenlerde, şenliklerde ve kutlamalarda da at yarışlarına yer verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra Bizans'tan kalma hipodromu tamir ederek at yarışları ve cirit oyunlarına tahsis ettiği buraya da At Meydanı adı verildiği bilinmektedir.

20.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin en çok at satın aldığı devlet Avusturya-Macaristan ve Rusya, en çok at sattığı ülke ise Hindistan'dır. Satın alınan hayvanlar *hayvanat-ı fersiyeh*¹⁵ hizmet hayvanları; satılan hayvanlar ise damızlık Arap atlarıdır. Bu durum Arap atlarının sayısının azalmasına sebep olmuştur.¹⁶ Nitekim Arap atı, Osmanlılar aracılığıyla Avrupa'ya girmiştir.¹⁷

1739-1768 arasında eyyam-ı haziret (ağıkların etrafında çit ve duvarların bulunduğu günler) hayvan yetiştirme usullerinin değişmesine sebep olur. Hayvanat ocakları bozulduğu gibi has-tımar-zeamet sahipleri eski durumlarını kaybeder. 1782'de ordu yeterli hayvana sahip olmadığından halktan hayvan toplanmaya başlanır.¹⁸

Çalışmamızın da konusunu oluşturan ilk hara 1815'de Eskişehir'de Çifteler Çiftliği'nde kurulmuştur. Bölgede Kumarcı olarak bilinen ayan, Kara Mustafa Paşa tarafından cezalandırılınca çiftliği haraya dönüştürülmüştür. Daha sonra kurulan yeni haralar, nitelik ve nicelik bakımından hayvan yetiştiriciliğine büyük katkı sağlarken, 1854 Kırım Savaşı'na kadar memleketin ihtiyacını da karşılamıştır. Kırım Savaşı sonrasında İstanbul'da bulunan İngiltere ve Fransa ordularına ait atların satın alınmasıyla bir at stoğu oluşurken, Anadolu'daki at yetiştiriciliği olumsuz etkilenmiştir. 1854 sonrasında da dışarıdan hayvan ithal edilmeye devam edilmiş, "alafranga" yaşam tarzıyla birlikte atlı arabaların sayısı artmıştır.¹⁹

¹³ Grekçe "ahır" anlamına gelen "stablon" kelimesinden İslam litaretürüne girmiş ve "Saray ahır" karşılığında kullanılmış bir tabirdir. Topkapı Sarayı'nın ilk yapılarından olup, ikinci kapıdan girildiğinde sol taraftadır. Mirahûr dışında burada 13 saraç, 26 seyis, 5 nalbant, 5 arabacı, 3 saka, 16 katırcı, 50 deve bakıcısı ve 2 eşekçi bulunmaktadır. Bkz. Abdülkadir Özcan; "İstabl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.19, s.203-206.

¹⁴ Özcan, *a.g.m.*, s.203-206.

¹⁵ Feres, "ehlileştirilmiş at" için kullanılan bir kelimedir. Bkz. Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.359.

¹⁶ Akıncı, *a.g.e.*, s.47

¹⁷ Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.61.

¹⁸ Akıncı, *a.g.e.*, s.53.

¹⁹ Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.164.

Sultan II.Abdülhamid tahta geçtikten sonra at yetiştiriciliğine ayrı bir önem vermiştir. Öyle ki Alman Süvari Yüzbaşı Von Hobe Paşa²⁰’ya at cinsinin ıslahı ve çoğaltılması konusunda talimat verdiği ve buna karşılık Paşa’nın da bir layiha hazırladığı bilinmektedir. Bu layihada Hobe Paşa, Kağıthane köyünde Cender boğazına giden yolun sol tarafında bulunan Çifte *Kahveler* isimli yer geçildikten sonra *Burunsuz Mandıra* denilen mevkiinin yakınlarında uygun bir yer seçilerek orada bir hara yapılmasını istemiş ve bir masraf cetveli çıkarmıştır. Hobe Paşa, öncelikle haralara temel teşkil etmek üzere bunun gibi İstanbul’a uzak olmayan yerlerde 3 hara tesis edilmesini öngörmektedir. Hobe Paşa, 100-200 aygır alarak bütün vilayetlere dağıtmak yerine 30 kadar aygır satın alıp bu 3 haraya göndermek ve her 1 hara için 80 kısarak satın alınması böylece kısrakların damızlık olarak bırakılıp tayların 4 yaşına geldiklerinde ülke içine dağıtılması taraftarıdır. Böylece vilayetlerde aygırlar için hususi depolar yapılarak çiftleşme zamanında gerekli mahallere gönderilerek yerli aygır üretileceği gibi haralar da yaygınlaşacaktır.²¹

1878’den 1908’de II.Meşrutiyet’in ilânına kadar başarılı bir şekilde işleyen hara idaresi, bu tarihten sonra lağvedilmiştir. 31 Mart Olayı’ndan sonra Kağıthane harasının damızlıkları dağıtıldığı gibi büyük bir kısmı müzayede yoluyla Bulgarların eline geçmiştir.²²

Öte yandan Seraskerliğe bağlı olarak idare edilen Çifteler, Sultansuyu (Malatya), Veziriye (Bağdat), Harnini (Dicle-Fırat havalisi), Hamra ve Botan çiftlikleri Maliye’ye devredilmiştir. Çiftliklerin iklim ve arazilerinin uygunluğu göz önüne alınarak Ziraat Mektebi ve numune tarlaları kurulması kararlaştırılırken arazilerinin elden çıkarılması şartı üzerinde de ısrarla durulmuştur²³ Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa da haraların devredildiği Maliye Nezareti’nden geri alınması gerektiğini savunmuştur.²⁴

Bu süreçte ordunun ihtiyaçları doğrultusunda Mahmud Şevket Paşa tarafından 1912 yılında *remont teşkilatı*²⁵ kurulmuştur. Buna göre 1. Ordu müfettişliğine ait taylar için Çifteler Çiftliği, 2. Ordu müfettişliği için Çukurova, 3. Ordu için Sultansuyu ve 4. Ordu için Veziriye çiftlikleri oluşturulmuştur. Tay çiftlikleri için 4 yaşından küçük hayvanlar, hizmet için 4-8 yaş arası, topçu koşumu ve dağ için ise 5-7 yaş arası hayvanların satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁶

Ordunun yıllık 20-30 bin remont hayvanı ihtiyacı Balkan Savaşları ile daha da artmıştır. 1,40 metreden yüksek yerli hayvanlardan ve 1,45 metreden yüksek olanlardan

²⁰ Sultan II.Abdülhamid döneminde at konusunda etkin isimlerden birisi olan Von Hobe Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Gümüüşsoy, “İstabl-ı Amire’de Bir Alman Mirahur: Von Hobe Paşa”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.6, S.2, 2020, s.423-448.

²¹BOA; Y.PRK.HH 10/22 (6 Rebiülahir 1300/14 Şubat 1883)

²² Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.165.

²³ BOA; BEO 3559/ 266921 (12 Mayıs 1325/25 Mayıs 1909)

²⁴ Ziya Şakir; *Mahmud Şevket Paşa*, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, 2011, s.33-37.

²⁵ Ordunun ihtiyacı olan hayvanları yetiştirme veya satın alma yoluyla kullanım amacına uygun hale getiren teşkilattır. Bkz. Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.364.

²⁶ Akıncı, *a.g.e.*, 58.

koşum için tedarik etmek üzere remont satın alma komisyonları kurulmuş ve ordunun süvari sınıfının ihtiyacını karşılamak üzere 100 bin liraya yakın para tahsis edilmiştir. Ayrıca ordunun ihtiyacı karşılanmadıkça hayvan ihracına izin verilmemesi üzerinde durulurken, hangi yükseklikte olursa olsun cins atların, ester²⁷lerin ve 1,40 metreden yüksek atlarla, 4 yaşına geldiğinde bu yüksekliğe ulaşacağı varsayılan tayların da ihracının yasaklanması öngörülmüştür.²⁸

1.1.1 ESKİŞEHİR BÖLGESİNDE AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

Bugünkü Eskişehir topraklarının dahil olduğu Sultanönü sancağı, Selçuklulardan itibaren cins atların yetiştirildiği bir bölgedir. Yaya ve müselleme teşkilatı kurulurken buradaki geniş çayırarda tay²⁹ yetiştiren çiftlikler oluşturulmuştu. Bu çiftliklerde cins aygırlar nitelikli kısıraklarla çiftleştirilmekte, yavru doğuncaya kadar kısıraklara bakılmakta, doğumdan sonra da yavrularla ilgilenilmekteydi. Günlük işlerde kullanılan atlar iğdiş³⁰ edilerek tay cinsinin bozulmamasına özen gösteriliyordu. Taycılar, teşkilat olarak İstabl-ı Amire'ye bağlı olup iyi cins tay yetiştirmek üzere devlet malı olan çayır- lar, kendilerine bırakıldığı gibi vergilerden de muaf tutulmuşlardır. Kanunnamelere göre her çiftlik yılda 2 tay yetiştirmek mecburiyetindeydi. Tayların yaşı geldiğinde, yetiştiricileri tarafından İnönü'ye getirilmekte daha sonra taycılar ağasının başkanlığında bakıcıları ile beraber Bursa'ya götürülüp, İstanbul'a ulaştırılmak üzere bölükbaşıya teslim edilmekteydiler. Taycıların hassa çayırlarının biçilmesi, otların kurutularak İstanbul'a ve diğer has ahırlara gönderilmesi, hassa ahırlarının tamirinin yanısıra 17. yüzyıldan itibaren Trabzon ve Mısır'dan İstanbul'a nakledilecek atlara doğum sırasında ve sonrasında yavrular 2 aylık oluncaya kadar bakmak gibi görevleri de vardı.³¹

Sultanönü Sancağı'ndaki taycı nahiyelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Taycıyan-ı Hassa-i Ok: Eskişehir merkez köyleri Mamuca, Sarı Sungur, Söğütö- nü ve Kireç köylerinden oluşmaktadır.
2. Taycıyan-ı Hassa-i Yahşi Karkın: Eskişehir merkez köyü Karacaeyük'ü kapsa- maktadır
3. Taycıyan-ı Hassa-i Kayağlı İli: Eskişehir- Kütahya demiryolunun doğusunda kalan Gökçekisık, Karkın, Ilıca ve Eymür köylerini içermektedir.

²⁷ Katır.

²⁸ BOA; MV 163/62 (22 Rebiülahir 1330/10 Nisan 1912)

²⁹ Tay, atın yavrusudur. Divan-ı Lugat it Türk'de yapılan tasnife göre a) Kulun; yeni doğmuş yavru b) Tay, henüz bilinmeyen yavru c) Sıp, 2 yaşına gelmiş tay d) Ökat, 4 yaşına gelmiş attır. Bkz. Faruk Sümer; *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul, 1963, s.6.

³⁰ İğdiş, hayvanlarda erkeklik bezlerini çıkarmak veya körleştirmek suretiyle yapılan kısırlaştırma işlemidir. Sicillerde "iğdiş" olarak da geçmektedir. Damızlıklara ayrıldıktan sonra atın daha güçlü ol- ması veya başka ülkelere ihraç edilen at neslinin korunması için bu işlem yapılmaktadır. Bkz. Nevzat Erkan; "18. Yüzyıl Mahkeme Kayıtlarında Binek ve Nakliye Aracı Olarak", *At Kitabı*, ed. Emine Gür- soy Naskali, İstanbul, 2017, s. 131.

³¹ Halime Doğru; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müselleme-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sul- tanönü Sancağı)*, İstanbul, 1990, s. 149-151.

4. Taycıyan-ı Hassa-i Koz İli: Eskişehir, Muttalip, İtburun (Uludere) ve Tarpak köylerini kapsamaktadır.
5. Taycıyan-ı Hassa-i Karkın: Takmak ve Nemli köylerini içine almaktadır.
6. Cemşid İli: Avdan, Aşağı ve Yukarı Ilıca köylerini içermektedir.
7. Taycıyan-ı Hassa-i Ebe Kızı: Söğüt'ün Çaltı, İnhisar, Tariozü köyleri ile Sarıcakaya'nın Eğriceöz, Sakarı Ilıca ve Alpagut köylerinden oluşmaktadır.
8. Taycıyan-ı Hassa-i Eyne Hoca: Alpu'nun kuzey kesiminde bulunan Çukurhisar köyünün çevresinde bir çiftliktir.
9. Taycıyan-ı Hassa-i Eymür: Eskişehir'e 15 km uzaklığında Porsuk kenarındaki Eymür Çiftliği'dir.
10. Taycıyan-ı Hassa-i Seyidgazi: Seyidgazi merkez köylerinden Çukur Ağıl, Sencer, Güllü Saray (Sarayönü) üçgeni içinde yer almaktadır.
11. Taycıyan-ı Hassa-i Oynaş: Seyidgazi'nin Yukarı Söğüt köyündeki iki çiftlikten oluşmaktadır.
12. Taycıyan-ı Hassa-i İnönü: İnönü kazası merkez olmak üzere güneyde Seyidgazi, kuzeyde Söğüt'e bağlı Çay Köyü, batıda Bilecik'e bağlı Küplü ve Aksu köylerini içine almaktadır.
13. Taycıyan-ı Müsellem-ı Der Liva-i Bey: İnönü'nün kuzeyinde Söğüt kazasının Oluklu köyü çevresinde kurulmuştur.
14. Taycıyan-ı Müsellem-ı Liva-i Kütahya: Kütahya'nın İnönü'ye komşu Yakaca,- Gazal Yakuplu, Suli, Karsak, Osmancıklar ve Eğrigöz köylerini içermektedir.³²

Sultanönü Sancağı'na has bir teşkilât olarak *Taycılar*, tımar sisteminin bozulması, özel mülkiyetin başlaması gibi genel sebeplerle diğer benzer kurumlarda olduğu gibi yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

1.2 ÇİFTELER ÇİFTLİĞİ

Çifteler, İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümünde 875 metre rakımlı geniş bir ova üzerinde yer almaktadır. Kuzeyinde Mahmudiye, güneyinde Emirdağ, doğusunda Sivrihisar ve batısında Seyitgazi ilçeleri ile çevrilidir. Kuzey, güney ve doğu yönleri tamamen ovalık olan Çifteler'de özellikle hayvancılık açısından verimli yaylalar da bulunmaktadır. Yeraltı ve yerüstü suları açısından zengin olan ilçede karasal iklim hüküm sürmektedir.

Çifteler Çiftliği'nin arazisi Eskişehir'in güneydoğusunda olup, bir kısmı taşlık bir kısmı da çukur ve bataklıktır. İçerisinden Seydisuyu geçmekte, tarıma uygun arazile-

³² Doğru, *Yaya-Müsellem*, s.160-164.

rin yanısıra çayırılık ve meralar da bulunmaktadır.³³ Sakarya'nın doğduğu yerden Kumarcı adasına kadar olan kısım ile *Buzağı Tokadı* olarak adlandırılan yer çoğunlukla bataklıktır.³⁴

Çifteler Çiftliği, Kumarcı olarak bilinen Erzurumlu Zorba Salih'in oğlu Abdah (Abdullah) isimli ayanın toprakları üzerine kurulmuştur. Kumarcı Abdullah, devlet tarafından Çifteler civarına yerleştirildiğinde burada bir zorba hayatı sürmeye başlamıştır. İnönü karyesinde bulunan kardeşi Memiş ile karye basmak, adam öldürmek gibi eşkiyalık faaliyetlerine girişmiştir. Kumarcı ve kardeşi daha da ileri giderek Eskişehir Mahkemesi'ni basıp, bir cami ile bazı evleri yakmıştır.³⁵ Bu durumda cezalandırılmaları için Kütahya mütesellimine yetki verilmiş ancak itaat altına alınmalarının kolay olmadığı hatırlatılarak buna göre hareket edilmesi istenmiştir. Öyle ki Kumarcı Abdullah'ın üzerine gidilmesi için Karahisar-ı Sahip Sancağı mutasarrıfı Hacı Mehmed Paşa'dan gelen talebe, Tekeli oğlu İbrahim galesi henüz bertaraf edilemediğinden bu meselenin sonuçlanmasının beklenmesi şeklinde cevap verilmiştir.³⁶

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Kumarcı'nın 1000'den fazla atı ve birkaç bin sığırı vardır. Yetiştirdiği iri ve kuvvetli sığırlar çevrede *kumarcı hergelesi* olarak tanınmıştır. Bu arada damızlık getirerek hayvanları çoğaltma işiyle uğraşmaya başlamıştır. Sakarya Nehri üzerinde bir adacıkta yaşayan Kumarcı'nın burada değirmenleri de bulunmaktadır.³⁷

Sultan II.Mahmud döneminde buradan geçen ordunun ihtiyaçlarını karşılamadığı ve davete icabet etmediğinden Kumarcı Abdullah'ın üzerine asker sevk edilmiştir. 1814 yılında yağlı paçavralar atılarak oturduğu yerin kuleleri yakılmış, yaşanan çatışmada teslim olmaya mecbur kalmış ve sonrasında 18 adamıyla birlikte idam edilmiştir.³⁸

Bu süreçte Sultan III.Selim'in kadınlarından Zibifer Kadın³⁹'ın *mülkname* ola-

³³ Akıncı, *a.g.e.*, s.105.

³⁴ Akıncı, *a.g.e.*, s.307.

³⁵ BOA; C.DH 247/12343 (29 Cemaziyelahir 1213/8 Aralık 1798)

³⁶ BOA; HAT 1351/52777 (29 Zilhicce 1229/12 Aralık 1814) Daha önce Memiş ve adamları Kütahya mütesellimi ve askerilerin üzerine hücum kalkıştıklarından, Memiş ile bölükbaşının kesilen başları Kütahya mütesellimi tarafından gönderilmiştir. Bkz. BOA; HAT 496/24344 (29 Zilhicce 1226/14 Ocak 1812)

³⁷ Belgelerde "Eskişehir kazası kurbünde Ada nam mahalde olan Kumarcı Abdullah" olarak geçen bu kişinin "bakaya-yı zimmetine dahil olmayan" Dokuz İpek denilen yerde bulunan değirmenleri Hüda-vendigar sancağı mutasarrıfı Hacı Mustafa Paşa tarafından satın alınmış, Eminekini'nde ki 2 ve Sakarya nehri üzerindeki 3 değirmen de kızlarına kalmıştır. Bkz. BOA; HAT 1351/52778, C.ML 222/9209. Seferbaş değirmeni Şerife Hanıma, Eminekini'ndeki değirmen ise diğer kızı Azize Hanıma kalmıştır. Bkz. BOA. ML.EEM 788/35 (24 Şubat 1325/9 Mart 1910)

³⁸ BOA; HAT 1226/47893 (3 Şevval 1229/18 Eylül 1814) Kumarcı'nın idamından seneler sonra çiftliğe müdür olan Baytar Vahit Bey'in yaptığı arama ve kazı çalışmalarında top taneleri, buğday parçaları ve sikkeler bulunmuştur. Kumarcının kulesinin kalıntıları da bu tarihte halen mevcuttur. Bkz. Albek, *a.g.e.*, s.158.

³⁹ Zibifer Kadın; Sultan III.Selim'in eşlerinden ikinci kadın efendi olup, 1817'de vefat etmiştir.

rak tasarruf ettiği Çifteler Çiftliği, 1815 yılına mahsuben Hacı Mustafa Paşa'ya ihale olunmuştur. Hacı Mustafa Paşa bir bina inşa ettirerek çiftliğin yönetimine geçtiği gibi çiftliğe nazır olarak da İsmail Ağa'yı görevlendirmiştir.⁴⁰ Çiftlik hayvanlarından Paşa'nın zabt eylediği 71 kısrak ve tay teslim edilmiş ise de miriye ait olup satılması gereken 348 baş hayvanın değeri karşılığında kendisine satılması gündeme gelmiş, tutulan defterde hayvanların karşılığında değerleri belirtilmediği halde yapılan yazışmalar sonunda hayvanlar için 8.567 kuruş, eşyalar için 1.341 kuruş değer biçilmiştir. Bu teklife karşılık 3.500 kuruş indirim yapılarak 5.000 kuruşun gönderileceği belirtilmiştir.⁴¹

Çiftliğin arazi, mera, çayır ve tarlalarıyla Sultan II.Mahmud'un 6 Ekim 1824 tarihli emri gereğince vakıflarına ilhak edildiği bilinmektedir. Bu şartlar altında ve bazı karyelerin katılımıyla genişleyen çiftlik hakkında bir komisyon teşkil edilmesi, ihtilaflı konuların halledilmesi ve sonuçta bir rapor düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan "Çiftliğin vâkıfı kimdir? Meşrut'ül hâli var mıdır?" gibi konuların aydınlatılması ve vakıfnamesinin bir suretinin gönderilmesi de istenmiştir.⁴²

Bu arada mirî orman, koru ve bataklıkların mirî hayvanlara tahsisi⁴³ kapsamında Akköprü Korusu çayırları ile Koşmak ve Hamam karyeleri de çiftliğe dahil edilmiştir.⁴⁴

Kamusu'l Alâm'da; Çifteler Çiftliği, Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kütahya Sancağı'nda vilayetin doğusunda Ankara Vilayeti sınırında miriye ait büyük ve geniş bir çiftlik olarak geçmektedir. Bu çiftlik öteden beri askeriye bağlı olup, orduya hayvan yetiştirmek için hara yapılmıştır. Çiftliğin tûlu (uzunluğu) 18 ve arzı (genişliği) 16 saat olup 16 köy, 2.700.000 dönüm ve 5000 nüfusu kapsayan geniş bir arazidir. Burada 1.100 at ve kısrak, 1.100 sığır ve manda, 12.000 koyun ve keçi yetiştirilmekte olup yıllık geliri 500.000 kuruşu geçmektedir.⁴⁵

1873'te Çifteler Çiftliği arazisi ile binalarının 52.578 ve ahalinin 49.668 kuruş temettuat vergisi olduğu anlaşılmaktadır. Çiftliğin arazi-i mezruası 65 bin dönümden ibaret bulunduğu halde tahrir yapılırken 100 bin dönüm gösterilerek musakkafat vergisi⁴⁶ adıyla 800 kuruş vergi öngörülmüştür. Çiftlik emlak-ı hümayundan olduğundan emlak-ı saire olarak tahrir olunup olunmayacağı, öşür vermekte iken bunlardan temettu vergisi alınıp alınmayacağı tartışılarak gerek miri çiftliklerde gerekse fabrika-yı hümayunlarda bulunan kişilerden de temettu vergisi alınmış olduğundan çiftlik aha-

⁴⁰ BOA; C.SM 106/5318 (3 Safer 1231/4 Ocak 1816)

⁴¹ BOA; C.ML 3/109 (27 Rebiülevvel 1231/26 Şubat 1816)

⁴² BOA; ŞD 453/8 (21 Muharrem 1330/11 Ocak 1912)

⁴³ Koru-yu Has veya Koru-yu Hümayun olarak adlandırılan bu yerler askeri ihtiyaçlar, İstabl-ı Amire, hanedan mensuplarının avlanmaları ve İstanbul'un yakacak ihtiyacı için ayrılmıştır. Bkz. Bekir Koç; "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *OTAM*, S.10, Ankara, 1999, s.142.

⁴⁴ BOA; A.MKT.MHM 259/20 (13 Şevval 1279/3 Nisan 1863); A.MKT.MHM 288/99 (20 Receb 1280/31 Aralık 1863)

⁴⁵ Şemseddin Sami; *Kamusu'l Alâm*, C.III, İstanbul, 1308, s.1876.

⁴⁶ Bina vergisi.

lisinden de fahiş olmayan bir temettu vergisinin tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷

1892 tarihli bir belgede Eskişehir'e 40 km uzaklıkta, denizden 800-900 metre yüksekte bulunan çiftliğin 1 milyon 650 bin dönüm büyüklüğünde ki arazisinin 22 bin kadarının çayır, 16 bin 500'ünün mezru arazi ve kalanın da mera olduğu ifade edilmiştir. Çiftlik dahilinde bulunan Sakarya Nehri, fabrika ve değirmen işletmeye, küçük kayıklar ile gidip gelmeye müsaittir.⁴⁸

Bu arada günden güne büyüyüp gelişen çiftliğe, bir taraftan muhacir yerleştirildiği, 11 köyün yanı sıra yeni 7 köy kurulduğu ve 3-4 köyün daha kurulma ihtimalinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda 1.500 haneyi geçen çiftliğin, mülki işler için bağlı olduğu Kütahya yerine daha yakın olan Eskişehir'e bağlanması talebinde bulunulmuştur.⁴⁹

Çifteler Çiftliği'nin 1910 tarihli bir belgeden 1 milyon 700 bin dönüm araziye sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ 300 bin dönümü çiftlik sınırları dahilinde 25 bin nüfusu barındıran 28 köy olup, 500 bin dönümü de bu köylere ait çayır ve meralardan oluşmaktadır.⁵¹ Bir başka belgede "*emlak-i müdevvere*" kapsamında Hazine-i Maliye'ye devredilen Çifteler Çiftliği, "*icare-i vahideli*"⁵² çiftliklerden olduğundan aslında Evkaf-ı Hümayun'a devrinin gerektiği belirtilmiştir. Çifteler Çiftliği'nin vakfiyeti hakkında mevcut olan fermanla, resmi kayıtlardan yola çıkılarak o zamana kadar askeriye tarafından idare olunan, *Hasan Çiftliği* adıyla bilinen ve "*emlâk-ı emiriye*"den sayılan çiftliğin de kayıtlara geçirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵³

Çiftliğin 1911 bütçesinde 1 milyon 503 bin kuruş gelirine karşılık 1 milyon 624 bin kuruş masrafı olduğu ve 121 bin kuruşluk bir açık verdiği anlaşılmakta ve bu açığın tasarruf ile kapatılması öngörülmektedir.⁵⁴

Çifteler Çiftliği'nde arpa, buğday ve yulaf tarımı yapılırken, çayırardan da yılda 2 milyon okka ot alınmaktadır.⁵⁵

⁴⁷ BOA; ŞD 609/27 (29 Muharrem 1290/29 Mart 1873)

⁴⁸ BOA; Y.MTV 67/110 (1 Muharrem 1310/26 Temmuz 1892)

⁴⁹ BOA; DH.MKT 386/59 (13 Zilhicce 1312/7 Haziran 1895)

⁵⁰ BOA; DH.İD 2/18 (4 Kanunuevvel 1326/17 Aralık 1910) Bir başka kaynakta da çiftliğin 20 bin dönümü orman olmak üzere 1.564.122 dönümü kapsadığı, gelir getiren fabrika, han ve hamam gibi akaratlarla 2,5 milyon kuruş kıymetinde olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Zübeyda Akbal; *Taha Bey ve Emlak-ı Devlet İsimli Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.126.

⁵¹ BOA; ML.EEM 933/39 (7 Eylül 1328/20 Eylül 1912)

⁵² Vakıf hukukuna göre vakıf akarlarının ay ve sene gibi belli bir süre tayin edilerek mütevellisi tarafından kiralanmasıdır. Bkz. Ahmet Akgündüz; "*İcare-i Vahide*", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, s.388.

⁵³ BOA; ŞD 453/8 (21 Muharrem 1330/11 Ocak 1912)

⁵⁴ BOA; ML. EEM 933/39 (7 Eylül 1328/20 Eylül 1912)

⁵⁵ Akıncı, a.g.e, s.106.

1.2.1 ÇİFTLİĞİN İDARESİ VE GÖREVLİLER

Çifteler Çiftliği, Kumarcı'nın idamı ve topraklarının devlete intikalinden sonra bir süre başkâtib Miralay Mustafa Bey tarafından idare edilmiştir. Ama idarede asıl Bekir Kahyâ gibi kâhyaların etkili olduğu görülmektedir. 1832 yılına kadar bu şekilde idare edilen çiftliğe, bu tarihten itibaren müdürler atanmaya başlanmıştır. Müdürlük yapan isimlerin bir kısmı baytar olup atlarla yakından ilgilenmektedir.

Tablo1.1910 yılına kadar Çifteler Çiftliği'nde görev yapan müdürler⁵⁶

Sıra No	Rütbesi Adı-Soyadı	Görev Tarihleri
1	Topçu Binbaşı Emrah Bey	1834-
2	Baytar Kaymakamı (Yüzbaşı) Mustafa Bey	1853-
3	Süvari Miralay (Albay) Tokatlı Ahmed Bey	1854-1864
4	Miralay (Albay) Ömer Bey ⁵⁷	1864-1868
5	Baytar Ahmet Paşa	1868-1870
6	Baytar Osman Paşa	1870-1874
7	Binbaşı Laz Ahmed Bey	1874-1877
8	Alay Emini Ahmet Efendi	1877-1878
9	Baytar Binbaşı Hacı Fethi Bey	1878-1884
10	Süvari Kaymakamı Yarbay Hamza Bey	1884-1888
11	Baytar Miralay Vahit Bey	1888-1893
12	Piyade Kaymakam Hurşit Bey	1893-1902
13	Baytar Miralay İbrahim Bey	1902-1904
14	Kaymakam Ali Bey	1904-1906
15	Miralay Mustafa Bey	1906-1910

İdarecilerle ilgili belgelerden tayin, azil veya şikayet gibi konular üzerinden bilgi sahibi olmak mümkündür. Örneğin 1831 Nisan ayında çiftliğe aylık 500 kuruş maaşla vekâleten Mehmed Ağa müdür tayin edilmiştir.⁵⁸

20 Kasım 1838 tarihli bir belgede Çifteler ve Körhasan çiftliklerinden her yıl 50'şer bargir (beygir) geldiği ve hiç artış olmadığı dolayısıyla Müdür Hacı Feyzi Ağa'nın iyi idaresi anlaşılmadığından, sene başına düşen hayvan sayısı ve hasılatın artırılması için idarecilerin daha dikkatli ve imtihan olunmaları üzerinde durulmuştur.⁵⁹

1843'te çiftlik müdürü olan Ahmed Ağa'nın yerine alayın ikinci binbaşı Said

⁵⁶ Tezcan, a.g.e, s.16.

⁵⁷ Miralay Ömer Bey, Sultan Abdülaziz döneminde İstabl-ı Amire müdürlüğü de yapmıştır.

⁵⁸ BOA; HAT 321/18860 (3 Ramazan 1254/20 Kasım 1838)

⁵⁹ 1834-1835 tarihlerine ait bir verileri gösteren bir belgeden Hacı Feyzi Ağa'nın o tarihlerde müdür vekili olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Meral Bayrak; "Çifteler ve Körhasan Çiftliklerinin 1250-1251/1834-1835 Yıllarına Ait Envanteri", *Eski Yeni*, 2013, s.20-21.

Ağa birinci binbaşılığa yükseltilerek müdür olarak tayin edilmiştir. Said Ağa'nın yerine ise alay emini olan Mehmed Ağa ve onun yerine de zırhlı alayın Solkol Ağası Veli Ağa tayin olunmuştur. Mehmed Ağa'ya ayrıca 1 nişan ve kılıç takdim edilmiştir.⁶⁰

1863 tarihinde çiftlikte 1 müdür (albay), 1 çiftlik kâtibi, 1 çiftlik kethüdası, 9 rençber, 1 mandıra kethüdası, 8 mandıra işçisi, 1 hayvan bakıcısı, 7 hububat sorumlusu, 5 inek-manda çobanı, 3 buğday ambar sorumlusu, 1 kuloğlu⁶¹, 2 müstahdem olmak üzere 40 kişi görevlidir.⁶²

1871'de Hassa ordu-yu hümayunu topçu alayında müstahdem Baytar Sağkol Ağası Ahmed Sıdkı Efendi, baytarlıkta 12 yıllık süreyi tamamladığından süvari binbaşılığına terfi ettirilerek Çifteler Çiftlik-i Hümayunu müdür muavinliğine tayin olunmuştur.⁶³

1887'de 2. Ordu Süvari Alayı Sağ Kolağası Şakir Efendi terfi ettirilerek Çifteler Çiftliği'ndeki 3 bölük askerin binbaşılığına getirilmiştir.⁶⁴

1888'de Çifteler Çiftliği müdürü olan Baytar Kaymakamı Vahid Bey miralaylığa ve süvari dairesi ikinci şubesi müdürlüğüne terfi ettirilmiştir.⁶⁵ Bir süre sonra Eskişehir Kaymakamı Mustafa Hulusi Efendi de, Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nun ihtiyaç duyduğu zahirenin satın alınması ve nakliyesindeki gayretlerinden dolayı miralaylığa yükseltilmiştir.⁶⁶

1889'da Çifteler Çiftliği'nin süvari remont alayı Alay Katibi Ahmed Bican Efendi de terfi ettirilerek boş olan alay eminliğine tayin edilmiştir.⁶⁷

1891'de padişahın emriyle yapılan teftişte, işlerin muntazam yapılmadığı görülmüş ve İstanbul'a gönderilen hayvanların da iyi olmadığı anlaşıldığından müdür ve serbaytarın değiştirilmesine karar verilmiştir. Almanya da tahsil gören süvari kaymakamı Mustafa Hilmi ve Cabbar Beylerden birinin müdür ve Avrupa'dan getirilecek iyi bir muallimin de serbaytarlığa tayini istenmiştir. Bunun üzerine haraya bir iki memur gönderilerek teftiş yapılması, orada görevli kişilerin listesi, hayvan sayıları ve cinsleri ile fotoğraflarının gönderilmesi ve bu işe Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından İbrahim Bey ile süvari dairesinin 2. şube müdürü Hüsnü Efendi ve 2. süvari alayının alay emini Ali Efendi'nin tayini uygun görülmüştür. Cins-i fersin çoğaltılması işinde mahir bir muallim seçilmesi ve ne kadar maaş alacağını bildirilmesi için Londra, Berlin ve Paris sefaretleriyle de irtibata geçilmiştir. Bu işler sonuçlanıncaya kadar haranın

⁶⁰ BOA; HAT 1638/2 (9 Muharrem 1259/9 Şubat 1843)

⁶¹ Ölen yeniçerilerin babaları gibi ocakta askerlik yapan çocuklarına verilen isimdir.

⁶² Atilla Yazıcı; *XIX. Yüzyılda Eskişehir'in Ekonomik Durumu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1997, s.53.

⁶³ BOA; İ.DH 639/44448 (24 Receb 1288/9 Ekim 1871)

⁶⁴ BOA; İ.DH 1023/80705 (23 Cemaziyelahir 1304/19 Mart 1887)

⁶⁵ BOA; İ.DH 1074/84264 (17 Receb 1305/30 Mart 1888)

⁶⁶ BOA; DH.MKT 1509/81 (15 Şevval 1305/25 Haziran 1888)

⁶⁷ BOA; İ.AS 26/3 (3 Cemaziyellevvel 1316/5 Ocak 1889)

mevcut idarecileriyle devamı uygun görülmüştür.⁶⁸

Bu süreçte Hara-yı Hümayun'un iyi idaresi için yaklaşık 3 sene her ay Çifteler ve Sultansuyu haralarına gidip gelmekte olan Ferik Muzaffer Paşa, harcırahının yetmediğine dair bir başvuruda bulunmuştur. Umur-u Adliye ile Taşraya Tayin Olunan Umera ve Zabitan-ı İdare Nizamnamesi'nin 291. Maddesine göre kendisine 2.970 kuruş harcırah verilmesi gerekir iken 285. maddeye göre ücret-i menzil hesabıyla her seferinde 4.465 kuruş verildiği ifade edilerek başvurusunun yersiz olduğu belirtilmiştir.⁶⁹

24 Eylül 1892 tarihli bir belgede müdür vekili olarak Kaymakam Hurşid Paşa'nın görev yaptığı görülmektedir.⁷⁰ 1894'de Ferik Muzaffer Paşa, Çiftlik-i Hümayunlar Nezaretinin başında bulunurken tam zamanlı çalışmak üzere Çifteler Çiftliği'ne müdür olarak atanmıştır.⁷¹ Gidip geldiği süre zarfında Muzaffer Paşa ve yanında gelen Ali Rıza Efendi'nin harcırahlarının hazineden ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷²

Çifteler Hara-yı Hümayunu'nun mutasarrıflık merkezi olan Kütahya Sancağı'na uzaklığı sebebiyle ahali ile ilgili işlerle ilgilenmek üzere öncelikle 1 naib tayin olunmuştur. Ancak hara bünyesinde 16 köy bulunması ve nüfusun da günden güne artması nedeniyle Hara-yı Hümayun'un müstakil bir nahiye haline dönüştürülmesi ve müdürlüğüne hara müdürünün tayin edilerek kendisine Dahiliye bütçesinden maaş tayini istenmiştir. Bu talebe Kütahya Mutasarrıflığı'ndan verilen cevapta Hara-yı Hümayun'un 15 köy (belgenin devamında 16 köy) ve 4312 nüfusa sahip olduğu ve merkez livaya 18 saatlik mesafede olmasından dolayı, Eskişehir ve Aziziye kazalarına kaçır saat mesafede olduklarının ve ahalinin işlerini hangi tarafla gördüklerinin tespiti istenmiştir. Yapılan incelemede 16 köyden sadece Körhasan ve Nusretiye'nin Aziziye kazası köylerine daha yakın olduğu diğerlerinin ise Eskişehir kazasına 1 ilâ 3 saat uzaklıkta oldukları görülmüştür. Sonuçta Çifteler Hara-yı Hümayunu'nun ayrı bir nahiye haline getirilmesinin uygun olmadığı ve 1891 senesi Mart ayı itibarıyla yakınlıktan dolayı Eskişehir kazasına bağlanması kararlaştırılmıştır.⁷³

1893'te müdürlüğe Sultansuyu Hara-yı Hümayun Müdürü Binbaşı Mustafa Efendi tayin edilirken ayrıca liyakatından dolayı kaymakamlığa terfii de uygun görülmüştür.⁷⁴ 1894'te çiftlik müdürü Kaymakam Mustafa Bey'e 4. rütbeden Osmanî, serbaytar vekili binbaşısı Apostos ve çiftlik remont alayı 3. bölük yüzbaşısı İbrahim Efendilere 4. ve alay katib-i sânisî Mehmed Efendi ile 4. bölük yüzbaşısı Şakir Ağa'ya ve bölüğün

⁶⁸ BOA; Y.MTV 57/56 (20 Cemaziyevvel 1309/22 Aralık 1891)

⁶⁹ BOA; Y.MTV 47/171 (23 Cemaziyelahir 1308/3 Şubat 1891)

⁷⁰ BOA; Y.PRK.ASK 85/47 (2 Rebiülevvel 1310/24 Eylül 1892)

⁷¹ Öte yandan Ferik Muzaffer Paşa'nın Sultansuyu Çiftliği'ne ihtiyaç doğrultusunda gidip gelmesi kararlaştırılmıştır. Ondan boşalan Çiftlik-i Hümayunlar Nezaretine ise Kayseri Redif Mirlivasi Servet Paşa tayin edilmiştir. Bkz. BOA; Y.MTV 89/150 (27 Receb 1311/3 Şubat 1894)

⁷² BOA; DH.MKT 1940/96 (14 Ramazan 1309/12 Nisan 1892) 1895 tarihinde de çiftlik müdürü Ferik Muzaffer Paşa'dır. Bkz. BOA; ŞD 1564/4 (6 Muharrem 1313/29 Haziran 1895)

⁷³ BOA; ŞD 628/4 (18 Receb 1309/); ŞD 1549/68 (29 Receb 1308/10 Mart 1891); DH.MKT 58/16 (20 Zilkâde 1310/5 Haziran 1893)

⁷⁴ BOA; İ.TAL 21/89 (26 Zilkâde 1310/11 Haziran 1893)

mülazım-ı sânisî Mehmed ve 5. bölük mülazım-ı evvelî Kamil ve mülazım-ı sânisî Halim Efendilere 5. rütbelerden mecîdî nişanları verilmiştir.⁷⁵

Çifteler Çiftliği dahilinde bulunan ahalinin çokluğundan ve müstakil bir nahiye müdürü bulunmamasından dolayı mülkî işler gayri resmi olarak çiftlik müdürü tarafından yapılmakta ve önemli işlerden bazıları merkez kaza olan Eskişehir'e ve kısmen Kütahya'ya havale edilmekteydi. Bu durumun bazı uygunsuzluklara yol açma ihtimaline karşı Çifteler Çiftliği'nin muntazam bir nahiye halinde dönüştürülmesi, müdüriyete yeni memuriyetler ilave edilmesi, 11 Eylül 1894 ve 1 Şubat 1895 tarihli iki tahrirat ile Kütahya mutasarrıflığına bildirilmiştir. Cevaben alınan liva idare meclisi kararında Eskişehir'e bağlanarak yeniden bir müdüriyet teşkili yada mülkî ve adlî işlerinin Eskişehir'e bağlanması seçenekleri sunulmuştur. Çiftlik müdürü Muzaffer Paşa ise işlerin günden güne arttığını, bir taraftan muhacir yerleşimlerinin devam ettiğini, 11 eski köyün yanısıra 7 yeni köyün bulunduğunu ve 3-4 köyün daha kurulma ihtimali olduğunu, ahalinin işlerini 18 saat uzaklıkta bulunan Kütahya ile çözmek zorunda olduğundan çiftlik müdüriyetine nahiye müdürlüğü ünvanı verilerek bir nahiye teşkil edilmesinin ve 12 saat uzaklıkta bulunan Eskişehir'e bağlanmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Çifteler Çiftliği'nde bulunan görevlilerin terfii için Muzaffer Paşa'nın hazırladığı cetvelde;

“Çifteler Çiftlik-i Hümayunu müdürü ve süvari remont alayı kumandanı baytar kaymakamı Muzaffer Bey (1285-1309)'e çiftlik gelirlerinden karşılanmak üzere aylık 500 kuruş zamlı maaş tahsisi

-Mekteb-i Harbiye-i Şahane de Rus lisanı muallimi kolağası Rüstem Efendi (1280-1306)'nin binbaşılığa terfi ettirilerek müdür muavinliğine tayini

-Süvari remont alayı yüzbaşı-yı evvelî Osman Efendi (1293-1307)'nin kolağalığa terfi ettirilerek süvari remont alayında boş olan 1. binbaşılığa tayini

-Süvari remont alayı yüzbaşı-yı evvelî İbrahim Efendi (1286-1306)'nin kolağalığa terfi ettirilerek süvari remont alayında boş olan 2. binbaşılığa tayini

-Süvari remont alayı yüzbaşı vekili Abdullah Efendi (1302-1309)'nin alayın 1.bölük yüzbaşı-yı evvelliğine tayini

-Sultansuyu Çiftlik-i Hümayunu baytar kolağası Hakkı Efendi (1296-1307)'nin binbaşılık rütbesine terfi ile çiftliğin serbaytarlığına tayini⁷⁷ istenmiştir.

1896'da Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda memur ve zabıta olmadığı ayrıca merkez hükümetin uzaklığı nedeniyle nüfus işlerinin zamanında yapılamadığı dolayısıyla pek çok kişinin cezaya uğradığı, ceza ödeyecek kişilerden bazılarının vefat ettiği, bazıları'nın hali olmadığı dolayısıyla bu konuda her yıl bir teftiş yapılarak cezaya düşenlerin

⁷⁵ BOA; İ.TAL 63/3 (5 Rebiülevvel 1312/6 Ekim 1894)

⁷⁶ BOA; ŞD 1564/4(6 Muharrem 1313/29 Haziran 1895)

⁷⁷ BOA; Y.MTV 122/43 (22 Zihicce 1312/16 Haziran 1895)

affi için Dahiliye Nezareti'ne başvuruda bulunulmuştur.⁷⁸

Çiftliğin remont alayının boş olan binbaşılığına Mekteb-i Harbiye-i Şahane Rus lisanı muallimi süvari kolağası Çernevski Efendi tayin olunmuştur.⁷⁹

Bu süreçte hayvan ıslahı ve çoğaltılması için bu işe vakıf muktedir bir muallimin Avrupa'dan getirilmesi düşünülmüştür. Bu iş için biri Fransız ve diğeri Macar olmak üzere 2 kişinin göndermiş oldukları mukavelename suretleri tercüme edilerek tercih Daire-i Askeriye'ye bırakılmıştır. Ancak her ikisi de sefaretler tarafından uygun görülmesine, ikisi arasında da özellikle Macar uyruklu kişinin ileri sürdüğü şartlar daha uygun olmasına rağmen Rusya haralarında çalışmış, ıslah ve teksir işinde maharetli 1 memurun 1.500 kuruş maaşla istihdamına karar verilmiştir.⁸⁰

1897'de Kütahya Sancağı'nın çiftliğe uzaklığının yanı sıra muntazam yol da olmadığından, ahalinin resmi işleri için merkez livaya gidip gelmekte zorlandığından ve çiftlikten yapılan şose ile Eskişehir'e bağlantı daha kolaylaştığından çiftliğin Eskişehir'e bağlanması uygun görülmüştür.⁸¹

Bu arada Çifteler Çiftlik-i Hümayunu süvari remont alayı kolağası Osman Efendi alayın binbaşılığına terfi ettirilmiştir.⁸² Alayın boş olan binbaşılığına Mekteb-i Harbiye Rus lisanı muallimi süvari kolağası Çerniki Efendi'nin terfian tayini uygun bulunurken⁸³, süvari remont alayı baytarlarından sağ kolağası Hakkı Efendi de binbaşılığa terfi ettirilerek çiftliğin serbaytarlığına tayin edilmiştir.⁸⁴

Askeriye ile ilgili inşaat faaliyetlerindeki hizmetlerinden dolayı baytar kaymakamı Mustafa Bey'e tebdilen 3. ve süvari remont alayı kolağası Osman ve imam-ı evveli Mehmed Salih ve 4. bölük mülazım-ı evveli İbrahim Efendilere 4. rütbelerden Osmanî ve alayın katib-i sanisi Mehmed ve esvab emini Yüzbaşı İbrahim ve 1. bölük mülazım-ı evveli Nuri Efendilere tebdilen 4. ve alayın 4. bölük mülazım-ı evveli Rasih ve 1. bölük yüzbaşı vekili Hayri ve 2. bölük yüzbaşı vekili Hasan Zeki ve 4. bölük yüzbaşı vekili Hüseyin ve cerrah Hüseyin Efendilere 5. ve Karahisar sancağına tabi Aziziye kazası kaymakamı Yusuf Bey ile Eskişehir tüccarından Habib Hakkı ve Çifteler karyesi eşrafından Kozanlızade Abdurrahman Efendilere müceddeden ve Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda Mecidiye karyesi ahalisinden Hacı Ahmed Efendi'ye tebdilen 4. ve Çifteler karyesi ahalisinden Halilağazade Ahmed Efendi ile Conker karyesi ahalisinden Hacı Halil ve Balçıkhisar karyesi ahalisinden Yorki'ye 5. rütbelerden mecidi nişanı

⁷⁸ BOA; BEO 858/6343 (12 Cemaziyevvel 1314/19 Ekim 1896)

⁷⁹ BOA; İ.AS 18/2 (9 Rebiülahir 1314/17 Eylül 1896)

⁸⁰ Söz konusu mukavelenamelere bakıldığında Macar adayın senelik 15 bin frank, Fransız adayın ise senelik 20 bin frank maaş talep ettiği görülmektedir. BOA; Y.A.HUS 337/13 (3 Rebiülahir 1313/23 Eylül 1895)

⁸¹ BOA; İ.DH 1348/9 (4 Safer 1315/5 Temmuz 1897)

⁸² BOA; İ.AS 27/7 (26 Şaban 1314/30 Ocak 1897)

⁸³ BOA; İ.AS 18/2 (9 Rebiülahir 1314/17 Eylül 1896)

⁸⁴ BOA; İ.AS 25/61 (27 Rebiülevvel 1316/ 15 Ağustos 1898)

verilmesi uygun görülmüştür.⁸⁵

Almanya'ya staja gönderilmiş olan askeri okul mezunlarından mızraklı süvari alayı Kölezade Fuad Bey ilgi ve merakı dolayısıyla orada birçok hara gezerek özellikle hayvan ıslahı ve çoğaltılması ile ilgili incelemelerde bulunmuş, döndüğünde İstabl-ı Amire yada Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda istihdamı Şura-yı Devlet tarafından uygun bulunmuştur.⁸⁶

1899'da Çifteler Çiftliği süvari remont alayı kolağası Osman Efendi binbaşılığa tayin edilmiştir.⁸⁷ Çiftliğin müdürü ve süvari remont alayı kumandanı baytar kaymakamı Mustafa Bey miralaylığa terfi ettirilirken⁸⁸, çiftliğin ambar memuru Hacı Halil Efendi⁸⁹ ve müstahdem mülazım-ı evveli Ali Efendi'ye 4.rütbe, mülazım-ı sani Hayrullah Efendi'ye ise 5. rütbeden Mecidi nişanı verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰

1901'de Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nun boş olan nazırlığına 10 bin kuruş maaşla 20 sene önce Almanya'da tahsil eden Mekteb-i Fünun harbiye süvari muallimi Ferik Hilmi Paşa'nın tayini ve yardımcılığına Darülferes müfettişlerinden 6 bin kuruş maaşla Sandalcı Efendi'nin getirilmesi uygun görülmüştür.⁹¹

Çifteler Çiftliği süvari remont alayının 3. bölük yüzbaşı-ı evveli Hüseyin Efendi'ye 4. rütbeden nişan-ı âli-i Osmanî verilmiştir.⁹² Alayın kolağası Şakir Ağa ise boş olan binbaşılığa terfien tayin edilmiştir.⁹³ Çifteler Çiftlik-i Hümayunu baytarı Yüzbaşı Osman Refik'e ise 5. rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.⁹⁴

İtalya süvari zabitanı olup 3 seneden beri Çifteler Çiftlikat-ı Askeriye cins-i fers dairesi memuru sıfatıyla görevlendirilen Fransuva Kastelli, nezaret nezdinde askeri çiftliklerde hayvan yetiştirme müfettişliğine ya da nezaret müşavirliğine tayin olunarak askeri veya mülki bir rütbe ile taltif edilme arzusunda bulunduğunu ifade etmiştir. Katib-i sani Ahmed İzzet Paşa'ya gönderilen yazıda birkaç seneden beri Çifteler Çiftliği'nde görev yapan, iyi ve namuslu bir kişi olan Fransuva Kastelli için İtalya sefiri ve sefaretinin de olumlu görüşü olduğu belirtilmiş⁹⁵ ve kendisine sonrasında tahlisiye madalyası verilmesi de uygun görülmüştür.⁹⁶

Çifteler Çiftlik-i Hümayunu müdür vekili Kaymakam Ali Rıza Bey tebdilen 3.

⁸⁵ BOA, İ.TAL 154/30 (16 Cemaziyelahir 1316/1Kasım 1898)

⁸⁶ BOA; Y.PRK.ŞD 2/50 (29 Zilhicce 1315/21 Mayıs 1898)

⁸⁷ BOA; İ.AS 27/7 (18 Ramazan 1316/30 Ocak 1899)

⁸⁸ BOA; İ.TAL 210/77 (21 Muharrem 1318/21 Mayıs 1900)

⁸⁹ BOA; İ.TAL 202/36 /6 Şevval 1317/7 Şubat 1900)

⁹⁰ BOA; İ.TAL 246/15 (5 Zilhicce 1318/26 Mart 1901)

⁹¹ BOA; Y.PRK.HH 34/85 (5 Muharrem 1319/24 Nisan 1901)

⁹² BOA; İ.TAL 274/6 (14 Zilhicce 1319/24 Mart 1902)

⁹³ BOA; İ.AS 44/47 (8 Safer 1321/6 Mayıs 1903)

⁹⁴ BOA; İ.TAL 395/37 (26 Rebiülevvel 1322/9 Haziran 1904)

⁹⁵ BOA; Y.PRK.AZJ 50/30 (23 Teşrinievvel 1320/5 Kasım 1904)

⁹⁶ BOA; İ.TAL 389/27 (25 Muharrem 1324/21 Mart 1906)

rütbeden bir nişan ile ödüllendirilirken,⁹⁷ çiftlik baytarlığına sağkol ağası Osman Nuri Efendi'nin terfian tayini uygun görülmüştür.⁹⁸

Serbaytar Binbaşı İsmail Hakkı Efendi'nin kıdeminden dolayı rütbesi kaymakamlığa terfi ettirilirken,⁹⁹ ziraat memuru Emin Efendi'nin rütbesi de 3. dereceye çevrilmiştir.¹⁰⁰

1312 (1894/1895) senesinde Çifteler Çiftliği nesl-i fers memuru muavinliğine 650 kuruş maaşla tayin olunan ve 14 sene aralıksız hizmet eden Kırım Girayzade Ali Rıza Efendi, çiftliğin maliyeye devri ile açığa çıktığından uygun bir memuriyete naklini ya da nakdî bir ödül ile ödüllendirilmesini talep etmiştir.¹⁰¹ Bir başka talep çiftliğin muhasebe memuru Mahmud Nedim Efendi'den gelmiştir. Kendisi vazifesini güzel bir şekilde yaparken yerine başka birisinin tayin edilerek mağdur olduğunu iddia etmiştir.¹⁰²

Bu süreçte sehven Hazine'ye devredilen çiftliğin, Evkafa teslim edilmesi kararlaştırılmış¹⁰³ ve bu işlemin bir an önce yapılması istenmiştir.¹⁰⁴ Çiftliğin devir-teslimi için defterdar çiftliğe gelmiş ayrıca alacak işlerini takip etmek üzere 1 memur tayin edilmiştir. Elde bulunan külliyetli miktardaki zahirenin kontrolü için de 400 kuruş maaşla 1 ambar memuru görevlendirilmiştir.¹⁰⁵

Çiftlikte mevcut 11 çoban için 11 adet kepenek, 11 çift çoban çizmesi, 11 adet demir bel küreği, 5 adet demir kazma ve 11 adet direne ihtiyaç olduğu ve bunlar için 1208 kuruş 25 paraya ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁶

Bu arada Çifteler Çiftliği'nde hayvanların muhafazası için 50 çoban istihdamının gerektiği bildirilmiş, bunlar için aylık 133 kuruş ile 1,5 kıyye nân-ı aziz bedeli olarak 50 kuruş toplam 9.150 kuruş masraf çıkarılmıştır.¹⁰⁷

Çifteler Çiftliği'ne tayin olunan baytar kolağası Mustafa Server, Şevket ve Yüzbaşı Süleyman Efendilere 800'er kuruş maaş bağlanmıştır.¹⁰⁸

Çifteler Çiftliği'nin başında bulunacak kişinin eğitimli, tecrübe ve dirayet sahibi bir kişi olması gerektiğinden, Kastamonu Vilayeti ziraat müdürü Raif ve Adana

⁹⁷ BOA; İ.TAL 383/23 (11 Zilkade 1323/7 Ocak 1906)

⁹⁸ BOA; İ.AS 60/30 (10 Safer 1324/5 Nisan 1906)

⁹⁹ BOA; İ.TAL 456/42 (19 Ramazan 1326/15 Ekim 1908)

¹⁰⁰ BOA; Y.MTV 294/85 (27 Kanunusani 1322/9 Şubat 1907)

¹⁰¹ BOA; ML.EEM 751/69 (25 Haziran 1325/8 Temmuz 1909)

¹⁰² BOA; ML.EEM 753/11 (29 Haziran 1325/12 Temmuz 1909)

¹⁰³ BOA; BEO 3571/267818 (21 Cemaziyevvel 1327/10 Haziran 1909)

¹⁰⁴ BOA; BEO 3579/268411 (3 Cemaziyelahir 1327/22 Haziran 1909)

¹⁰⁵ BOA; ML.EEM 763/19 (6 Eylül 1325/19 Eylül 1909)

¹⁰⁶ BOA; ML.EEM 891/24 (12 Zilhicce 1327/26 Aralık 1909)

¹⁰⁷ BOA; ML.EEM 824/47 (23 Kanunuevvel 1326/5 Ocak 1911)

¹⁰⁸ BOA; ML.EEM 836/2 (30 Mart 1327/12 Nisan 1911)

numune tarlası müdürü Emin ve Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi muallimi Hasan Efendiler arasından bir seçim yapılması öngörülmüştür. Sonuçta 2.500 kuruş maaşla Hasan Efendi'nin çiftlik müdürlüğüne tayini kararlaştırılmıştır.¹⁰⁹ Ancak bir süre sonra Hasan Efendi'nin aynı zamanda Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı çiftlikler müfettişliğine tayin olduğu anlaşıncı bu kez Ziya Bey çiftlik müdürlüğüne getirilmiştir.¹¹⁰

Çifteler Çiftliği remont alayı eczacısı Apik Efendi, 20 sene 11 ay hizmetten sonra aylık 454 kuruş maaşla emekli olmuştur.¹¹¹ Aynı şekilde baytar binbaşı Mahmud Nedim Efendi de 9 Temmuz 1912'de emekliye ayrılmıştır.¹¹²

Günümüzde Çifteler ve Mahmudiye'de bulunan eski kabristanlar da çiftlik çalışanlarından bazılarının ait mezarlar mevcuttur. Ayakta kalan mezar taşlarından isimleri ve görevlerine ait bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Ekler bölümünde bu mezar taşlarından bazı örnekler verilmiştir.¹¹³

1.2.2 ÇİFTLİĞİN MEVCUDU

1831 Nisan ayında çiftlik müdürünün gönderdiği deftere göre 1 sene zarfında çiftliğin mevcudu şu şekildedir:¹¹⁴

1831 Senesinde Çifteler Çiftliği'nde Bulunan Hayvanların Cinsi ve Sayısı

1. Hayvanat-ı düve

<i>Bu sene hasıl olan süt tayı</i>	271
<i>Kısrak-ı kebir</i>	435
<i>Aygır-ı esb</i>	19
<i>İğdiş</i>	14
<i>3 yaşında erkek tay</i>	20
<i>2,5 yaşında erkek tay</i>	6
<i>2,5 yaşında dişi tay</i>	6
<i>1,5 yaşında tay</i>	164 (erkek 64- dişi 101)
<i>1 senede hasıl olan süt tayı</i>	257 (erkek 111- dişi 146)
<i>Toplam</i>	921

¹⁰⁹ BOA; ML.EEM 842/6 (18 Teşrinievvel 1326/31 Ekim 1910)

¹¹⁰ BOA; ML.EEM 842/6 (11 Mayıs 1327/24 Mayıs 1911)

¹¹¹ BOA; İ.HB 11/1 (6 Safer 1328/17 Şubat 1910)

¹¹² BOA; İ.HB 118/43 (24 Receb 1330/9 Temmuz 1912)

¹¹³ Bu mezar taşlarından bizi haberdar eden ve verileri paylaşan Araştırmacı-Yazar Nizamettin Arslan'a teşekkür ederim.

¹¹⁴ BOA; KK.d 7472 (Nisan 1831)

Aynı süre zarfında ki telefât ise şu şekildedir:

<i>Kısrak-ı kebir</i>	19
<i>Aygır</i>	3
<i>İğdiş</i>	3
<i>2,5 yaşında erkek tay</i>	1
<i>1,5 yaşında tay</i>	25 (10 erkek-15 dişi)
<i>Geçen sene hasıl olan süt tayı</i>	34 (10 erkek-24 dişi)
<i>Toplam</i>	85

Kusuru mevcut olan

<i>Kısrak-ı kebir</i>	416
<i>Aygır-ı esb</i>	16
<i>İğdiş</i>	11
<i>3 yaşında erkek tay</i>	20
<i>2,5 yaşında erkek tay</i>	5
<i>2,5 yaşında dişi tay</i>	6
<i>1,5 yaşında tay</i>	139 (şimdi 2,5 yaşında)
<i>Geçen sene hasıl olan süt tayı</i>	223 (şimdi 1,5 yaşında 101 erkek-122 dişi)
<i>Toplam</i>	836

Istabl-ı Amire' den gönderilen aygır

<i>Gönderilen</i>	18
<i>Telefolan</i>	9
<i>Kalan</i>	9

Müşir-i hassa Ahmed Paşa tarafından gönderilen kısrak

<i>Gönderilen</i>	24
-------------------	----

2. Hayvanat-ı kara sığır

<i>Karasığır ineği</i>	116
<i>3 yaşında kara sığırhergelesi</i>	25
<i>2 yaşında kara sığırhergelesi</i>	32

<i>Dişi buzağı</i>	15
<i>2 yaşında karasığır tosunu</i>	24
<i>Kara sığırboğası</i>	4
<i>Karasığıröküzü</i>	12
<i>Erkek buzağı</i>	28
<i>3 yaşında kara sığır tosunu</i>	46
<i>Geçen sene hasıl olan kara sığır buzağı</i>	122
<i>Toplam</i>	424

Telefat

<i>Kara sığır ineği</i>	5
<i>Erkek buzağı</i>	3
<i>2 yaşında kara sığır hergelesi</i>	7
<i>Geçen sene hasıl olan buzağı</i>	18
<i>Toplam</i>	33

Satılan

<i>Kara sığır ineği</i>	10
<i>3 yaşında kara sığırhergelesi</i>	24
<i>2,5 yaşında kara sığır tosunu</i>	22
<i>3 yaşında kara sığır tosunu</i>	46
<i>Toplam</i>	102

3. Hayvanat-ı camus

<i>Bu sene hasıl olan malak</i>	35
<i>Manda ineği</i>	49
<i>3 yaşında manda hergelesi</i>	11
<i>2 yaşında manda hergelesi</i>	6
<i>3 yaşında manda tosunu</i>	16
<i>Manda boğası</i>	6
<i>Koşum mandası</i>	10
<i>Erkek malak</i>	20

<i>Dişi malak</i>	13
<i>Geçen sene hasıl olan malak</i>	25
<i>Toplam</i>	152

Telefat

<i>Manda ineği</i>	3
<i>3 yaşında manda danası</i>	4
<i>3 yaşında manda hergelesi</i>	2
<i>Geçen sene hasıl olan malak</i>	12
<i>Toplam</i>	21

Satılan

<i>Erkek malak</i>	8
--------------------	---

Çiftliğin demirbaş edevatı

<i>Süt bakracı</i>	2	<i>Balta</i>	6
<i>Köbne bakraç</i>	2	<i>Tırpan</i>	6
<i>Kuplu tas</i>	1	<i>Törpü</i>	1
<i>Kebir süt tenceresi</i>	3	<i>Burgu</i>	1
<i>Sagır süt tenceresi</i>	2	<i>Testere</i>	1
<i>Kantar</i>	1	<i>Eğe Törpü</i>	1
<i>Araba</i>	6	<i>El keseri</i>	1
<i>Saban demiri</i>	6	<i>Ayak keseri</i>	1
<i>Kayış</i>	4	<i>Kazma</i>	1
<i>Düven</i>	12	<i>Bel kazma</i>	1

Hububat miktarı

	<i>Buğday (kile)</i>	<i>Arpa (kile)</i>	<i>Burçak (kile)</i>	<i>Mercimek (kile)</i>
<i>Tobumdan hasıl olan</i>	79	120		
<i>Aşardan tahsil olunan</i>	35	15	5	1
<i>Yemeklik için ayrılan</i>	114	135	5	1

Çiftçi vesair hademelere verilen elbise bedeli

<i>Türü</i>	<i>Kişi sayısı</i>	<i>Birim fiyatı (kuruş)</i>	<i>Toplam fiyat (kuruş)</i>
<i>Kısa aba</i>	21	22	462
<i>Şalvar</i>	21	21	441
<i>Entari</i>	21	14	294
<i>Kepenek</i>	21	15	315
<i>Çizme</i>	12	18	216
<i>Yemeni</i>	9	7	63
<i>Bez don</i>	21	13	273
<i>Toplam</i>			2064

Çiftçi vesair hademeye verilen senelik ücret

<i>Çalışan</i>	<i>Kişi sayısı</i>	<i>Birim fiyatı (kuruş)</i>	<i>Toplam (kuruş)</i>
<i>Çiftçi kahyası</i>	1	210	210
<i>Çiftçi</i>	6	150	900
<i>Karasığırçoban kahyası</i>	1	210	210
<i>Karasığır çobanı</i>	6	150	900
<i>Hergelecı kahyası</i>	1	280	280
<i>Hergelecı</i>	4	230	920
<i>Aygır seyisbaşı</i>	1	360	360
<i>Aygır seyisi</i>	12	40	480
<i>Toplam</i>	32		4260

Çiftlikte 1 senede yapılan diğer masraflar

<i>Masraftürü</i>	<i>Harcanan (kuruş)</i>
<i>Koşum mandalarına alınan nal ve mih</i>	64
<i>Manda yuları ve karasığırlara sicim</i>	70
<i>Çerkes sicimi</i>	60
<i>Demir</i>	100
<i>Saban ve balta tamirine verilen</i>	120
<i>Kürek</i>	20
<i>Hergelecilere heybe</i>	32
<i>Hergelecilere eyer</i>	250
<i>Hergelecilere kayış için alınan gön</i>	60

<i>Yemeklik için alınan un</i>	250
<i>Yemeklik için alınan pirinç</i>	150
<i>Yemeklik için alınan pekmez</i>	150
<i>Yemeklik için alınan soğan ve sarımsak</i>	62
<i>Yemeklik için alınan tuz</i>	125
<i>Ayğırlara yular ve torba</i>	130
<i>Ayğırlar için inşa olunan köşk</i>	180
Toplam	1823

Nisan 1833'den Mart 1834'e kadar 1 senelik süre sonunda istek üzerine satın alınan hayvanlar, revgan-ı sade¹¹⁵, önceki senenin aşar, çayır vesaire hasılatı olarak 13.664 kuruş gelir elde edildiği anlaşılmıştır. Ancak çiftçi ve hademeye verilen elbise parası vb, müteferrika ve müdürün 1 senelik maaşları toplam 28.851 kuruşa karşılık gelmekte olup arada 15.187 kuruş açık kalmaktadır. Bu durumda 12.562 kuruşunun Asakir-i Mansure tahsisatından düşülmesi, kalan 2625 kuruşun ise müdüre belli zamanlarda gönderilmesi ve deftere işlenmesi kararlaştırılmıştır. Gönderilen cetvelde durum ayrıntılı olarak şu şekilde gösterilmektedir:¹¹⁶

1833-1834 Senelerinde Çifteler Çiftliği'nde Bulunan Hayvanların Cinsi ve Sayısı

1. Hayvanat-ı düve

<i>Bu sene hasıl olan süt tayı</i>	145
<i>Kısrak-ı kebir</i>	416
<i>Kısrak</i>	6
<i>Ayğır-ı esb</i>	16
<i>Ayğır</i>	5
<i>İğdiş</i>	31
<i>2,5 yaşında tay</i>	139 (53 erkek- 86 dişi)
<i>1,5 yaşında tay</i>	223 (101 erkek-122 dişi)
<i>Geçen sene hasıl olan süt tayı</i>	271 (139 erkek- 132 dişi)
Toplam	1107

Aynı süre zarfında ki telefât ise şu şekildedir:

<i>Kısrak-ı kebir</i>	52
<i>Ayğır-ı esb</i>	3

¹¹⁵ Sade yağ.

¹¹⁶ BOA; C.İKTS 21/1009 (25 Receb 1249/8 Aralık 1833)

2,5 yaşında dişi tay	35
1,5 yaşında tay	60 (13 erkek-47 dişi)
Geçen sene hasıl olan süt tayı	55 (27 erkek-28 dişi)
Toplam	205

Süvari-i hassa-yı şahane mirlivalarından Reşid Paşa'ya teslim olunan

İki buçuk yaşında erkek tay	40
İğdiş	10
Toplam	50

Kusuru mevcut olan

Kısrak-ı kebir	370
Aygır	18
İğdiş	21
2,5 yaşında tay	64 (13 erkek-51 dişi)
1,5 yaşında tay	163 (şimdi 2,5 yaşında 88 erkek-75 dişi)
Geçen sene hasıl olan süt tayı	216 (şimdi 1,5 yaşında 112 erkek-104 dişi)
Toplam	852

Asitane-i aliyyeden gönderilen aygır

Gönderilen	9
Telefolan	7
Kalan	2

Müşir-i hassa Ahmed Paşa tarafından gönderilen kısrak

Gönderilen	24
Telefolan	9
Kalan	15
Bu sene hasıl olan süt tayı	4
Toplam	19

2. Hayvanat-ı kara sığır

<i>Bu sene hasıl olan karasığır buzağı</i>	60
<i>Kara sığır ineği</i>	142
<i>Kara sığır boğa</i>	4
<i>Öküz</i>	25
<i>1,5 yaşında karasığır buzağı</i>	104
<i>Kara sığır öküzü</i>	12
<i>2 yaşında karasığır tosun</i>	2
<i>Geçen sene hasıl olan kara sığır buzağı</i>	116 (56 erkek-60 dişi)
<i>Toplam</i>	405
<i>Telefat</i>	118
<i>Kalan</i>	287

Kusuru mevcud olan

<i>Kara sığır ineği</i>	142
<i>Kara sığır boğa</i>	4
<i>Öküz</i>	16
<i>1,5 yaşında kara sığır buzağı</i>	66 (şimdi 2,5 yaşında 25 erkek-41 dişi)
<i>Geçen sene hasıl olan buzağı</i>	36 (26 erkek-10 dişi)
<i>Toplam</i>	264

Satılan

<i>Öküz</i>	9
<i>Kara sığır öküzü</i>	12
<i>2,5 yaşında kara sığır tosunu</i>	2
<i>Toplam</i>	23

3. Hayvanat-ı camus

<i>Bu sene hasıl olan manda malağı</i>	18
<i>Kara sığır ineği</i>	39
<i>Manda ineği</i>	22
<i>Manda boğası</i>	2
<i>Koşum mandası</i>	10

<i>Manda tosunu</i>	16
<i>1,5 yaşında erkek malak</i>	13
<i>Geçen sene hasıl olan malak</i>	35
<i>Toplam</i>	137
<i>Telefat</i>	63 (22 manda ineği, 7 manda danası, 9 tane 1,5 yaşında erkek malak, 25 geçen sene hasıl olan 12 erkek, 13 dişi malak)
<i>Kalan</i>	74

Kusuru mevcut olan

<i>Manda ineği</i>	39
<i>Manda buzağı</i>	2
<i>Koşum mandası</i>	10
<i>Manda danası</i>	5
<i>1,5 yaşında erkek malak</i>	4
<i>Geçen sene hasıl olan malak (şimdi 1,5 yaşında)</i>	10 (5 erkek, 5 dişi)
<i>Toplam</i>	70

Satılan

<i>Manda danası</i>	8
<i>Telefolan</i>	4
<i>Satılan</i>	4
<i>Genel Toplam</i>	1400

Çiftliğin demirbaş edevatı

<i>Süt bakracı</i>	2	<i>Balta</i>	6
<i>Köbne bakraç</i>	2	<i>Tırpan</i>	6
<i>Kuplu tas</i>	1	<i>Törpü</i>	1
<i>Kebir süt tenceresi</i>	3	<i>Burgu</i>	1
<i>Sagır süt tenceresi</i>	2	<i>Testere</i>	1
<i>Kantar</i>	1	<i>Eğe Törpü</i>	1
<i>Araba</i>	6	<i>El keseri</i>	1
<i>Saban demiri</i>	6	<i>Ayak keseri</i>	1
<i>Kayış</i>	4	<i>Kazma</i>	1
<i>Düven</i>	12	<i>Bel kazma</i>	1

Çiftlikte elde edilen 1 senelik hububat miktarı ve kullanımı

	<i>Buğday (kile)</i>	<i>Arpa (kile)</i>	<i>Burçak (kile)</i>	<i>Mercimek (kile)</i>
<i>Ekili araziden elde edilen</i>	330	280		
<i>Aşar vergisiyle tahsil edilen</i>	110	30	15	3
<i>Toplam</i>	440	310		
<i>Yemeklik için ayrılan</i>	320	240	15	3
<i>Tohumluk için ayrılan</i>	120	70		
<i>Kalan</i>	0	0	0	0

Çiftçi vesair hademelere verilen elbise bedeli

<i>Türü</i>	<i>Kişi sayısı</i>	<i>Birim Fiyatı (kuruş)</i>	<i>Toplam Fiyat(kuruş)</i>
<i>Kısa aba</i>	21	25	525
<i>Şalvar</i>	21	25	525
<i>Entari</i>	21	15	315
<i>Kepenek</i>	21	20	420
<i>Çizme</i>	14	30	420
<i>Yemeni</i>	10	7	70
<i>Bez don</i>	21	12	252
<i>Toplam</i>			2527

Çiftçi vesair hademeye verilen senelik ücret

<i>Çalışan</i>	<i>Kişi sayısı</i>	<i>Birim Fiyatı(kuruş)</i>	<i>Toplam (kuruş)</i>
<i>Çiftçi kahyası</i>	1	210	210
<i>Çiftçi</i>	6	150	900
<i>Karasığırçoban kahyası</i>	1	210	210
<i>Kara sığır çobanı</i>	7	150	1050
<i>Hergeleci</i>	6	300	1800
<i>Aygır seyisi</i>	12	60	720
<i>Toplam</i>	33		4890

Müdür vekiline aylık 500 kuruştan yıllık 6000 kuruş maaş ödenmektedir.

Çiftlikte 1 sene yapılan diğer masraflar

<i>Masraf türü</i>	<i>Harcanan (kuruş)</i>
<i>Koşum mandalarına alınan nal ve mih</i>	90
<i>Manda yuları ve karasığırlara sicim</i>	60
<i>Çerkes sicimi</i>	120
<i>Demir</i>	80
<i>Saban ve balta tamirine verilen</i>	220
<i>Kürek</i>	30
<i>Hergelecilere heybe</i>	72
<i>Hergelecilere kayış için alınan gön</i>	60
<i>Çiftlik için alınan pirinç</i>	200
<i>Çiftlik için alınan</i>	375
<i>Çiftlik için alınan pekmez</i>	200
<i>Çiftlik için alınan soğan ve sarımsak</i>	50
<i>Çiftlik için alınan tuz</i>	125
<i>Mandalara revgan-ı haşhaş</i>	60
<i>Aygırlara yular</i>	150
<i>Aygırlara torba</i>	30
<i>Asakir-i hassa-i şahane erkânına gönderilen taylara yular ve torba</i>	200
<i>Zikr olunan taylara nal ve mih</i>	250
<i>Kara sığır hayvanatı için inşa olunan ahıra verilen</i>	500
<i>Toplam</i>	2872

Çiftliğin 1 sene sonrasına ait 1834-1835 tarihli kayıtlarda ise 442 kebir kısrak, 42 aygır, 15 iğdiş at, 3,5 yaşında tay 106 tay (26 erkek-80 dişi), 2,5 yaşında 100 tay (54 erkek-46 dişi), 1,5 yaşında 254 tay (127 erkek-127 dişi) ve 240 yeni doğmuş tay olmak üzere 1.198 at bulunmaktadır.¹¹⁷

Çifteler ve Körhasan çiftliklerinin zahire ve hayvan miktarını gösteren 18 Nisan 1844-8 Ocak 1845 tarihlerine ait bir başka kayıta (bazı verilerin üzeri çizilmiştir) durum şu şekilde özetlenmiştir:¹¹⁸

1844-1845 Senelerinde Çiftliğin Hububat, Hayvan ve Alet-Edevat Miktarı ile Cinsi

¹¹⁷ Bayrak, *a.g.m.*, s.20.

¹¹⁸ BOA; ML.VRD.d. 991 (26 Rebiülevvel 1260/18 Nisan 1844-29 Zilhicce 1260/8 Ocak 1845)

1. Hububat miktarı

	<i>Buğday(kile)</i>	<i>Arpa (kile)</i>	<i>Burçak</i>	<i>Revgan-ı sade¹¹⁹</i>
<i>Çifteler çiftliğinden</i>	600	780	-	-
<i>Körhasan çiftliğinden</i>	228	216	-	-
<i>Çiftlik-i mezkurdan</i>	672	385	48	
<i>Etraf çiftliklerden</i>	330	246	-	-
<i>Geçen yıldan kalan</i>	-	-	-	240
<i>Toplam</i>	1849	1648	48	240

2. Hayvanat miktarı

<i>Cinsi</i>	<i>Birim fiyatı</i>	<i>Re's (baş)</i>	<i>Toplam (kuruş)</i>
<i>Karasığır tosunu</i>	325	34	11050
<i>Karasığır ineği</i>	100	5	500
<i>Camus ineği</i>	270	1	270
<i>Boz sığır ve ineği</i>	200	2	400
<i>Toplam</i>		44	13120

<i>Hergele hayvanatı</i>	<i>Re's (baş)</i>
<i>Kebir kısrak</i>	753
<i>Geçen sene 3 yaşında bu sene 4 yaşında</i>	20
<i>Geçen sene 2 yaşında bu sene 3 yaşında katana</i>	131
<i>Geçen sene 2 yaşında bu sene 3 yaşında esb</i>	101
<i>Geçen sene 1 yaşında bu sene 2 yaşında kısrak</i>	96
<i>Geçen sene 1 yaşında bu sene 2 yaşında esb</i>	99

<i>Cinsi</i>	<i>Dişi</i>	<i>Erkek</i>
<i>Geçen sene süt tayı bu sene 1 yaşında tay</i>	155	79
<i>Cinsi</i>	<i>Re's (baş)</i>	
<i>Ayır esb</i>	72	
<i>Binek bargiri</i>	49	
<i>Bu sene hasıl olan süt tayı</i>	155	

¹¹⁹ Sade yağ

<i>Karasiğir hayvanatı</i>	
<i>Karasiğir ineği</i>	107
<i>Kısrak</i>	97
<i>Boğalık tosunu</i>	21
<i>Geçen sene 2 yaşında bu sene 3 yaşında tosun</i>	32
<i>Geçen sene 2 yaşında bu sene 3 yaşında hergele</i>	36
<i>Geçen sene 1 yaşında bu sene 2 yaşında düve</i>	30
<i>Geçen sene 1 yaşında bu sene 2 yaşında tosun</i>	27
<i>Geçen sene hasıl olan buzağı olup bu sene 1 yaşında düve</i>	34
<i>Geçen sene hasıl olan buzağı olup bu sene 1 yaşında tosun</i>	23
<i>Bu sene hasıl olan buzağı</i>	72

<i>Camus hayvanatı</i>	
<i>Kebir camus ineği</i>	40
<i>Geçen sene 2 yaşında bu sene 3 yaşında düve</i>	6
<i>Geçen sene 2 yaşında bu sene 3 yaşında tosun</i>	7
<i>Geçen sene 1 yaşında bu sene 2 yaşında düve</i>	13
<i>Geçen sene 1 yaşında bu sene 2 yaşında tosun</i>	15
<i>Geçen sene hasıl olan malak olup bu sene 1 yaşında düve</i>	11
<i>Geçen sene hasıl olan malak olup bu sene 1 yaşında tosun</i>	9
<i>Koşum camusu</i>	12
<i>Boğalık tosun</i>	2
<i>Bu sene hasıl olan malak</i>	27

3. Alet ve edevat

<i>Cinsi</i>	<i>Adedi</i>
<i>Saban demiri</i>	10
<i>Kebir kantar</i>	1
<i>Boyunduruk kayışı</i>	11
<i>Demir el</i>	2
<i>Demir damga</i>	6
<i>Balta</i>	10
<i>Kebir kazgan (tencere)</i>	2
<i>Orta kazgan</i>	1
<i>Sagır (küçük) kazgan</i>	4
<i>Bakraç</i>	8

<i>Saplı tas</i>	1
<i>Kağrı</i>	11
<i>Nühas (bakır) ferdane</i>	2
<i>Nühas sahan</i>	2
<i>Kazma</i>	1
<i>Demir sacayak</i>	2
<i>Eğer</i>	6
<i>Tırpan</i>	20
<i>Leğen</i>	6

1863 senesinde çiftlikte; 621 kısırak, 43 aygır, 356 erkek tay, 393 dişi tay, 1 merkeb, 2 katır, 419 sağmal inek, 9 boğa, 39 öküz, 203 tosun, 227 düğe, 111 erkek buzağı, 98 dişi buzağı olmak üzere 2.552 büyükbaş hayvan mevcuttur.¹²⁰

1869'da döl yetiştirmek üzere Çifteler Çiftliği'nde mevcut mirî hayvanlarından Mihaliç kazası için 5 at gönderilmiştir.¹²¹

13 Nisan 1888'de Maraş aygır deposuna 10 boğa ve 2 merkep aygırı istenmiş ancak barındırma imkânları bulunmadığından şimdilik 2 aygırın gönderilmesi ve bunları almak üzere Çifteler Aziziye harasına 1 memur gönderilmesi istenmiştir.¹²²

Çifteler Hara-yı Hümayunu'nda 1891 senesinde 738 ecnebi ve yerli kısırak bulunmakla birlikte bunların sadece 24'ünün işe elverişli olduğu tecrübe edilmiştir. Bu durumda İstabl-ı Amire'den yaşı biraz geçkin 20 aygırın hara-yı hümayunun yerli kısıraklarının cinslerinin ıslahında kullanılarak tay yetiştirilmesi düşünülmüştür.¹²³ Mevcut durumu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 2. Çifteler Hara-yı Hümayunu'nda cins-i fers hayvanatının mevcudunu gösteren pusula¹²⁴

<i>Cinsi</i>	<i>Sayısı</i>	<i>Açıklama</i>
<i>Ecnebi aygır</i>	28	<i>5'inin istihdamdan sakıt olduğu</i>
<i>Yerli aygır</i>	22	<i>21'i uygun olmadığından istihdamı gayri caiz olmadığı</i>
<i>Ecnebi kısırak</i>	346	
<i>Yerli kısırak</i>	392	

¹²⁰ Osman Köksal; Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), s.348.

¹²¹ BOA; A.MKT.MHM 440/10 (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869)

¹²² BOA; DH.UMVM 77/4 (1 Şaban 1305/13 Nisan 1888)

¹²³ BOA; Y.PRK.HH. 23/65 (8 Cemaziyelahir 1308/19 Ocak 1891)

¹²⁴ BOA; Y.PRK.HH. 23/65 (8 Cemaziyelahir 1308/19 Ocak 1891)

Tablo 3. Çifteler Çiftliği ile Hadika-i Hümayun'a takdim edilen hayvanların cinsi ve adedini gösteren cetvel ¹²⁵

<i>Aded (Re's)</i>	<i>Cinsi</i>	<i>Aslı ve eşkali</i>	
1	Kısrak	8 yaşında keçi.....neslinden yağız	Şeceresi melfuftur
1	Kısrak	6 yaşında saklavi cinsinden kır	Şeceresi melfuftur
1	Esb	4 yaşına girmiş şerikişan ve soğki nesillerinden kaplı kır	Şeceresi melfuftur
2	Samaru-bişi	Henüz 2 yaşına girmiş	
2	Fehdparsi	Aslan ile kaplanın içtimaindan mütevellid birer yaşında	
4	Ciran	Ciran biri erkek üçü dişi	
2	Turna	Turnakuşu	

Çifteler Hara-yı Hümayunu'nda yerli kısraklardan yetiştirilmiş 27 binek bargir (beygir) ile 2 ester (katır) 27 Ağustos 1889 tarihinde deniz yoluyla Mudanya'dan İstanbul'a gönderileceklerinden bunlar hakkında irade sadır oluncaya değin Taksim'de bulunan topçu kışlasında misafir edilmeleri kararlaştırılmıştır.¹²⁶

1889'da çiftliğin büyükbaş hayvan mevcudunun 1.549 olduğu ve bu düşüşte yaşanan salgın hastalığın etkili olduğu bilinmektedir. Çifteler Çiftliği'nde bulunan ecnebi ve yerli kısrakların mevcudu 738 olduğu halde fennen ve tecrübelerle işe elverişli olan aygırların miktarı sadece 24 idi.¹²⁷

1892'de çiftlikte, Fransız, Macar, Alman ve İngiliz ırkından 23, Arap ırkından 5 ve yerli ırktan 21 olmak üzere 49 aygır; 2 Arap, 240 Macar, 44 Alman ve 324 yerli olmak üzere 610 kısrak, 875 erkek ve dişi tay ile 8 erkek aygır mevcuttur. Ayrıca 22 boğa, 165 inek, 163 koşum öküzü, 300 erkek ve dişi buzağı, 3 boğa mandası, 116 manda ineği, 84 koşum mandası, 200 erkek ve dişi manda yavrusu, 49 erkek ve dişi ve iğdiş deve, 9.000 koç, sağman koyun, şişek ve kuzu, 400 keçi olmak üzere 10.502 hayvan bulunmaktadır.¹²⁸

Aynı yıl doğan tayların listesi işe şu şekildedir:

¹²⁵ BOA; BEO 658/49318 (24 Muharrem 1313/4 Temmuz 1895)

¹²⁶ BOA; Y.PRK.HH 21/50 (30 Zilhicce 1306/27 Ağustos 1889)

¹²⁷ BOA; Y.PRK 23/65 (8 Cemaziyelahir 1308/19 Ocak 1891)

¹²⁸ BOA; Y.MTV 67/110 (1 Muharrem 1310/26 Temmuz 1892)

Tablo 4. Çifteler Çiftliği'nde 1310/1892 yılında doğan tayların listesi

<i>Num- rosu</i>	<i>Cinsi</i>	<i>Nev'i</i>	<i>Doğum yılı</i>	<i>İrtifa'ı</i>	<i>Donu</i>	<i>Eşkali</i>	<i>Fiyatı</i>
3	Yerli	İğdiş	1310	1,54	Koyu demir kır	Cebe beyaz	3000
4	"	"	"	1,47	"		2000
5	"	"	"	1,46	Koyu kızıl kır		1700
7	"	"	"	1,49	Doru	Cebe kıl beyaz	2300
8	"	"	"	1,82	"		2500
9	"	"	"	1,47	"		1800
11	"	"	"	1,46	Açık kızıl kır		1500
12	"	"	"	1,39	"	Cebe kar topu	1100
13	"	"	"	1,42	"		1600
14	"	"	"	1,40	Koyu demir kır		1000
15	"	"	"	1,32	"		1000
16	"	"	"	1,40	Doru	Sol gözü kör	1600
19	"	"	"	1,38	"		1100
37	"	"	"	1,45	Al	Cebe beyaz	1800
38	"	"	"	1,41	Doru		1500
39	"	"	"	1,40	Demir kır		1300
40	"	"	"	1,47	Yağız		1750
42	"	"	"	1,42	Açık doru		1100
43	"	"	"	1,49	"	Cebe kar topu	1500
44	"	"	"	1,44	Koyu demir kır		1500
45	"	"	"	1,42	Açık doru		1400
46	"	Aygır	"	1,45	"		1700
47	"	İğdiş	"	1,40	Açık kızıl kır		1600
48	"	"	"	1,45	Demir kır		2000
49	"	"	"	1,49	Koyu kızıl kır		1800
52	"	"	"	1,46	Doru		2000

53	“	<i>Aygır</i>	“	1,48	<i>Demir kır</i>	<i>Cebe kar topu</i>	2500
55	“	<i>İğdiş</i>	“	1,44	<i>Doru</i>		1500
56	“	“	“	1,43	“		1500
57	“	“	“	1,44	<i>Demir kır</i>		1500
58	“	“	“	1,51	<i>Doru</i>		1800
60	“	“	“	1,45	<i>Açık demir kır</i>		1600
61	“	“	“	1,39	<i>Doru</i>		1200
63	“	“	“	1,43	<i>Koyu kızıl kır</i>		1500
64	“	<i>Aygır</i>	“	1,44	<i>Doru</i>		1100
65	“	<i>İğdiş</i>	“	1,40	“		1200
66	“	<i>Aygır</i>	“	1,44	“		1500
67	“	<i>İğdiş</i>	“	1,44	<i>Demirkır</i>		1500
68	“	<i>İğdiş</i>	“	1,35	<i>Doru</i>	<i>Sol göz üzeri beyaz</i>	1100
69	“	“	“	1,42	<i>Kestane</i>		1600
70	“	“	“	1,46	<i>Doru</i>		1750
71	“	<i>Aygır</i>	“	1,40	<i>Açık doru</i>		1400
72	“	<i>İğdiş</i>	“	1,33	<i>Doru</i>		1100
75	“	<i>Aygır</i>		1,40	<i>Al</i>		1100
76	“	<i>İğdiş</i>		1,45	<i>Açık doru</i>		1500
77	“	“		1,43	“		1500
79	“	“		1,43	<i>Koyu kızıl kır</i>		1500
83	“	“		1,45	<i>Doru</i>	<i>Cebe yıldız</i>	1600
84	“	“		1,35	<i>Açık doru</i>	<i>Cebe kırçıl</i>	1200
85	“	“	“	1,40	<i>Doru</i>		1500
86	“	“	“	1,43	“		1500
89	“	“	“	1,40	<i>Al</i>		1200
95	“	“	“	1,46	<i>Kızıl Kır</i>		1000
96	“	“	“	1,44	<i>Koyu doru</i>		1500
101	“	“	“	1,46	<i>Koyu demir kır</i>		1500
102	“	“	“	1,35	<i>Demir kır</i>		1000
105	“	“	“	1,42	<i>Kestane doru</i>		1700
12	“	“	1309	1,47	<i>Demir kır</i>		1900

26 Temmuz 1893 tarihinde alınan kararlar gereğince; Çifteler ve Sultansuyu hara-yı hümayunlarının teftişiyle döle elvermeyen kısrakların ayrılarak satılıp yerlerine yüksek ve tuvana kısrakların alınması öngörülmüştür.¹²⁹

Bu çerçevede Macaristan'dan satın alınacak 500 topçu hayvanın karşılığı olarak 12.500 lira, bu hayvanların mahallinde muayenesi için Macaristan'a gidecek olan baytar Vahid Bey'in gidiş-dönüş yol masrafı ve harcırahı olarak günlük 1,5 liradan 95 lira ve yanındaki memurun da aynı şekilde masrafının karşılanması uygun görülmüştür. İlk olarak çıkarılan 12.595 liraya daha sonra 8.920 kuruş ilave edilerek toplam 12.684 lira 20 kuruşluk çek hazırlanmıştır.¹³⁰

Çifteler, Sultansuyu ve Veziriye çiftliklerinden Paris sergisine gönderilen Arap ırkından 6 at ile 5 kısrak arasından 1 at altın madalya, 1 kısrak ise gümüş madalya kazanmıştır.¹³¹

Çifteler Çiftliği'nde halis Arab, yarımkarı yerli, Macar ve Rus çeşitli ırklardan 300 kadar iğdiş aygır, kısrak ve iğdiş tayın Eskişehir pazarında satılmak üzere 1 Temmuz'dan itibaren kafil kafil gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹³² Bu hayvanlar damızlığa elverişli olmayanlar arasından bir komisyon tarafından seçilerek belirlenmiştir.¹³³

1.3 ÇİFTLİĞİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra devletin toparlanması çabaları içerisinde Sultan II. Abdülhamid'in önem verdiği konulardan birisi de "çiftlikât meselesi" olmuştur. Savaşlarda asker ve hayvan yetersizliğinin acı bir şekilde tecrübe edilmesi üzerine bu konunun üzerine gidilerek devlete ait işletmeler *Hara-yı Hümayunlar Nezareti* adı altında toplanmıştır. Bu çerçevede 1886 yılında Çifteler Çiftliği de "Çifteler Hara-yı Hümayunu" olarak yeniden yapılandırılmış ve kısa sürede Mahmudiye, Hamidiye, Aziziye (Esenbel), Tatarhöyük (Ertuğrul), Mandıra, Eminekini, Ağidere ve İhsaniye şubeleri kurulmuştur. 1892'de İzmit-Eskişehir-Ankara demiryolunun tamamlanmasından sonra Alpu istasyonuna yakınlığı ve Eskişehir-İstanbul yol güzergâhında olması gibi nedenlerle çiftlik merkezi Mahmudiye'ye kaydırılmıştır. Burada 2 katlı kargir merkez binasının yanı sıra koğu, atölye binası, cami, hamam, hastane gibi ihtiyaç duyulacak binalar da inşa edilmiştir.¹³⁴

Ordunun ihtiyacı olan hayvanları yetiştirmekle görevlendirilen haralar, II. Meşrutiyet'le birlikte Maliye Nezareti'ne devredilmiştir. Bu süreçte Çifteler Çiftliği'nin tekrar askeriye devri istenirken çiftlik arazisi için mekteb inşası ve muhacir iskânı gibi konular için Maliye ve Harbiye nezaretlerinden müşterek bir komisyon teşkili

¹²⁹ BOA; Y.PRK.AZJ 27/40 (4 Safer 1311/17 Ağustos 1893)

¹³⁰ BOA; BEO 931/69806 (5 Zilkâde 1314/7 Nisan 1897)

¹³¹ BOA; Y.MTV 207/15 (4 Cemaziyelahir 1318/29 Eylül 1900)

¹³² BOA; ML.EEM 853/30 (30 Haziran 1327/13 Temmuz 1911)

¹³³ BOA; ML.EEM 851/60 (23 Haziran 1327/6 Temmuz 1911)

¹³⁴ Köksal, *a.g.m.*, s.342. Bu binalara ait bazı fotoğraflar Ek'te yer almaktadır.

ve konunun Şura-yı Devlet'e havalesi kararlaştırılmıştır.¹³⁵ Öte yandan devir işlerini yürütmek üzere gönderilen memurların orada kalacakları süre de gözönüne alınarak masraflarının karşılanması istenmiştir.¹³⁶

Ziraat Nezareti bu süreçte daha önceden ilk örneklerini oluşturduğu aygır depolarını hayata geçirmiştir. Ancak Harbiye Nezareti aygır depolarının hayvan ıslahına yetmeyeceğini düşündüğünden Avusturya-Macaristan'da olduğu gibi hara teşkilatı kurulmasını istemekteydi. Bunun için karma komisyonlar kurulmuş ancak Ziraat Nezareti'nin gönderdiği baytar hekimler sayesinde bu teklif reddedilmiştir. Bu durumda Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın girişimiyle "*Remont Teşkilatı*" kurulmuştur (1909). Bu teşkilât ordunun ihtiyacına yönelik olarak yıllık 20-30 bin civarında hayvan tedarik etmekle görevlendirilmişti.¹³⁷

Remontler için satın alma komisyonlarının yanı sıra tay depoları da oluşturulmuştur. Çifteler Çiftliği bu kapsamda 1. Ordu müfettişliğine ait taylara tahsis edilmiştir. Buraya yaşı 3'ten büyük 4'ten küçük hayvanların satın alınması kararlaştırılmıştır.¹³⁸ Osmanlı Devleti'nin süvari kuvvetlerinin teşkilat ve mevcudunu gösteren çizelgede; Çifteler Harası Remont Alayı, 1.Hassa ordusuna bağlı olarak gösterilmekte ve mevcudunda 5 bölük, 42 subay ve 383 erat bulunmaktadır.¹³⁹

Bu tarihlerde Çifteler Çiftliği'nin emlak ve akarı ise şu şekildedir;

"-Çifteler'de 1 hane, 1 karantinahane, 5 dükkân, 3 han

-Mahmudiye'de 5 dükkân, 1 karantinahane, 1 hamam, 1 bahçe, 1 han, 2 dükkân

-Hamidiye mevkiinde 1 hane

-Sakarya mevkiinde değirmen,

-Mahmudiye merkezde fırın ve hane"¹⁴⁰

Çiftlik dahilindeki köylülerden o zamana kadar 10'da bir oranında alınan öşürün Maliyeye devir işleminden sonra yeni nizamname doğrultusunda "8 kile de 1 yada 8 kuruştan 1 kuruş" şeklinde alınması öngörülmüştür.¹⁴¹

Bu süreçte burada yaşayan yaklaşık 120 hane ihtiyaç sahibi için geçimlerini temin etmek üzere Mahmudiye kışlası yakınında 1 köy teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴²

1909'da çiftlikte bulunan 22 bini aşkın hayvan için kuraklık dolayısıyla ot temininde sıkıntı yaşanması üzerine ileride telefata yol açmaması için damızlığa elverişli ve işe yarar hayvanların ayrılarak diğerlerinin satılması yada en kısa zamanda arpa temin

¹³⁵ BOA; DH.İD 2/18 (4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911)

¹³⁶ BOA; ML.EEM 754/24 (2 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909)

¹³⁷ Akıncı, a.g.e, s.56.

¹³⁸ Akıncı, a.g.e, s.58.

¹³⁹ Çifteler, Çifteler Kaymakamlığı Hizmet Yayını, 1990, s. 13.

¹⁴⁰ BOA; ML.EEM 834/44 (21 Muharrem 1327/12 Şubat 1909)

¹⁴¹ BOA; ML.EEM 753/12 (9 Haziran 1325/12 Temmuz 1909)

¹⁴² BOA; ML.EEM 750/44 (17 Haziran 1325/30 Haziran 1909)

edilmesi gündeme gelmiştir.¹⁴³ Hayvan satılması işi ilk etapta ertelenirken “en güzide hayvanat-ı fersiyye” yetecek arpa kalmadığından satın alınması için mal müdürlüğüne başvuruda bulunulmuş ve en azından 20 günlük 1500 kile arpanın acilen gönderilmesi istenmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca kışlak idareleri için 30 bin kile arpanın satın alınması için de girişimde bulunulmuştur.¹⁴⁵

Öte yandan çiftlikte bulunan 87 çoban ve diğer çalışanlar için günde 2’şer taneden ayda 5.200 tayin ekmeğine ve temel ihtiyaçlar için yaklaşık 40 bin kuruşluk bir paraya ihtiyaç duyulmaktaydı.¹⁴⁶ Çeşitli sebeplerle çiftlikten hayvan nakledilirken de para gerekmekteydi. Örneğin Çifteler Çiftliği’nden Adapazarı’na sevk edilmiş olan damızlık hayvanlar için Saraçhane ambarından verilen çelik eskam vs. bedeli olarak 590 kuruş masraf çıkmıştır.¹⁴⁷

Çiftliğin 1910 senesi Mart-Nisan memur ve müstahdem masrafı olarak 43.053 kuruş ve hayvanat-ı fersiye yem bedeli olarak 35.000 kuruş olmak üzere toplam 78.053 kuruşun ayrılması istenmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca işlerine son verilen çoban ve ameleler memleketlerine gidecekleri için 10.193 kuruş tutarındaki Mart-Nisan maaşlarının da bir an önce ödenmesi istenmiştir.¹⁴⁹

2.Ordu hayvan mübayaa memuru Hayri Bey tarafından Eskişehir’den gönderilen telgrafta; Çifteler Çiftliği’nde 24 saat zarfında satılığa çıkarılan 41 binek hayvanın müzayedesine iştirak ederek ordu namına at satın aldığı halde 12 saat sonra ihalenin fesh edildiğini ve müzayedenin tekrarlanacağını ifade etmiştir. Müzayedenin sadece Eskişehir kasabasına hasredilmiş olmamak ve askı müddeti 1 hafta olmak üzere yenilenmesi kararı alınırken gelen memurlar da bekleme süresinde vilayete gitmişlerdir. Müzayede tekrar başladığında 12 baş iğdiş hayvanı seçerek 9.700 kuruş ödeme yapmışlardır.¹⁵⁰

1910 senesinde ilginç bir gelişme daha yaşanmış, Çifteler Çiftliği’ni 50 sene müddetle hükümet ile ortak idare etmek şartıyla Mösyö Şuhur’ın şirketi adına bir teklif verilmiştir. Buna göre çiftliğe bir kıymet takdir edilerek, bunun üzerinden yıllık %4 faiz ve 30 sene vade talep edilmiştir. Ancak burada köyler teşkil edileceği ve muhacirler iskân ettirildiğinde birçok işsiz kimselerin iş bulma imkânının kalmayacağı dolayısıyla bu teklifin bütün yönleriyle çok iyi değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵¹

1912 senesinde aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Ziraat Nezareti’ne devredilen hayvanlardan 142.200 kuruşluk bir gelir elde edilmiştir.

¹⁴³ BOA; ML.EEM 751/5 (20 Haziran 1325/3 Temmuz 1909)

¹⁴⁴ BOA; ML.EEM 756/46 (21 Temmuz 1325/3 Ağustos 1909)

¹⁴⁵ BOA; ML.EEM 756/39 (20 Temmuz 1325/2 Ağustos 1909)

¹⁴⁶ BOA; ML.EEM 759/22 (10 Mart 1325/23 Mart 1909)

¹⁴⁷ BOA; ŞD 545/7 (29 Şaban 1327/15 Eylül 1909)

¹⁴⁸ BOA; ML. EEM 755/10 (8 Teşrinievvel 1326/21 Ekim 1910)

¹⁴⁹ BOA; ML.EEM 796/46 (25 Nisan 1326/8 Mayıs 1910)

¹⁵⁰ BOA; ML.EEM 803/41 (12 Haziran 1326/25 Haziran 1910)

¹⁵¹ BOA; ŞD 545/9 (8 Ramazan 1327/23 Eylül 1909)

Tablo 5. Çifteler Çiftliği'nden Ziraat Nezareti'ne devredilen boğa ve boğalık hayvanatın fiyat ve eşkalini gösteren cetvel¹⁵²

No	Cinsi	Nev'i	Doğum Tarihi	Donu	Eşkali	Fiyatı
1	yerli	Karasığır boğası	1324	günsarı	solboynuzu kırık	1300
2	"	" boğalığı	1326	gök	kuyruğu güdük	900
3	"	" boğası	1324	"	bilâ alamet	1300
4	kırım	" "	1324	sarı	etekleri siyah	1400
5	yerli	" "	1324	siyah	kuyruğu karın altı beyaz	1000
6	kırım	" "	1324	sarı	bilâ alamet	1400
7	palune	" boğalığı	1325	gök	" "	1300
8	yerli	" boğası	1324	"	" "	1200
9	"	" boğalığı	1326	siyah	karıncaltı beyaz	900
10	palune	" boğası	1324	gök	bilâ alamet	1300
11	"	" boğalığı	1325	"	" "	1500
12	"	" boğası	1324	"	" "	1100
13	"	" boğalığı	1326	"	" "	1100
14	kırım yerli haleb melezi	" boğası	1324	sarı	Etekleri siyah açık boynuzlu	1600
15	palune	" boğalığı	1326	gök	bilâ alamet	1100
16	yerli	" boğası	1324	boz siyah	" "	800
17	"	" "	1324	açık sarı	" "	1300
18	"	" "	1324	gök sarı	" "	1300
19	"	" boğalığı	1325	açık sarı	" "	1300
20	kırım melezi	" boğası	1323	sarı	" "	1300

¹⁵² BOA; ML.EEM 921/26 (2 Haziran 1328/15 Haziran 1912)

21	“	“	“	1324	koyu sarı	“	“	1500
22	“	“	boğası	1324	sarı	“	“	1000
23	palune	“	“	1324	gök	“	“	1600
24	“	“	boğalı	1325	“	“	“	1300
25	yerli	“	boğası	1324	açık sarı	“	“	1400
26	“	“	“	1324	“	“	“	1200
27	“	“	boğalı	1325	boz	etekleri siyah	“	1400
28	palune	“	“	1326	gök	bilâ alamet	“	1300
29	“	“	boğası	1324	“	“	“	1200
30	yerli	“	boğalı	1325	sarı	Etekleri sayah karımalıtı beyaz	“	1400
31	kırım melezi	“	“	1325	“	bilâ alamet	“	1400
32	yerli	“	“	1325	koyu sarı	etekleri siyah	“	1300
33	“	“	boğası	1325	“	bilâ alamet	“	1500
34	“	“	“	1324	açık sarı	“	“	1400
35	kırım yerli melezi	“	“	1325	çizgili kula	“	“	1300
36	yerli	“	“	1324	sarı	“	“	1300
37	“	“	boğalı	1326	“	“	“	1300
38	“	“	boğası	1325	boz sarı	“	“	1400
39	“	“	“	1325	koyu sarı	“	“	1400
40	“	“	“	1325	“	“	“	1300
41	“	“	“	1325	sarı	altı beyaz	“	1400
42	palune	“	boğalı	1327	gök	bilâ alamet	“	1000
43	“	“	boğası	1325	“	“	“	1000
44	palune melezi	“	“	1324	siyah gök	“	“	1300
45	palune	“	“	1324	gök	“	“	1200
46	“	“	boğalı	1327	“	“	“	1200
47	palune melezi	“	boğası	1325	gök sarı	“	“	1400

48	yerli	“ boğası	1325	siyah	sırtında beyaz çizgi	1300
49	“	“ boğası	1324	“	karın altı beyaz	1000
50	palune	“ “	1325	gök	bilâ alamet	1400
51	yerli	“ “	1325	siyah	“ “	1100
52	kırım me- lezi	“ “	1324	sarı	etekleri siyah	1400
53	palune	“ “	1324	gök	bilâ alamet	1200
54	“	“ boğa- lığı	1326	“	“ “	1100
55	“	“ boğası	1325	“	“ “	1300
56	“	“ boğa- lığı	1326	“	“ “	1000
57	palune me- lezi	“ boğası	1325	gök siyah	“ “	1300
58	kırım me- lezi	“ boğası	1325	Sarı siyah	altı beyaz	1300
59	kırım yerli melezi	“ “	1325	sarı	“ “	1300
60	halep kırım melezi	“ “	1325	açık sarı	bilâ alamet	1400
61	palune me- lezi	“ “	1325	gök	etekleri siyah	1300
62	“ “	“ “	1325	“	“ “	1300
63	kırım halep melezi	“ boğa- lığı	1324	sarı	bilâ alamet	1400
64	kırım me- lezi	“ boğası	1325	sarı	kuyruğu güdük	1200
65	“ “	“ “	1321	gök sarı	etekleri siyah	1600
66	“ “	“ “	1325	sarı	bilâ alamet	1300
67	yerli	“ “	1325	gök	alacalı	1400
68	palune	“ “	1325	“	bilâ alamet	1400
69	“	“ “	1324	“	“ “	1600
70	“	“ boğa- lığı	1326	“	“ “	1300
71	“	“ “	1327	“	“ “	800
72	yerli	“ boğası	1325	açık sarı	“ “	1200

73	palune	“	“	1324	gök	“	“	1400
74	yerli	“	“	1325	siyah	“	“	1200
75	palune me- lezi	“	boğ- lığı	1326	gök	“	“	1300
76	kırım	“	boğası	1325	sarı	“	“	1300
77	kırım me- lezi	“	“	1325	“	“	“	1400
78	palune me- lezi	“	“	1325	gök	etekleri siyah		1300
79	“	“	“	1324	“	bilâ alamet		1400
80	“	“	“	boğ- lığı	1327	“	“	1100
81	palune	“	“	1326	“	“	“	1200
82	yerli	“	boğası	1325	boz	etekleri siyah		1400
83	kırım haleb yerli melezi	“	“	1325	sarı	boynu siyah		1400
84	“	“	“	boğ- lığı	1326	açık sarı	bilâ alamet	1200
85	palune	“	boğası	1325	gök	“	“	1300
86	“	“	“	boğ- lığı	1327	“	“	1000
87	“	“	“	boğası	1325	“	“	1300
88	kırım halep yerli melezi	“	“	1325	sarı	“	“	1400
89	“	“	“	1325	“	“	“	1200
90	palune	“	“	1324	gök	“	“	1200
91	“	“	“	1325	“	“	“	1400
92	“	“	“	boğ- lığı	1326	“	“	1300
93	“	“	“	boğası	1325	“	“	1200
94	Kırım ha- lep melezi	“	“	1324	açık sarı	etekleri siyah		1400
95	yerli	“	“	boğ- lığı	1326	boz sarı	bilâ alamet	1200
96	palune me- lezi	“	“	1326	gök	etekleri siyah		1300
97	yerli	“	“	boğası	1324	açık si- yah	boynu siyah	1400

98	<i>Palune yerli melezi</i>	“ boğası	1324	<i>gök</i>	<i>Boynu etekleri siyah</i>	1500
99	<i>palune</i>	“ “	1324	“	<i>bilâ alamet</i>	1500
100	“	“ boğalı	1326	“	“ “	1400
101	<i>palune melezi</i>	“ boğası	1324	“	<i>etekleri siyah</i>	1500
102	“ “	“ boğalı	1326	“	<i>boynu siyah</i>	1400
103	<i>kırım</i>	“ boğalı	1326	<i>sarı</i>	<i>bilâ alamet</i>	1100
104	<i>yerli</i>	“ boğası	1324	<i>siyah</i>	“ “	1400
105	“	“ “	1324	<i>boz</i>	<i>alaca boynu siyah</i>	1400
106	<i>halep kırım melezi</i>	“ “	1324	<i>koyu sarı</i>	“ “	1400
107	“ “	“ boğalı	1326	<i>açık sarı</i>	“ “	1400
108	<i>palune</i>	“ “	1326	<i>gök</i>	<i>kara göz</i>	1500
109	<i>palune melezi</i>	“ boğası	1324	“	<i>bilâ alamet</i>	1300
110	“ “	“ “	1324	“	“ “	1300

Öte yandan Çifteler Çiftliği'ndeki 28 köy ahalisinin idaresi altındaki topraklar, bedel-i misliyle ziraat yapılmak üzere kendilerine bırakılmış, bir kısmının muhacir iskânıyla oranın bir nahiye ya da kazası haline getirilmesi ve bir kısmında da çiftçi amele ve baytar mektepleri açılmak üzere tahsisi kararlaştırılmıştır. Bu durumda çiftliğin hayvanat, alet ve edevatıyla askeriye devri Maliye Nezareti'nden Defterdarlığa bildirilmiştir. Ancak emlak-ı müdevvereden olan çiftliğin nereye devredileceği konusunda Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Harbiye Nezareti arasındaki ihtilafın halli için mahkemeye müracaat edildiği gibi bu mesele halledilmedikçe bir girişimde bulunulamayacağı belirtilmiştir.¹⁵³

Harbiye Nezareti remont teşkilatı ile uğraşırken Ziraat Nezareti de aygır depolarının kurulmasıyla ilgilenmiştir. 100-120 mevcutlu aygır depolarının yanı sıra haralar da gündeme alınmış ve bunlardan birisi de Aziziye'de kurulmuştur. Diğerlerinin de Sultansuyu, Çukurova ve Harniye çiftliklerinde açılması kararlaştırılmıştır. Aziziye harasının arazisi, suyu, merası ve korusu yetersiz olduğundan Çifteler, Hamidiye,

¹⁵³ BOA; DH.İD 2/18 (28 Cemaziyelahir 1330/14 Haziran 1912)

Mandıra, Yayla ve Eminekini 'nin buraya tahsisi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴

Aziziye harası aynı zamanda depo olarak kullanılacaktır. Burada 100 ana ve 25 kısarak, 12 baba ve 15 genç aygır vardır. Elverişli olmayan 20 kısarak ve 3 aygır damızlık besleyen köylülere ucuza satılmış, 13 damızlık aygır da vilayet depolarına dağıtılmıştır. Öte yandan 12 Arap ve 2 Anglo-Arap atı satın alınmış, 15 Arap kısrağı alınmasına da karar verilmiştir.¹⁵⁵

Bu arada Aziziye hara idaresine Harbiye'den 1 lokomobil¹⁵⁶ devr olunmuş ve bu işlemler Şevki Bey tarafından yürütülmüştür. Emlâk-i emiriyeye ait diğer lokomobil ise tamir işlemlerinin yapılması için Eskişehir Mal Müdürlüğü aracılığıyla Kütahya muhasebeciliğine havale edilmiştir.¹⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği senelerde *hayvanat-ı ebliye* miktarının azaldığı ve bunun için bir an önce tedbir alınması gerektiği vilayetlere bildirildiğinde Aziziye harasından bedelsiz olarak 1 damızlık aygır gönderilerek teşvikte bulunulmuştur.¹⁵⁸

Öte yandan buraya ayrılan para 1 aygır deposu inşasına ve aygırların sayısını çoğaltmaya yetmediğinden mevcut 4 aygır çiftlik sahiplerine verilmek zorunda kalınmıştır. Kullanılan mevcut depo kira ile tutulmuş adi bir ahır iken daha geniş bir ahırın yapılmasının zor olmadığı ve merkez vilayette bulunan 2 baytarın da aygırların bakımını yapabileceği ifade edilmiştir. Vilayette aygır depoları açılmak istenmesinin nedeni, depolardaki aygırların uygun koşullarda bakılarak ahalinin hayvanlarıyla yakınlaştırılması böylece diğer hayvanların ıslahı ve çoğaltılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla bu aygırların dağıtılması bu amaca aykırı olduğu gibi hastalanmaları mümkün olan bu hayvanlar vasıtasıyla "*emraz-ı sariye*" (bulaşıcı hastalık)nin bulaşması ve yayılması da kolaylaşacaktır. Bu nedenle hayvanların çiftlik sahiplerine dağıtılmasından vazgeçilmesi istenmiştir.¹⁵⁹

Bu talebe karşılık Hüdavendigar valisi, mevcut aygırların idare ve masrafları için bütçede karşılık olmadığı gibi bir yerden para aktarma imkânlarının da olmadığını ifade etmiştir. 4 aygırın 60 bin kuruşluk bir masrafı olduğunu ancak yardım gönderilirse çiftlik sahiplerine verilen aygırların geri alınabileceğini aksi takdirde bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Öte yandan bu aygırların 1917 senesinde 60 kısarakla çiftleştirildiği bilgisini de vermiştir. Bunun üzerine aygırların çiftlik sahiplerinden alınarak eskiden olduğu gibi idaresi için Ticaret Nezareti'nden 60 bin kuruş istenmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Akıncı, a.g.e, s.60.

¹⁵⁵ Akıncı, a.g.e, s.61.

¹⁵⁶ Tekerlekler üzerine konulmuş bir aracı istenilen yere çekebilecek şekilde yapılmış ulaşım aracıdır.

¹⁵⁷ BOA; ML.EEM 1122/12 (29 Teşrinisani 1330/12 Aralık 1914)

¹⁵⁸ BOA; DH.UMVM 77/5 (4 Ramazan 1335/24 Haziran 1917)

¹⁵⁹ BOA; DH.UMVM 77/5 (4 Ramazan 1335/24 Haziran 1917)

¹⁶⁰ BOA; DH.UMVM 77/5 (24 Zilkade 1335/11Eylül 1917)

1.3.1 HAYVAN ISLAHI

Çiftlik müdürü Ahmed Bey, Çifteler Çiftliği'nde bulunan kısarak, aygır ve karasığır ile bunların dölünden yetişmiş olan erkek ve dişi hayvanların miktarı ile ilgili bir cetvel ve layiha hazırlayarak takdim etmiştir. Burada katana kısaraklarından bir önceki sene 130 kadar katana tay elde edildiği, mevcut sene 4 yaşına gelen 100'den fazla tayın verildiği dolayısıyla bu kısaraklarla beraber olacak aygırların cinsi ne kadar iyi olursa doğacak olanların da o kadar iyi olacağını ifade etmiştir.¹⁶¹

1863'te Çifteler'de bulunan 100 adet tayın süvari ordusuna gönderilmesi ve 1 tanesinin de Istabl-ı Amire'ye takdimi kararlaştırılmıştır.¹⁶² Öte yandan Istabl-ı Amire'den çıkarılacak yaşlı aygırların da Çifteler Çiftliği'ne kabulü kararlaştırılmıştır.¹⁶³

Bu arada Çifteler Çiftliği'nde Kırım'dan satın alınıp getirilen alâ kısaraklarla, tuvana aygırların ve yabancı memleketlerden satın alınan hayvanların bir kısmı havanın vehametinden ve meraların yetersizliğinden dolayı telef olmuş, kalanlar da cılız ve çelimsiz olduklarından dolayı bunların satılması kararlaştırılmıştır. Hayvan yetiştirilmek üzere pek çok kısarak ve aygıra ihtiyaç var ise de bunun için önce kışlakların uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle tecrübe için seçilmiş 200 kısarak ile 5-10 baş tuvana aygır satın alınması, çiftlikte bulunan taylar 2,5-3 yaşında olduklarından 3 seneye kadar İstanbul'a hayvan gönderilemeyeceğinden, ileride şartlara uygun hayvan yetiştirilinceye kadar çiftlik gelirlerinden 60-70 baş hayvan satın alınması plânlanmıştır. Ayrıca hayvan için dışarıya olan ihtiyaç tetkik edilirken Macar hayvanlarının en uygun olduğu düşünülerek 100 seçilmiş kısarak ile 15 aygırın satın alınması için Macaristan'da bulunan mirliva Hüseyin Paşa'ya talimat verilmesi ve işe yaramayan hayvanların bir komisyon aracılığıyla satılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁴

Çifteler Çiftliği'nin temel işlevlerinden birisi hayvan yetiştirmek olduğundan geniş otlak ve çayırda ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim Ankara'da Akköprü kazasında Istabl-ı Amire'ye ait kuru-yu hümayunda yetiştirilmekte olan hayvanların çayırılığının Çifteler Çiftliği'ne gerekli olduğu anlaşıldığında ikiye bölünmesi ve yarısının kuru-yu, yarısının da çiftliğe bırakılması Meclis-i Valâ'da karara bağlanmıştır. Ancak Akköprü korusu bu bölünmeye karşı çıkarak çayırın tamamına ihtiyaçları olduğunu ileri sürmüştür. Serakerlik cevabında ise çiftlik-i hümayunda 2500 kadar hayvan mevcut olduğu ve bunların çoğu yaz mevsiminde bu çayırda otlatılıp kış için gerekli otların da buradan biçildiği bu nedenle çiftliğin burayla ilgisi kesilir ise gelişimine engel olacağı ve hayvan miktarında azaltmaya gidilmek zorunda kalınacağı ifade edilmiştir. Öte yandan ahalide bu çayırda kendi hayvanlarını otlatmakta olduklarını ve başka meraları olmadığını ve Istabl-ı Amire'nin yükümlülüklerini yerine getirmek şartıyla bu çayırda mirî hayvanların yanısıra kendi hayvanlarının otlatılmasına da izin verilmesini istemişlerdir. Çifteler Çiftliği'nde yetiştirilmekte olan hayvanlar için buranın

¹⁶¹ BOA; İ.DH 508/34620 (20 Zilhicce 1279/8 Haziran 1863)

¹⁶² BOA; A.MKT.MHM 282/6 (16 Cemazıyelevvel 1280/29 Ekim 1863)

¹⁶³ BOA; A.MKT.MHM 271/68 (13 Safer 1280/30 Temmuz 1863)

¹⁶⁴ BOA; İ.DH. 625/43429 (28 Şaban 1287/23 Kasım 1870)

çiftliğe terkinin gerekli olduğu, doğu tarafı koru-yu hümayunda kalmak üzere batı tarafının çiftliğe bırakılması halinde İstabl-ı Amire'ye mahsus hayvanların idaresi ve çoğaltılmasının da çiftlikçe yapılabileceği belirtilmiştir.¹⁶⁵

Öte yandan bu ıslah ve teksir faaliyeti çerçevesinde 1875/1876'da Binbaşı Hacı Fehmi Bey tarafından Mısır'dan getirilen boğa ve koşum öküzlerinden sonra Muzaffer Paşa, İsviçre'den 20 boğa getirmiştir. 1888/1889'da Mısır ve Suviç'ten 1 yaşında 20 dananın yanı sıra 1896/1897'de Kırım'dan 24 inek getirilmiştir. Ayrıca Kırım'dan 1 boğanın yanı sıra Palune'den 1 boğa ve 24 inek alınmıştır. Böylece Palune ve Suviç kanı taşıyan yarımkanlar elde edilmiştir.¹⁶⁶

Teşkil edilecek haralar için aygır satın almak üzere Almanya'ya giden Hobe Paşa, 20 aygır satın aldığını ve 11 Temmuz 1884 tarihinde Odesa yoluyla İstanbul'a göndereceğini belirterek bunları almak üzere yardımcısı Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Tevfik Bey'in Odesa'ya gönderilmesini istemiştir.¹⁶⁷

Öte yandan Macaristan'dan satın alınan 200 kadar hayvan Davutpaşa kışlasında yer bulunmadığı için Selimiye kışlasına gönderilmiş ve istenilen şartları taşıyıp taşımadıklarını kontrol etmek ve muayenelerini yapmak üzere 1 komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon aracılığıyla satın alınan ve Çifteler Çiftliği'nden gelen toplam 245 baş hayvanın, yeni satın alınacak 3 hayvan ile birlikte 2.Ordu bünyesine gönderilmek üzere 18 Ekim 1885 günü yola çıkarılacağı belirtilmiştir.¹⁶⁸

Bu arada Çifteler Çiftliği'nin idaresi ile ilgili olarak 31 maddelik bir nizamname hazırlanmıştır. Ayrıntılı olarak düzenlemeler öngören bu nizamname; icare-i zemin ve öşür, çayır, otlaklar, hayvanat, askeriye ve ormanlar gibi çeşitli bölümlere ayrılmıştır:

Çifteler Çiftliği'nin İdaresine Dair Nizamname

"1.fasıl: İcare-i Zemin ve Öşür"

Madde 1: Çifteler Çiftliği'ne dahil olan köylerin ahaliyle dışarıdan gelip burada ziraat yapan kişilerin ziraat yaptıkları tarlaların dönüm miktarları tam olarak belli olmadığından, çiftlik müdüriyeti tarafından birer memur gönderilerek bunların tespiti istenmiştir. Ancak bu memurlarda işlerini tam olarak yapmayıp, tahmini değerlerle her köy için bir cetvel hazırladıklarından elde edilecek aşar ve icare geliri neredeyse yarıya düşmüştür.

Madde 2: Çiftliğin gerçek gelirini ortaya çıkarmak için tapu senetlerine göre ziraat yapılan tarlaların kayıt altına alınarak bir defter tutulması gerekmektedir. Böylece dönüm başına alınacak icare-i zemin miktarını doğru bir şekilde hesaplamak ve tahsil etmek mümkün olacaktır.

¹⁶⁵ BOA; ŞD 1333/10 (13 Muharrem 1289/23 Mart 1872)

¹⁶⁶ Akıncı, a.g.e., s.312.

¹⁶⁷ BOA; Y.PRK.OMZ 1/17 (1 Ramazan 1301/25 Haziran 1884)

¹⁶⁸ BOA; Y.PRK.ASK 29/42 (8 Muharrem 1303/17 Ekim 1885)

Madde 3: İcare-i zemin ve öşür tahsiline gönderilecek kişiler sadık ve dirayetli olmalı, gittikleri yerin imam ve muhtarının yanı sıra ihtiyar heyetinden bir kişiyi daha yanlarına alarak işlerini yapmalıdırlar.

Madde 4: Köylerin mahsulleri koydukları ambarların tavan ve tabanları çok sağlam olmadığı ve su aldığından mahsul zarar görmekte ve bu da zararlara yol açmaktadır. Bu nedenle mahsulün doğrudan merkezdeki ambara sevk edilmesi sağlansa bundan da fayda sağlanacaktır.

Madde 5: Buğday ve arpanın uzun süre bekletilmesi ve çürümeye yüz tutması nedeniyle hiç olmazsa 2 senede bir kere uygun iskelelere sevk olunup belediye aracılığıyla satılarak zayıyatın önüne geçilmelidir.

Madde 6: Çiftliğin Eskişehir’deki arsası ve Mudanya iskelesinde toplam 2 adet ambar inşa olunarak çiftliğin develeriyle sevkıyatın yapılması durumunda hasılatın 300 bin kuruşu geçeceği beklenmektedir.

2. fasıl: Çayırılar

Madde 7: Çiftlik-i hümayunun en önemli hasılatı çayırılar olmakla birlikte maalesef 3.500 ot arabasını geçememektedir.

Hamidiye kışla-yı hümayunundan Mahmudiye kışlasına doğru 7-8 bin dönümlük geniş arazinin tamamının kaplanması mümkün olmakla birlikte Hamidiye kışlasının üst tarafından Seydisuyu’na kadar bir kısım branda ile kapatılırsa 4-5 bin araba ot ilave olunacaktır.

Seydisuyu’nun iki tarafındaki 20 bin dönümden fazla arazi tamamen çayır olup içinde 4 tane bend bulunmaktadır. Ancak bu bendler işlevini kaybetmiş ve ekime imkan vermediğinden Mahmudiye kışlasının hizasında 1 ve Devcekonak’ta 1 ve Mandıra’nın üst tarafında 1 olmak üzere toplam 3 yeni bend inşa edilerek yıllık 12-15 bin araba ot alınması mümkün olacaktır.

Yağmurun çok yağıp Sarısuyun taşıdığı senelerde bile 40-50 araba ot veren İsmailiye çayırından daha fazla istifade edebilmek için bir harkla suyun mecrası düzenlenirse buradan en az 500-600 araba ot elde edilebilecektir.

Kütahya suyu kenarında olup hiç faydalanılamayan Kızılsivar isimli çayırın ıslahı için bir bend inşası gerektiği ancak bu zor ve masraflı bir iş olduğundan en azından su taşıtığında gerekli tedbirler alınırsa dahi 5-6 bin araba ot alınabilecektir.

Mecidiye köyünün önündeki çayırın bir kısmı tarlaya dönüştürülmüş ve geriye ancak 40-50 arabalık çayır kalmıştır.

Madde 9: Çayırılardan otu biçilip hanelerine nakl olunur iken herkesin kaç araba ot biçip getirdiği ve bundan 8-9 ay hayvanata yedirdikten sonra kalan ot miktarı da yaklaşık olarak bilinmektedir. Ancak sözkonusu önlemler alınırsa bu hasılatın 5 katına çıkacağı muhtemeldir

3.fasıl: *Otlakiye Rüsumu*

Madde 10: Çiftlik arazisinde bulunan 11 köy ahalisinin koyun, inek, manda, kısarak ve develeri senede bir kez bir memur tarafından kayda geçirilerek bir cetvel hazırlanmakta, koyun başına 25 pare ve diğer hayvanlardan 3'er kuruş otlakiye rüsumu tahsil edilmektedir.

Madde 11: Çiftlik dahilinde oturup koyun sahibi olanların hemen hemen tamamı dışarıdan birçok koyun, keçi ve malak gibi hayvanlar getirerek koyun başına 4'er, bargir ve deve gibi hayvanlardan 10'ar kuruştan 20 kuruşa kadar otlakiye aldıkları halde bu şekilde ticaret yapan kişilerden bazıları çiftlik sandığına 25'er pare verirken bazıları hiç bir şey vermeden otlakiyenin tamamını kendileri almaktaydı. Bu durumun düzeltilmesi halinde çiftliğin otlakiye vergisinin 200 bin kuruşu geçeceği öngörülmektedir. Öte yandan dışarı köy ve kazalar ahalisinden olup çiftlikte hayvanlarını otlatanlardan koyun başına 2'şer, deve olursa 10'ar, kara sığır ve bargir olursa 6'şar kuruş çiftlik sandığına vergi alınacaktır.

Madde 12: Çiftlik dahilindeki köyler ahalisi damga, vergi ve şose yapmak gibi işlerden muaf olup çiftliğe kabul edilmelerinin nedeni koyun ticareti yapmalarıdır. Koyun başına alınan 25 pare 40 pareye çıkarılacağı gibi bataklıkların kurutulması işi de onlara havale edilecektir.

Madde 13: Çiftlik bünyesindeki hayvanların sayımını gerçekleştirmek üzere okuryazar zabıtarlar görevlendirilerek kethüdaların kötü idaresine mahal verilmeyecektir.

4.fasıl: *Kara Sığır Hayvanlarının İdaresi*

Madde 14: 1500'e yakın manda ve karasığır, 4-5 çobana teslim olunup gece gündüz kırlarda dolaştığından aslında resmî olarak memurlar tarafından bildirilmesi gereken doğum, hastalık ve telef oranları ancak çobanlar aracılığıyla öğrenilebilmektedir. Bu usulle yıllık 30-40 öküzün bilgisi verilmektedir.

Madde 15: 1500'e yakın hayvandan yılda 700'e yakın buzağı, 4 sene sonunda bu buzağılardan da en azından 500 baş elde edilecektir. Bu hayvanlarla ilgilenmek ve kayıtlarını tutmak üzere Mecidiye kışlasından bir baytarın bu işle görevlendirilmesi gerekmektedir. Böylece hayvanlara damga ve numara verilerek her türlü bilgileri kayıt altına alınacak, kaç tanesine ihtiyaç olduğu kaç tanesinin satılabileceği ortaya çıkacaktır. Bu yöntemle ahaliye nakit olarak satıldığında 120 bin kuruş elde edilebilecektir.

Madde 16: Çobanların kötü idaresi ve memurların dikkatsizliği yüzünden cinsleri bozulan hayvanların geleceği için gerekli dikkat ve itina gösterilmelidir.

Madde 17: Hayvanlarla ilgili günlük vukuat jurnallerinin merkeze gönderilerek kalem odasında hemen kayda geçirilmesi gerekmektedir.

5.fasıl: *Koyun ve Keçi Hayvanatının İdaresi*

Madde 18: Çiftlikte halihazırda 13 bin koyun ve keçi bulunmakta olup bunların ida-

resi de kara sığır hayvanatının idaresi ile aynı olacaktır. Ancak keyfi bir şekilde idare edildiklerinden 13 bin hayvandan alınacak gelirin yarısı kadar bile gelir alınamamaktadır.

Mütalaat

Madde 19: 13 bin koyun ve keçinin sütü, yapağı, yünü ve tiftiği ile senede en az 300 bin kuruş gelir getirmesi beklenmektedir.

6.fasıl: Çiftlikteki Ziraatin Durumu

Madde 20: 70 çift öküzle geceli gündüzlü ziraatle meşgul olan ahali 2.000 kile tohum kullanmakla birlikte maalesef harman vaktinde 1 kile bile fazla hasılat elde edememektedir.

Mütalaat

Madde 21: Geçen sene ve daha önceki senelerde 2.000 kile arpa ekilmiş ise de 1 kile bile fazla hasılat alınamamıştır. Buna rağmen her yıl 70 çift öküzle, 5-6 bin kuruş amale parası verilerek, 7-8 marangoz da saban ve arabalar ile meşgul olarak ziraate devam edilmektedir. Araba ve sabanlar için gerekli ağaç 24 saat uzaktan develer vasıtasıyla getirilmekte, demir aksamı için de büyük paralar ödenmektedir. Arpanın kilesi 3-4 bin kuruşa verilmekte olduğundan, 20 çift öküz satılarak masraflar karşılandığı gibi dışarıdan 17 bin kile arpa satın alınabilmektedir. 50 çift öküzün istihdamı arazi için yeterli olacaktır.

7.fasıl:....Hayvanatının İdaresi

Madde 22: Çiftlikte mevcut 1500'e yakın alaki hayvanı Arab ve Macar namlarıyla 3 sürüye ayrılarak muhafaza olunmaktadır. Bunlardan senede 150-200 arası tay alınmakta ve 4 sene sonra 50-60'ı İstanbul'a gönderilebilmektedir.

Mütalaat

Madde 23: Çiftlikte mevcut hayvanlardan her sene 600 tayın ve 4 sene 200 bargirin İstanbul'a gönderilmesi gerekirken ancak 50 hayvanın gönderilmesinin başlıca sebebi iyi bir idare olmamasıdır. Hayvanlar hakkında gerekli bilgiler kayıt altına alınmadığından telefatin çok olması, doğurganlık, hastalık ve dayanıklılık gibi faktörler hakkında malumat sahibi olunmaması ve çobanların iş bilmezlikleri de diğer olumsuz etkenlerdir.

Madde 24: Macaristan'dan satın alınarak buraya gönderilen kısraklar ehil ve alâ olduklarından diğer hayvanların çürükleri ve boyunsuzları ayrıldıktan sonra çoğaltma işlemine geçilmelidir. Eğer bu usul iyi uygulanırsa her sene süvari alaylarına 300 bargir verilebilecektir.

Madde 25: Çiftliğin büyüklüğü ve öneminden dolayı baytar ve memurların seçimine itina gösterilmelidir.

8.fasıl: Çiftlik Askeriye İdaresi

Madde 26: Çiftlikte mevcut 250'ye yakın efradın bir kısmı çiftçiliğe, bir kısmı hayvanların bakımına diğer bir kısmı Mahmudiye ve Tatarhöyük kışlalarındaki hayvanların başında, birazı da Aziziye ve Hamidiye kışlalarında köprücülük vazifesiyle muvazzaf olarak talimden uzak olduklarından zabitan ve memurların tamamı geceleri hanelerinde gündüzleri bir şeylerle meşgul olmaktadır. Efradın bir kısmı zaten bakaya bir kısmı da iltimaslı olduğundan askerliğin başlıca görev ve sorumluluklarından uzaklaşmışlardır.

Madde 27: Hassa süvari alaylarından 300 kadar genç ve dirayetli zabitin gelmesiyle oradaki askerin yerli ve hiç olmazsa zabitanın değiştirilmesi ve bundan böyle üzerlerinde hayvan bulunmasına izin verilmemesi çiftliğin ıslahı için gereklidir.

Madde 28: Çiftliğin nizamiye idaresine terk olunarak süvari ve topçu askeri için hayvanat yetiştirmekle yükümlü olması, burada bulunan askerlerinde bu iş ile vazifelen-dirilmesi ve işlerin bir heyet teşkil edilerek onun sorumluluğuna bırakılması öngörülmektedir.

Madde 29: Çiftlikte bulunacak zabitan ve askerler hizmet ve görevlerinin yanı sıra talimden de muaf olmayacaklardır.

Madde 30: 2,5 seneden beri orman yetiştirmeye niyet edilerek Aydın'dan palamut ve dağlardan 5-10 bin fidan getirilmiş ancak bütün gayret ve masrafa rağmen hiçbir fidan yetiştirilememiştir.

Mütalaat

Madde 31: Seydi ve Sarısularıyla çiftlik arazisindeki sahillere ıhlamur, çınar, söğüt ve ahlat fidanları ekilip yetiştirilirse hem hayvanlar için gölgelik olacak hem de ormanlaşmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Civar kazalarda 10 kuruşa satılan buğdayın kilesi askerlere 30 kuruşa verilerek senelik gelir 350 bin kuruşa çıkarılmıştır. Eğer iyi idare olunursa çiftliğin geliri 900 bin kuruşa kadar çıkarılabilecektir. Ayrıca tanesi 1500 kuruştan 600 bargir satın alınıp, askerin tahsisatı olan 450-500 bin kuruşun hazineye kalması da mümkün olacaktır.¹⁶⁹

1886 yılında süvari reisi Mehmed Paşa ile baytar Osman Paşa tarafından 130 Macar kısırağı ve 2 Macar aygırı satın alınmıştır. 3 sene sonra Babulna¹⁷⁰'dan 6 Macar aygırı, Rusya ve Odesa'dan ise 70 Rus kısırağı getirilerek hara güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁹ BOA; Y.PRK.HR 9/44 (22 Rebiülahir 1300/28 Ocak 1886)

¹⁷⁰ Babulna harası, Macaristan'ın millî haralarından birisidir. 1790 senesinde kurulmuştur. Safkan ve yarımkan Arap atı yetiştirme üzerine çalışan hara, 1900 senesinde Paris sergisinde büyük bir üne kavuşmuştur. Bkz. Akıncı, *a.g.e.*, s.199.

¹⁷¹ Akıncı, *a.g.e.*, s.311.

Çifteler’de yetiştirilen 27 binek bargir ile 2 esb (at), Mudanya yoluyla İstanbul’a gönderilmiş, bunların Taksim’de topçu kıışlasında misafir edilmeleri, Eylül’ün 20 sinden sonra at yarışları tertip edileceği ve bununla ilgili vilayetlere duyuru yapıldığı bildirilirken bu arada toplanan hayvanlardan süvari bölüğü topçu alaylarına elverişli hayvan satın alınmasına da vesile olacağı ifade edilmiştir.¹⁷²

Muzaffer Paşa tarafından Kütahya’dan gönderilen telgrafta, Çifteler Çiftliği’nde bulunan hayvanlara eksik yem verildiğinden ve ilkbahara kadar yem verilemez ise hayvanların çoğunun ve hatta haraya tesis edilecek olan demirbaşlar bile telef olacağından bir an önce gerekli tedbirlerin alınması ve hayvanların telef olmaktan kurtarılması istenmiştir. Bunun üzerine 1887 senesi sonuna kadar aylık 50’şer bin kıyye kepeğin İstanbul’dan çiftliğe gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷³

Avrupa’da haralardan elde edilen gelirin tamamının cins-i fersin ıslahı ve haranın harcamalarına tahsis olunmadığı takdirde yanlış yapılacağı düşüncesi hakimdir. Bu usulün Çifteler’de de uygulanabilmesi için her sene harmandan sonra görevlendirilecek lveya 2 katip aracılığıyla gelir ve harcamaların kayıt altına alınması düşünülmüştür.¹⁷⁴

Çifteler Hara-yı Hümayunu’nun 1 senelik mahsulatını tahkik etmek, kısrakları teftiş ile kısır kalanları baharda aygıra çektiirmek ve gerekli binaların inşasına başlamak, gelecek sene ziraatinin planlamasını yapmak, kıış mevsiminde hayvanlar için barınma problemini çözmek üzere 5-10 gün süreyle bir heyetin gönderilmesi Seraskerlik tarafından uygun bulunmuştur.¹⁷⁵ Yapılan teftiş sonucunda komisyon tarafından yapılan incelemede, haranın gelişimi için gerekli tedbirlerin alınması, cins-i fersin ıslahı hususunda harada bulunan kişilerin gösterdikleri gayret ve sadakat Hara-yı Hümayun Nazırı Muzaffer Paşa tarafından dile getirilirken özetle şu hususlar üzerinde durulmuştur:

“Hara-yı hümayunun arazisinin şekli tûlen (uzunluk) 12 saat ve arzen (genişlik) 3’den 6 saate kadar olub mevkinin merkeze en karibi (yakın) lve en baidi (uzak) 7 saat mesafededir. Hara hayvan yetiştirmek amacıyla açıldığından görevliler tarafından hayvanların bütün özellikleri bilinmeli ve ilave olarak ziraat de şartlara uygun bir şekilde yapılmalıdır. Nasıl ki bir zabıta ne kadar eğitim görürse görsün elinde defter olmadıkça hakkıyla işini yapamaz veya elinde bir çift öküzü olmasına rağmen işi bilmeyen bir çiftçi sefaletten kurtulmazsa bu iş de böyledir.

Hara-yı hümayun bölüklerinde bulunan zabıtalardan hayvanları tanıması, özelliklerini ve yapılacak muameleyi bilmesi, zamanında ihtiyaçları gidermesi gerekmektedir. Öte yandan en iyi çiftçi gibi toprağı idare etmek ve ziraat yapmakla mükelleftirler. Verilen talimatlara uyum konusunda da çok dikkatli ve uyanık olunmalıdır. Öyle ki bir da-

¹⁷² BOA; Y.PRK.HH 21/50 (29 Zilhicce 1303/28 Eylül 1886)

¹⁷³ BOA; Y.MTV 29/66 (6 Rebiülahir 1305/22 Aralık 1887)

¹⁷⁴ BOA; Y.MTV 33/7 (3 Mayıs 1304/15 Mayıs 1888)

¹⁷⁵ BOA; Y.MTV 35/55 (19 Muharrem 1306/25 Eylül 1888); Komisyonun diğer üyeleri süvari dairesi 2.şube müdürü Mirliva Nuri, süvari dairesi muavini Binbaşı İbrahim Edhem, 2.süvari alayı kaymakamı İzzet Bey’dir. Bkz. BOA; Y.MTV 28/86.

kikalık gaflet bile bir tayın ziyanına yol açabilir. Aynı şey ziraat için de geçerli olup dikkatsizlik veya müsamaha aletlerin tahribi ve istenen ürünün alınmasını engelleyebilir.

Hara mensuplarından bir kısmı dirayet ve çalışkanlıklarından dolayı 29 Haziran 1909 tarihinde taltif edilmiş, küçük zabıtana mülazım-ı sanilik rütbesi verilmiştir. Hara işlerine ekverişli süvari ve topçu alaylarından uygun kişilerin gerektiğinde buraya nakilleri ile işler aksamadan yürütülecektir.

Mevkilerin birbirine uzaklığı nedeniyle haberleşme gecikmektedir. Müdür ve serbaytarın verdikleri talimatlar yerine geç ulaştığından işlerde gecikmeler olmaktadır. Bu nedenle hara ile Eskişehir arasındaki telgraf hattının tamamlanması kadar telefon hatlarının çekilmesi de aynı şekilde şarttır.

Hara-yı hümayunda bulunan süvari remont alayına geçen sene haraya en yakın redif taburundan seçim yapılmış ve 22 Mart 1909 tarihinde de seraskerliğin emri doğrultusunda gönüllüler kabul edilmiştir. Kabul edilen kişilerin memleketleri haraya çok da uzak olmadığından zaman zaman aileleri onları ziyarete gelmekte zaman zaman da onlar ailelerini görmeye gitmektedirler. Böylece diğer alaylara göre daha ağır görevleri olan remont alaylarında şevkle çalışmaktadırlar.

Hara-yı hümayun ameli bir ziraat mektebi gibi ziraatin gelişmesine fayda sağlamakta, hara fabrikasında çalışanlar da yine civar ahalisinden olup alet ve edevatları tamir ve yeniden imal işlerini yapmaktadırlar.

Haralarda senelik yüzde 10 oranında zayıyat olmakla birlikte bunların 7'si telefata, 3'ü ise sakatlıklardan kaynaklanmaktadır. Haralarda yeni doğan tay sayısı senelik 60-70 olması gerekirken burada 25 civarındadır. Öncelikle haraya satın alınan kısraklar tay yetiştirmek amacıyla alınıp topçu alaylarına gönderildiklerinden çoğu Macar tayları nezdinde döl verme kabiliyetinde değildir. Oysa Avrupa'da damızlığa tahsis olunan kısrakların fennen tay verme kabiliyetlerinin olup olmadığını anlamak için muayene yapıldığından kontratlara bu şart olarak ilave edilmektedir. Kış mevsiminde ve ihtiyaçları doğrultusunda bakılıp beslenemeyen kısraklar çiftleştirme zamanında ne kadar beslenseler de gebe kalmaları nadirdir. 1885/1886 senesindeki kuraklıktan dolayı yaşanan sıkıntılar padişahın iradesiyle gönderilen kepek ve arpaya rağmen giderilememiş, hayvanların çoğu zayı olmuştur. Yine serbaytar ve zabitanın dikkatsizlik ve gafletleri sonucu birkaç tay telef olurken bataklıklarda çoğalan böceklerde kısrakları zor duruma düşürmüştür.

Öte yandan geçen yıl mevcut aygırlar çiftleştirme işlemini yüzde 50 oranında sonuçsuz bırakmıştır. Çünkü bir Arap aygırı 30-40 kısrığı idare edebildiği halde bir ecnebi aygırı ancak 10-15 kısrığı idare edebilmektedir. Buraya fiyatı ve boyları yüksek Arap aygırı alınamadığından, Avrupa aygırları istihdam edilmiştir. Bu nedenle hiç olmazsa 2 sene süreyle Macaristan'dan 2-3 ameliyat mualliminin getirilmesi uygun olacaktır.

1303 (1885/1886) yılında yaşanan kuraklık sebebiyle ciddi bir telefata yaşanırken remont alayı için gerekli 2 bin kadar ağnam hara sürülerinden tedarik edilemediğinden diğer erzak ile birlikte dışarıya müracaat edilmiştir.

1887 senesinin son günlerinde Anadolu'da görülen veba-i bakari hastalığı alınan önlemlere rağmen engellenememiş çok sayıda karasığır ve manda telef olmuştur. Hastalık keçilere de sirayet ettiğinden sürülerin sayısı yarıya inmiştir.

Öncelikle karasığır cinslerinin ıslahıyla et, süt ve koşulmalarından faydalanmak için 20'şer inek ve 3'er boğa getirilerek muntazam ahırlara yerleştirilip yerli ineklerle çiftleştirilmeleri ile sayılarının artması ve cins-i fersin ıslahına çalışılacaktır. Öte yandan bu işler için güzel yağ ve peynir imaline vakıf az maaşlı bir muallim bulunmalı, alınacak sonuçlara göre kendisi taltif edilmelidir. Her ne kadar yağ yapmak için 1 makine alınmış ise de hem bu konuda tecrübeli hem de diğer hayvanlara bakabilecek durumda olan 1 muallime ihtiyaç vardır.

Getirilecek hayvanlardan at yetiştirmeye ayrılacak cins Hocabey, süt ve yağ verecek cins Kırım ve koşuya gelecek cins Balıkesir menşeli olmalıdır. Hayvanların askerlere baktırılmaktan ve sağdırılmaktan ise mandıra civarında iskânlarına karar verilen Almanya muhacirlerinden seçilen işçilere bu işler yaptırılacaktır. Ancak sütlerinden yağ ve peynir yapıp 30 bin kuruş elde edilebilecek bu hayvanların masrafları için 54 bin kuruş gereklidir.

Hara-yı hümayunda bulunan koyunlar kemikleri kalın ve etleri az olan Karaman cinsinden olduklarından yapağıları da o kadar değerli değildir. Bunların kıvrırcık ve merinos koyunlarıyla ıslahı gerekmektedir. Tutulan kayıtlara göre bir tiftik keçisi senevi 13 kuruş kadar hasılat verdiği halde bir koyun 20 kuruş hasılat vermekte, üstelik keçi eti değersiz kabul edilmektedir. Öte yandan gayet nazik olmalarından dolayı küçük bir sebeple bile kolayca telef olabilmektedirler.

Hara-yı hümayunda yeterli sayıda deve olup bunlardan nakliye ve dölce istifade olunmaktadır. Kayıtlara göre nakliye gelirleri masraflarına karşılık gelmekte fakat bazı kuraklık senelerinde kendilerine daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Eskişehir şimendiferi tamamlandığında bunlara ihtiyaç kalmayacağından o zaman satılarak elde edilen gelir kullanılacaktır.

Hara-yı hümayun mera ve çayırlarında çok miktarda tavuk, kaz, ördek ve keklik bulunmakta olup bunların yumurta mevsiminde arttırılarak ele geçirilecek yumurtalarından kuluçka makineleri vasıtasıyla piliç çıkarttırılıp satılması ile ciddi bir gelir elde edilecektir.

Genellikle her 5 kısrağ 1 pulluğun hizmetine mahsus olduğundan bunlara inek hayvanları, araba ve ziraata gelmez olan hayvanlar da dahildir.

Bir çift takımı olan kısraklar yalnız ziraatte kullanıldıkları halde 1 senede yeni icat 1 hamidiye pulluğu ile görecekları işin miktarı eski sapanlar ile 1 sene de görülecek işin 3 misline muadildir.

Ekici tohum makinesinin gördüğü işe nazaran buğdayın kilesi 20 kuruş olduğundan tasarruf 1,5 senede kendi masrafını çıkaracak durumdadır. Çünkü makine ile 3 dönüm yerden 1 kile zahire alındığı halde eski usulde bir dönümden 1 kileden az ürün alındığı görülmüştür.

1 tırpan makinesi kısrakların mutedilane kullanılmasına dikkat edilmeyerek günde 10'ar saat kullanılırsa günde 60 dönüm biçer. Oysa en muktedit 1 tırpancı günde 4 dönümden fazla biçemez. Buna göre her makine günde 15 ameleye 5 kuruştan toplam 75 kuruş fayda sağlayacaktır. Öte yandan el tırpanıyla yapılan işlerdeki zayıflatlar da olmayacağından ciddi bir tasarruf yapılacaktır.

1 çayır makinesi günde 60 dönüm çayır biçebilirken en becerikli amele günde ancak 1,5 dönüm biçebilmekteydi. Dolayısıyla 200 kuruşluk 1 amele ücreti tasarruf edilebilmektedir.

Buhar ile işlemekte olan harman makinesi günde 60 araba sap ezmekte, 20 amelenin yapabileceği işten çok fazla hububatı gayet temiz olarak ayıklamaktadır.

Hara-yı hümayunun arazisi 2 milyon 800 bin dönüm civarındadır. Bunun en fazla 800 bin dönümü ziraata ayrılmış olup kalan 2 milyon dönümden yalnız yirmide biri mezru arazidir. Bunların dışında kalan yerler mera gibi kullanılıp atıl bir halde bulundurulmaktadır.

Uygun yerlere muhacir iskânına yardımcı olunmakla birlikte bu kadar büyük bir arazinin tamamının bu işe ayrılması mümkün değildir. Bataklık araziden istifade için de Amerika ve Avrupa'da kullanılan tekniklerden faydalanılması ve ziraat makinelelerinin kullanılması gerekmektedir. Hara için en azından 2-3 ziraat makinesinin satın alınması ile 8 bin dönüm tarladan en az 32 bin kile hasılat alınabilmektedir. Buğdayın 20, arpanın 12 kuruşa satıldığı varsayıldığında makine başına 400 ilâ 700 bin kuruş arası düşeceği ve böylece 1 senede masrafını karşılayacağı varsayılmaktadır. Makinelerle tarımın yapıldığı bir yerde bile hasılatı tarladan harman makinesine götürmek için hayvan istihdamına ihtiyaç vardır.

2 seneye kadar Eskişehir'e yaklaşan demiryolu tamamlanacağından harada ihtiyaçlar karşılandıktan sonra İstanbul'da ki askerlerin ekmek ve arpa ihtiyacını karşılayacak hububatın kilesi 3-4 kuruşa gönderilebilecektir.

Geçen sene çayırardan alınan ürün miktarı 10 milyon kıyye civarında olup bunun bir miktarı civar abaliye satıldığı halde kalan hara bütçesine katkı sağlayacaktır. Öte yandan geçen sene 30 bin kadar çam ve gürgen fidanı uygun yerlere dikilmiş ise de yerli fidan olmadıklarından çoğu kurumuş pek azı tutmuştur. Bu nedenle bölge halkına her sene belirli miktarda fidan dikme zorunluluğu getirilmiştir.

100 kişi kapasiteli koğuş fabrika şekline dönüştürülmüş ve burada demirhane, torna-hane, tesviyehane ve dökümhane kısımları birleştirilmiştir. Ayrıca 2 samanlık yerine 1 yangın duvarı ile fabrika için demir ve eşyaları koyacak bir bina inşa edilmiştir.

Hara hastanesi tamir edilirken bazı yeni ilaveler de yapılmıştır.

Ahırlar yeterli olmadığından birkaç ay önce vefat eden bir köylünün terekesinden satın alınan ağılın kereste ve taşından faydalanılarak İhsaniye adıyla 20 çift kısrak veya 40 çift öküzü yetecek içinde zabıta odası, koğuş ve anbar bulunan 1 kışlanın inşasının harmandan önce inşası kararlaştırılmıştır.

Tatarhöyük veya nam-ı diğer Ertuğrul kışlası için gerekli kireç ve kereste askeriye tarafından tedarik edilmiştir.

Bunlardan başka merkez harayı hümayunda inşa edilecek müdür dairesi için yete-ri kadar taş tedarik edildiği gibi kereste de satın alınmıştır. Aynı şekilde inşa olunacak marangozhane, saraçhane ve bunlara mahsus ambarların kerestesi de satın alınmıştır. Gelecek sene fabrikaya aktarılacak para ile 1 koğuş, fabrika debboyu tahsisatı ile büyük bir samanlık, aygır ahır ile mükemmel 1 zahire ambarı inşa edilmiştir.

Hara-yı hümayunda 50 metre uzunluk ve 10'ar metre genişliğinde, 100 asker kapasitesindeki 1 koğuş çeşitli düzenlemelerle 1 fabrika haline dönüştürülürken tamiratların yanı sıra eksik alet ve edevatın tedarikine gidilmiştir. Tamirat işi önemsiz gibi görülse de bir ufak parçanın kırılması bile işleri aksattığından bunların fabrikada kısa sürede tekrar kullanılabilir hale getirilmesi takdire şayandır.

Hara-yı hümayundaki remont alayının vazifeleri başkalarıyla mukayese olamayacak kadar ağır olduğu halde özellikle tamirci, marangoz, debbağ gibi meslek sahiplerinin de Avrupa'dan gelen alet ve edevatları daha sağlam imal etme gayretiyle gece gündüz çalışmakta olduklarından kendilerine ilave bir yevmiye verilmesi vicdan gereğidir.

Kumarcı Abdullah'ın ikâmetinin II.Mahmud'un emriyle yakılıp ortadan kaldırıl-masından sonra bataklık arazi 1884 senesine kadar olduğu gibi kalmış, 1884' de müdür Vahid Bey'in gayretleriyle 20 bin dönüm 2 bin 200 kuruş masrafla kurutulmuş daha sonraki senelerde 7 bin kuruş daha harcanarak 10 bin dönüm daha kazanılmıştır. Böylece haraya güzel bir çayırılık alan kazandırılmıştır. Bu alanın daha aşağısında kalan 40 bin dönüm bataklığın da 50-60 bin kuruş ile kurtulabileceği de ifade edilmiştir.

Seydisu ve Sarısu derelerinin Sakarya'nın taşmış olan sularına katılmasıyla oluşan bataklıkların kapladığı alan gün geçtikçe arttığından hark inşası gibi çarelerle bu durumun önüne geçilmelidir. Böylece bu arazide mükemmel tarla haline dönüşecektir.

Hara-yı hümayun bünyesindeki 11 köyde 800 hanede 4 bin civarında nüfus yaşamaktadır. Dönüm başına birer kile icare-i zemin alınması köylüye ağır geldiğinden koyun beslemeye heves etmektedirler. 1303 senesinde yaşanan kuraklık da sıkıntılarını iyice artırmış, kendileri yardıma muhtaç hale geldikleri gibi hayvanları da açlıktan telef olmuştur. Bu durumda köylüyü teşvik için 1 önceki senenin 2 misli yulaf ve arpa yetiştirenlerden icare-i zemin alınmaması yine keten tohumu, pancar ve şeker kamışı yetiştirenlerin 3'er sene icare-i zemin ve aşardan muaf tutulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bargir (beygir) ile ziraat yapanlardan icare-i zemin alınmaması böylece bu kişilerin cins-i fers yetiştirmeye heveslenerek haraya katkı sağlayacakları düşünülmüştür. Bütün bunlara rağmen öncelikle fahiş kabul edilen icare-i zemin miktarının yarıya düşürülmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde ahalinin ziraata önem vermesinin önü açılacaktır.

Öte yandan ormanların artması hara-yı hümayunun havasını iyileştireceğinden ve yağmurların yağmasına sebep olacağından 1303 senesinde hane başına 50 şer fidan dikme mecburiyeti getirilmiş ise de ahali ağaç yetiştirmeye alışıktı olmadıklarından ve fi-danları yeterince koruyamadıklarından çoğu kurumuştur. Bu nedenle hara sandığından

fidan başına 10'ar para mükâfat verileceği duyurulduğu gibi eksik ve kurutulan fidanlar için de ceza öngörülmüştür. Meyve ağacı yetiştirenlere de bu miktarın yarısının verileceği ilan edilmiş bu şekilde birkaç yıl içinde haranın irem bağı haline gelmesi hedeflenmiştir.

Rumeli muhacirleri için 1886 senesinden itibaren Hamidiye ve Lütfiye köyleri yeniden tesis olunurken Aziziye ve Nusretiye isimli 2 köy daha kurulmuştur. Harmandan sonra gelecekleri varsayılan Boşnaklar için Orhaniye ve Alman muhacirleri için Teşvikiye isimli köylerin kurulması da plânlanmıştır. Muhacirlerin çoğu bargir ile ziraat yapıtlıklarından haranın gelişimine de katkı sağlayacaklardır.

Kütahya kışlak-ı hümayunu mükemmel bir süvari alayını barındırmakla birlikte gerekli tamiratlar yapılırsa daha işlevsel hale gelecektir. Burada remont alayından 70-80 kişi bulunmaktaydı. 4 yaşına gelen erkek taylar iğdiş edilerek buraya gönderilmekte 1 sene burada alay tarafından terbiye edildikten sonra takdim kılınmaktadır.

*Hara-yı hümayunda gerek miri gerek ahali malı olarak her cinsten pek çok hayvan bulunduğundan baytar-ı ameliyat mektebi buraya nakledilirse fazlasıyla istifade edilecektir. Muallimler için de tatbikat yapma imkânı olacaktır.*¹⁷⁶

Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanan bu raporda çiftliğin her yönüyle değerlendirilerek çok kıymetli bilgiler verildiği görülmektedir.

19 Ocak 1891'de Çifteler'deki cins-i fers mevcudunu gösteren pusulada 28 ecnebi aygır, 22 yerli aygır, 346 ecnebi kısarak, 392 yerli kısarak gösterilmiştir. İşe elverişli aygırların ancak 24 baş olduğu, yaşı biraz geçkin ve yaşlı olan 20 baş aygırın ise yerli kısarakların cinslerinin ıslahında kullanılması böylece tay yetiştirilebileceği ifade edilmiştir.¹⁷⁷

Hara-yı hümayunlarda yüksek ve güçlü ester (katır) yetiştirilmesi amacıyla Çifteler ve Sultansuyu haraları için gerekli 18 baş yüksek ve güçlü merkeb aygırının Suriye ve Musul vilayetlerinden satın alınması, merkebin her biri 40'ar liraya alınabileceğinden ve haraların geliri inşa olunan binaların masraflarını karşılamakta zorlandığından merkepler için gerekli 720 liranın nizamiye hazinesi bütçesine ilavesi istenmiştir.¹⁷⁸

1892 senesinde Lahey civarında açılacak olan Sayd-ı mahi (balık avı) sergisinde teşhir olunmak üzere Hara-yı hümayunlar müdürü tarafından Çifteler ve Sultansuyu haralarının nizamnameleri, arazi ve inşaat plânlarıyla, mevcut damızlık hayvanların fotoğraflarının gönderilmesi istenmiştir.¹⁷⁹

18 Ekim 1892 tarihli bir belgede Çifteler Hara-yı Hümayunu'nda yetiştirilen 50 re's atın trenle Haydarpaşa İstasyonu'na geleceği ve bir gece Selimiye kışlası ahırlarında

¹⁷⁶ BOA; Y.MTV 39/105 (7 Zilhicce 1306/4 Ağustos 1889)

¹⁷⁷ BOA; Y.PRK.HH 23/65 (8 Cemaziyelahir 1308/19 Ocak 1891)

¹⁷⁸ BOA; BEO 86/6396 (15 Rebiülevvel 1310/17 Ekim 1892)

¹⁷⁹ BOA; BEO 39/2911 (29 Zilhicce 1309/25 Temmuz 1892); BEO 67/110 (29 Safer 1310/22 Eylül 1892)

misafir edildikten sonra padişaha takdim edileceği belirtilmiştir.¹⁸⁰

1 sene sonrasında Çifteler Harası için Bağdat'tan gelecek 10 aygırın birkaç gün Beyoğlu kışlası topçu ahırlarında misafir edilmesine, aygırların ayın 24. günü İstanbul'a geleceği dolayısıyla uygun tavla¹⁸¹ların hazırlanması, hayvanları vapurdan çıkartıp Kabataş iskelesine ulaştırması için de gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir.¹⁸² Hassa ordu-yu hümayunu süvari 2. alayı alay emini Ali Efendi de hara için Bağdat'dan getirilen aygırların fotoğraflarını çekerek takdim etmiştir.¹⁸³

Yüksek ve güçlü katırlar yetiştirmek üzere Çifteler ve Sultansuyu haraları için satın alınacak 18 merkep aygırın bedeli olarak 720 liranın Nizamiye hazinesinden 1891 senesi bütçesine ilavesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁴

Cins-i fersin ıslahı ve çoğaltılması ile ilgili olarak ahaliye damızlık hayvan dağıtılması için İzmir'e gönderilen ve Eskişehir'e dönecek olan kişilere harcırah verilmesi için Ticaret ve Nafia Nezareti ile gerekli yazışmalar yapılmıştır.¹⁸⁵

Öte yandan Çifteler harasının ıslahı için satın alınacak kısarak bedeli olarak 154 bin 500 ve Seydisu ile Sarısu da inşa olunacak bend masrafı olarak 30 bin 900 kuruş olmak üzere toplam 185 bin 400 kuruş bütçeye ilave edilmiştir.¹⁸⁶

Çifteler'de yetiştirilip topçu ve süvari alaylarına verilecek 90 kadar iğdiş hayvanı Edirne'ye gönderilmek üzere İstanbul'a doğru yola çıkarılmış ancak Tuzla'da karantina ile karşılaşmışlardır. Piyade kaymakamı Hurşid Bey, refakatinde hayvanların buradan alınarak Selimiye kışlasına ve orada birkaç gün istirahat edildikten sonra 2. Orduya teslimi öngörülmüştür.¹⁸⁷

Bu arada hayvan ıslahı ve teksiri konusunda işin uzmanı 1 muallimin Avrupa'dan Çifteler'e getirilmesi konusundaki irade üzerine 1'i Macar 1'i Fransız olmak üzere 2 kişi seçilerek işlemler başlatılmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁰ BOA; Y.PRK.ASK 85/96 (26 Rebiülevvel 1310/18 Ekim 1892)

¹⁸¹ At ahır.

¹⁸² BOA; Y.MTV 76/94 (11 Ramazan 1310/29 Mart 1893)

¹⁸³ BOA; Y.MTV 77/32 (10 Şevval 1310/27 Nisan 1893)

¹⁸⁴ BOA; BEO 123/9221 (25 Cemaziyelevvel 1310/18 Aralık 1892); MV 72/66 (21 Receb 1310/8 Şubat 1893)

¹⁸⁵ BOA; DH.MKT 2058/70 (18 Kanunusani 1308/30 Ocak 1893)

¹⁸⁶ BOA; İ.MMS 103/4380 (10 Cemaziyelahir 1306/11 Şubat 1889)

¹⁸⁷ BOA; Y.MTV 105/55 (20 Rebiülevvel 1312/21 Eylül 1894)

¹⁸⁸ BOA; BEO 647/48494 (7 Muharrem 1313/30 Haziran 1895)

Tablo 6. 1895'te Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda doğan damızlık aygırlar¹⁸⁹

<i>Aygır numro-su</i>	<i>İsmi</i>	<i>Babası-nın cinsi</i>	<i>Anası-nın cinsi</i>	<i>Tarih-i tevel-lüdü</i>	<i>İrtifai</i>	<i>Donu</i>
10	Kartal	Macar	Macar	1305/1887	45	Doru
15	Pomak	Macar	Macar	1306/1888	52	Katana doru
20	Haşmet			1307/1889	52	Katana doru
27	Suud			1307/1889	48	Kızıl kır

1895'de Çifteler'den Adapazarı'na 10 aygır gönderilmiş, aygırların seçiminden yerlerine güvenli bir şekilde ulaştırılmalarına kadar olan süreci baytar müfettişi Haydar Bey yürütmüştür. Aygırların nizamname gereğince uygun kişilere dağıtımı ile 1896'da 112 tay elde edilmiştir.¹⁹⁰ Bu başarılarından ötürü Haydar Bey, Adapazarı'ndaki tecrübenin başına getirilmiştir. Ayrıca Adapazarı kaymakamı Nüzhet Bey'de mirimirlilik rütbesi ile taltif edilmiştir.¹⁹¹

1896 senesinde Kütahya'ya bağlı bulunan Tüfenkçi, Zaptiye ve Beylik çayırları Çifteler Çiftliği hayvanlarına tahsis edilmiştir.¹⁹²

1897'de Kağıthane ve Çifteler haralarını gezerek rapor etmesi istenen Sandalcı Efendi, Çifteler harası ile ilgili olarak özetle şunları belirtmiştir: “*Harada bazı binalar önce inşa edilmiş olduklarından amaca uygun değildir. Yeni inşa edilenler de yetersiz durumdadır. Kısırak ve tayları uygun şartlarda muhafaza edecek yeni binalara ihtiyaç vardır. Kapalı bölmeler için yeni hava bacaları gerekmektedir. Demirhane, makine ve araba imaline yeterlidir. Yem depoları da yeterince muntazamdır. Yem depolarında gençlere kıyılmış kuru ot ve yulaf, yaşlı hayvanlara ise kıyılmış ot ve arpa verilmektedir. Böylece hayvanlara verilecek yem de yüzde 15 oranında tasarruf edilirken hayvanların sıhhat ve kuvvetine de katkı sağlanmaktadır. Aygırlar iyidir ancak içlerinden cins olmayanların ayrılması ve bazılarının da ıslahı gerekmektedir. Kısırakların hasılatı yüzde 75-80 arasında olup memnuniyet verici düzeydedir. Az masrafla inşa edilecek binalar ile verimliliği daha da arttırmak mümkün olacaktır.*”¹⁹³

Aynı sene Fransa'dan 6 Anglo Nomand aygırı satın alınmış ancak yabancı kan itilalinden istenen sonuç alınamayınca Bağdat'tan 40 Arap aygırı getirilmiştir. Macar kısırakları ise bu karardan istisna tutulmuş, 1 sene sonra yine Babulna harasından 20 Macar kısırığı getirilmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁹ BOA; Y.PRK.ASK 104/5 (9 Mayıs 1311/21 Mayıs 1895)

¹⁹⁰ BOA; Y.PRK.ŞH 7/73 (22 Cemaziyevvel 1314/29 Ekim 1896)

¹⁹¹ BOA; Y.MTV 121/46; BEO 676/50700

¹⁹² BOA; ML.EEM 227/64 (2 Mayıs 1312/14 Mayıs 1896)

¹⁹³ BOA; Y.MTV 170/53 (8 Şaban 1315/3 Aralık 1897)

¹⁹⁴ Akıncı, a.g.e, s.311.

Bulgaristan'daki atların ıslahı için Bulgar memurları tarafından Çifteler'den alınması düşünülen 2 Arap damızlık aygırının 160'şar ve 2 Arap kısrağının da 100'er liradan satılması öngörülmüştür. Öte yandan Bulgaristan Emareti'nin almak istediği bu hayvanlar için muayene heyetinin istediği zaman gelmesinde bir sıkıntı olmadığı bildirilmiştir.¹⁹⁵

Balıkesir kazası Balya nahiyesinde ahali tarafından cins-i fersin ıslahı hakkında tedarik olunan ve olunacak kısraklar ile mukarenet¹⁹⁶ etmek üzere Çifteler Çiftliği'nden 5 aygırın gönderilmesi için Karesi Sancağı baytar müfettişliğinden bir tahrirat gönderilmiştir. Bunun üzerine Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında masrafları Ziraat veznesinden karşılanmak şartıyla bu talep uygun görülmüştür.¹⁹⁷

Cins-i fersin ıslahı ve teksiri için Adapazarı, Aziziye ve Haymana kazaları ahali-sinin kısraklarıyla çiftleşmek üzere Çifteler Çiftliği'nden sevk olunan masrafları ve görevli memurların yevmiyeleri olarak çiftlik sandığından harcanan 29 bin kuruşun Orman ve Maadin ile Ziraat Nezareti bütçesinde karşılığı bulunmadığı için ödenemediği ve buna bir çözüm bulunması istenmiştir.¹⁹⁸ Buna karşılık bu meblağın Hara-yı Hümayun sandığından ödendiği, yerine konulmak üzere nezaret veznesinden veya Ziraat Bankası'ndan ödenmesi istenmiştir. Bu durumda mesele Seraskerlik ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁹⁹

Çifteler Çiftliği'nde yetiştirilen bargirlerden iyi dereceye gelmiş olan 110 atın İstanbul'a gönderilmesi ve takdim olunmadan yol yorgunluğunu çıkarmak için Selimiye Kışlası ahırlarında birkaç gün istirahat ettirilmesi Üsküdar Kumandanlığı'na bildirilmiştir.²⁰⁰

Cins-i fersin ıslahı ve çoğaltılması için Adapazarı, Aziziye ve Haymana kazalarına Çifteler Çiftliği'nden sevk edilen aygırlar için sarf edilen 29 bin kusur kuruşun bir defaya mahsus olağanüstü masraf kaleminden karşılanması öngörülmüş ancak bütçeye ilavesinden başka seçenek bulunamamıştır.²⁰¹

Öte yandan bu dönemde padişahın emri doğrultusunda çiftlikte bulunan 29 atın fotoğrafı çekilerek gönderilmiştir.

¹⁹⁵ BOA; A.MTZ (04) 40/80 (3 Şaban 1314/7 Ocak 1897)

¹⁹⁶ Çiftleşme, birleşme

¹⁹⁷ BOA; BEO 1109/83147 (24 Şaban 1315/18 Ocak 1898)

¹⁹⁸ BOA; BEO 1183/88676 (25 Rebiülahir 1316/12 Eylül 1898)

¹⁹⁹ BOA; BEO 1158/86782 (10 Safer 1316/30 Haziran 1898)

²⁰⁰ BOA; Y.MTV 178/82 (22 Muharrem 1316/12 Haziran 1898)

²⁰¹ BOA; İ.OM 5/29 (18 Şaban 1316/1 Ocak 1899)

Tablo 7. Sultan II.Abdülhamid döneminde Çifteler Çiftliği'nde fotoğrafları çekilmiş atların künyesi²⁰²

<i>Numrosu</i>	<i>Donu</i>	<i>Yaşı</i>	<i>İrtifâ'ı</i>
10	<i>Macar kestane doru</i>	<i>6 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,49</i>
11	<i>Macar kıvırlı kır</i>	<i>4 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,41</i>
12	"	"	"
13	<i>Macar doru</i>	"	<i>1,46</i>
15	"	"	<i>1,39</i>
4	<i>Yerli doru</i>	<i>7 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,45</i>
3	"	<i>8 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,45</i>
30	"	<i>4 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,47</i>
27	"	<i>4 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,49</i>
5	"	"	<i>1,43</i>
4	"	"	<i>1,47</i>
39	<i>Yerli kır</i>	"	<i>1,44</i>
35	<i>Yerli kıvırlı kır</i>	"	<i>1,40</i>
7	<i>Macar doru</i>	"	<i>1,44</i>
22	<i>Macar al</i>	"	<i>1,43</i>
13	<i>Yerli yağız</i>	<i>7 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,47</i>
23	<i>Yerli doru</i>	<i>4 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,41</i>
17	<i>Yerli doru</i>	<i>4 seneyi mütecaviz</i>	<i>1,39</i>
15	"	"	<i>1,45</i>
40	"	"	<i>1,49</i>
32	"	"	<i>1,42</i>
16	"	"	<i>1,40</i>
14	<i>Yerli açık doru</i>	"	<i>1,46</i>
42	<i>Yerli kestane doru</i>	"	<i>1,40</i>
47	<i>Macar doru</i>	"	<i>1,50</i>
72	<i>Beralı açık doru</i>	"	<i>1,46</i>
71	<i>Yerli doru</i>	"	<i>1,45</i>
67	<i>Yerli kestane doru</i>	"	<i>1,43</i>
64	<i>Yerli doru</i>	"	<i>1,49</i>

²⁰² Fotoğraflar ekte yer almaktadır. Bkz.Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90947, 1-5.

Çifteler, Sultansuyu ve Çukurova çiftlikleri için Bağdat'ta bulunan Veziriye çiftliğinden satın alınan 22 damızlık aygırdan Çifteler Çiftlik-i Hümayunu için olanların masraflarıyla beraber her birine 2.799 kuruş alınmıştır.²⁰³

Çifteler'de bulunan Arap kısraklarından 4 tanesi Macaristan hükümeti namına Mösyö Fazlullah tarafından seçilerek Macaristan'a sevk edilirken mukavele karşılığında oradan güzide ve genç 4 damızlık kısrak İstanbul'a gönderilmiştir. Fark olarak Macaristan Hükümeti tarafından ödenen 198 lira bazı masrafa karşılık tutulduğundan alınan kısrakların Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'na sevkî Çiftlikat-ı Hümayun Askeri Nezaret'i'nden istenmiştir.²⁰⁴

Çiftlikat-ı Askeriye-i Şahane müfettişi Fuad Bey ile Avusturya miralaylarından Mösyö F. Ensard, 16 Haziran 1901 sabahı Anadolu treni ile Çifteler Çiftliği'ne gitmek üzere Eskişehir'e gelmişlerdir.²⁰⁵

Bu arada Bavyera mirahuru Baron Andriyan'ın İstanbul'a geleceği ve Çifteler harasını ziyaret ederek Bavyera kralı için at satın almasına Almanya sefaretî aracılığıyla izin verilmiştir.²⁰⁶

Öte yandan Çifteler harasından Yüzbaşı Şevki Efendi tarafından 99 atın askeriye-ye teslim edilmek üzere vapurla Mudanya yoluyla götürüldüğü Zabtiye Nezaretî tarafından bildirilmiştir.²⁰⁷

Ekim 1904'te Çifteler Çiftliği'nde yetiştirilen 100 hayvanın 1 cerrah, 1 baytar, 1 zabıt ve 35 asker ile birlikte İstanbul'a doğru yola çıkarak Rami kışlasına sevkleri ve bu süre zarfında 5.süvari alayında misafir edilerek bakılmaları istenmiştir.²⁰⁸

Bu arada Çifteler Çiftliği müdürü Kaymakam Vahid Bey ile burada görevli binbaşı Şakir, alay kâtibi Yahya ve 3. bölük yüzbaşısı İbrahim Efendilerin çabalarıyla bataklık kurutulduğundan Eskişehir Belediye Meclisi heyetinden bir teşekkür mazbatası gönderilmiştir.²⁰⁹

Macaristan ve Rusya'dan satın alınıp Davutpaşa ve Rami kışlalarına koyulan 38 kısrak 6 Aralık 1906 tarihli irade ile Çifteler Çiftliği'ne gönderildiği gibi yaklaşık 1 sene sonra 66 kısrakın daha gönderilmesi uygun görülmüştür.²¹⁰

1907 senesinde Macaristan ve Rusya'dan satın alınarak, Davudpaşa ve Rami kış-

²⁰³ Öte yandan Sultansuyu için olanların her birine 3726 kuruş, Çukurova için olanların her birine ise 23 65 kuruş alınmıştır. Bkz. BOA; YMTV 192/21(3 Rebiülevvel 1317/12 Temmuz 1899)

²⁰⁴ BOA; Y.MTV 220/146 (20 Cemaziyevvel 1319/4 Eylül 1901)

²⁰⁵ BOA; Y.PRK.ZB 27/112 (3 Haziran 1317/16 Haziran 1901); Y.PRK 27/125 (29 Safer 1319/17 Haziran 1901)

²⁰⁶ BOA; DH.MKT 2245/53 (6 Cemaziyevvel 1317/12 Eylül 1899)

²⁰⁷ BOA; Y.PRK.ZB 31/127 (21 Teşrinievvel 1317/3 Kasım 1901)

²⁰⁸ BOA; YMTV 267/35 (14 Teşrinievvel 1320/27 Ekim 1904)

²⁰⁹ BOA; DH.MKT 1462 /21 (23 Safer 1323/29 Nisan 1905)

²¹⁰ BOA; YMTV 293/19 (6 Kanunusani 1322/19 Ocak 1907)

lalarında tutulan 417 baş hayvandan 78 kısarak Çifteler Çiftliği'ne gönderilmiştir.²¹¹

Kastamonu vilayeti merkezinde damızlık aygır ve boğa ahırları temin edildiğinden 25 boğa ve 15 aygırın Çifteler Çiftliği'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²¹²

1909 senesinin son günlerinde kuraklıktan etkilenen çiftlikte yapılan incelemeler sırasında en fazla 10 günlük yetecek arpa bulunduğu ve telefata sebep olmaması için bazı hayvanların satılmak üzere ayrıldığı görülür.²¹³

1910 senesinde incelemelerde bulunmak üzere Mösyö İzak Fernandez tarafından görevlendirilen ziraat mühendisi Mösyö Jozef Yenigu ve Mösyö Hetengez Dimitgez'den oluşan yabancı bir heyet çiftliğe gelmiştir.²¹⁴

Öte yandan Harbiye Mektebi süvari numune bölüğü için Çifteler Çiftliği'nden hayvan satın alınması kararlaştırılmış ve çiftlik müdüriyetine başvuruda bulunulmuştur. Satılacak hayvanların tespiti ve gönderilecek askeri heyetin pazarlık suretiyle satın alma işlemini gerçekleştirmesi öngörülmüştür.²¹⁵ Bu çerçevede çiftlikten 25 bargir satın alınmış ve karşılığında 26 bin 400 kuruş ödeme yapılmıştır.²¹⁶ Çiftlikte damızlığa elverişli olmayanlardan "29 numrolu 1320 doğumlu, 1,50 irtifaında, doru yarımkan Macar aygırı" da Harbiye mektebi muallimlerinden binbaşı Derviş Bey tarafından satın alınmıştır.²¹⁷

Çifteler Çiftliği'nde bulunan 150 aygırın en elverişlilerinden 25 tanesinin civar vilayetlerdeki halkın elinde bulunan kısaraklarla çiftleştirilmek üzere dolaştırılması cins-i fersin ıslahı açısından çok önemli olduğundan ve bu iş için gerekli 50 bin kuruşun hazineden karşılanması öngörülmüştür.²¹⁸

Çifteler'de damızlığa elverişli aygırlardan, hayvan depoları için satın alınacakları belirlemek üzere çiftliğe 1 baytarın gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²¹⁹ Bu şekilde Karahisar-ı Sahip sancağında açılan depoyu ikmal etmek üzere 6 aygır Orman ve Maadin Nezaret'i'nce satın alınmıştır.²²⁰

Önceleri askeriyece idare edilmekte iken daha sonra hazineye devredilen çiftliklerde askeri hara tesis olunmak üzere alınan karar gereğince; Çifteler Çiftliği, Sultansuyu ve Çukurova çiftliklerinde tesis edilecek remont depolarında bulundurulacak 500 kadar tayın ve bunlara bakacak kişiler için yeni bina ve ahırlara ihtiyaç var ise de mev-

²¹¹ BOA; Y.MTV 295/7 (3 Muharrem 1325/16 Şubat 1907)

²¹² BOA; BEO 2996/224694 (5 Muharrem 1325/18 Şubat 1907)

²¹³ BOA; ML.EEM 776/19 (16 Kanunuevvel 1325/29 Aralık 1909)

²¹⁴ BOA; DH.MUİ 102-1/32 (27 Mayıs 1326 /9 Haziran 1910)

²¹⁵ BOA; ML.EEM 777/23 (20 Kanunuevvel 1325/4 Ocak 1910)

²¹⁶ BOA; ML.EEM 788/28 (12 Kanunusani 1325/25 Ocak 1910)

²¹⁷ BOA; ML.EEM 788/56 (18 Şubat 1324/3 Mart 1910)

²¹⁸ BOA; BEO 3884/291241 (20 Rebiülahir 1329/20 Nisan 1911)

²¹⁹ BOA; ML.EEM 851/60 (16 Cemaziyelahir 1911/14 Haziran 1911)

²²⁰ BOA; ML.EEM 846/9 (22 Mayıs 1327/4 Haziran 1911)

cutların tamirâtı ve hayvanların gezinmesine yetecek bir araziye de ihtiyaç vardır.²²¹ Bu nedenle Çifteler, Sultansuyu ve Çukurova için başlangıçta 250'şer cedit dönüm²²² arazi tahsis edilmiş ancak daha sonra bu miktarın yeterli olmayacağı anlaşıldığından Avrupa'daki emsalleri gibi asgari 5 bin 150'şer dönüm arazinin tahsisine karar verilmiştir. Maliye, Harbiye, Ticaret ve Ziraat nezaretleri memurlarından oluşan Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti'nin başkanlığında oluşturulan komisyonca durum tetkik edilerek önce devr olunan Çifteler Çiftliği'ne 5 bin 150 dönüm ayrılmıştır. Kalan kısmın ise diğer 3 çiftliğe bölüştürülmek üzere hazineye devredilmesi ayrıca aygır depoları için 4 çiftlikte gerekli olan binalar ile 250'şer dönüm arazinin de Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce uygun görülen şekilde kullanılması uygun bulunmuştur.²²³

Hayvanat-ı fersiyenin ıslahı için ahalinin kısıraklarıyla çiftleştirilmek üzere çiftlikten gönderilen aygırlardan çok istifade edildiğinden, Nisan ayında Eskişehir kazası, Kütahya ve Ertuğrul sancaklarına sevk edilmek üzere 15 aygırın verilmesi için başvuru da bulunulmuştur.²²⁴

Ayrıca aşiret süvari alayları hayvanlarının ıslahı için damızlık aygır verilmesi konusunda tahsisat ayrılmıştır.²²⁵

Vilayet İdare Kanunu'nun 88. maddesinin 4. fıkrasında damızlık hayvan depoları, hayvanat-ı ehliye sergi ve müsabakaları, at yarışları ile mükâfat verilmesi gibi konular vilayete terk edilmiştir. Hayvan ıslahı ve çoğaltılması işi başlı başına bir tecrübe ve uzmanlık gerektirdiğinden açılan damızlık deposu ve hara gibi müesseseler işin ehli kişilerce idare edilmediğinde amaca ulaşamayacaktır. Bu konuda hükümetin henüz bir tecrübesi olmadığı gibi yetişmiş eleman da yoktur. Öte yandan bu işi ileri götürecek şirketler de henüz bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu işin hükümete bırakılmasından istenilen fayda sağlanamayacağı gibi mahalli idarelere devri konusunda da bir görüş yoktur. Öyle ki vilayette kurulmuş olan damızlık hayvan depolarının doğrudan doğruya nezaret tarafından tesis ve baytarlar tarafından idareleri durumunda bile mülki memurların depolarda bulundurulacak damızlık hayvanların cinsi ve ırkı konusuna vâkıf olmadıkları görülmüştür. Bazı depolara İtalya'dan ve bazılarına da kuzeyden getirilen boğalar memleketimize elverişli olmadıkları için damızlıklarından faydalanılamayacağından bu konuda harcanan paralar boşa gitmiştir. Bu nedenle bu işin merkeze bırakılmasının uygun olmadığı bir kez daha anlaşılmış ve depoların bulunduğu yerlerde mevcut şartlar dahilinde bulundurulmalarına karar verilmiştir. 5 senelik bir zaman diliminde yapılan teksir ve ıslah çalışmaları henüz yoluna girmeye başlamış, mevcut ve yeni açılacak depolarda özel bir heyet ve belirli bir program dahilinde hareket edilmesi, işin hakkıyla yapılması için mahalli idarelere bırakılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.²²⁶

²²¹ BOA; MV 163/72 (29 Rebiülahir 1330/17 Nisan 1912)

²²² 1 cedit dönüm: 250.000 metrekaredir.

²²³ BOA; MV 175/110 (22 Rebiülahir 1331/31 Mart 1913)

²²⁴ BOA; ML. EEM 978/21 (24 Mart 1329/6 Nisan 1913)

²²⁵ BOA; BEO 4189/314141 (27 Receb 1331/2 Temmuz 1913)

²²⁶ BOA; BEO 4050/303720 (16 Cemaziyelahir 1330/2 Haziran 1912)

Cins-i fersin ıslahı ve ordunun ihtiyacı için remont komisyonları tarafından satın alınmak üzere askeri hizmete elverişli hayvan aranmakta olduğundan hayvan ihracının geçici olarak men'i hakkında 4. Ordu müfettişliğinden gelen emir üzerine cins atlar eskiden olduğu gibi müstesna olmak üzere hayvanat-ı fersiyeye ile esterlerin Musul, Basra, Erzurum ve Diyarbakır vilayetlerinden ihracına müsaade edilmesi mecliste uygun görülmüştür. Harbiye Nezaretinden gelen istek üzerine 1,40 metreden ziyade irtifai olan yerli hayvanların binek, 1,45 metreden yüksek hayvanların koşum olarak satın alınması için remont satın alma komisyonları teşkili kararlaştırılmıştır. Ordunun süvari sınıfının ihtiyacını karşılamak için 100 bin liraya yakın para tahsis olunarak ordunun ihtiyacı tedarik edilmedikçe hayvan ihracına izin verilmeyeceği, cins atlar her ne irtifada olursa olsun esterlerin, 1,40 metreden ziyade atlarla 4 yaşına geldiklerinde bu irtifaa varacağı anlaşılacak tayların ihracının yasaklanacağı ve ondan aşağı irtifada bulunan atların ve 4 yaşına geldiğinde o irtifaa ulaşamayacak tayların ihraçlarına müsaade edilmesi kararlaştırılmıştır.²²⁷

Çifteler, Sultansuyu ve Çukurova çiftliklerinde açılacak remont depolarında bulundurulacak 500'er tay ve bunlara bakacak kişiler için ihtiyaç duyulan ahır ve binalar ile bunların gezinmesine yetecek arazinin Ticaret ve Ziraat nezaretinden tahsisi için yapılan başvurular neticesinde 250'şer dönüm arazinin tahsisi gündeme gelmiş ise de Harbiye nezaretinin de konuya dahil olmasıyla bunun yetmeyeceği ve en azından 5 bin 150'şer dönüm arazinin tahsisinin şart olduğu emiriyeye müdürünün başkanlığında emlak müfettişi Yakup Efendi ile Harbiye, Ticaret ve Ziraat nezaretlerinden birer temsilciden oluşan 1 komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca remont müfettişi miralay Receb Bey ve umur-u baytariye müdür muavini Civanı Beylerin de katılımıyla toplanan komisyonda çiftlik halinde dişili erkekler muhtelif damızlık hayvanlar ile 2-3 yaşında taylar bulundurulmakta olan Avusturya ve sair mahallerde bulunan haraların hükümetçe idaresindeki zorluk dikkate alınarak hara emvalinden katiyen sarf-ı nazar edilmiş olduğu yalnız Hariciye nezaretince 3, 3,5 yaşında taylar haricinden satın alınarak bunlar 1 sene terbiyeden sonra ordularda kullanılmak ve şimdilik her depoda 500'er hayvan bulundurulup ileride arazinin kabiliyetine göre miktarın arttırılması kararlaştırılmıştır. Bu depoların bu kadar arazi talep etme sebeplerinden birisi de özellikle hastalık durumunda ayrı ayrı çayırılar bulundurulması mecburiyetiyle beraber hayvanlar için yem vesairenin yetiştirilmesidir. Remont talimatnamesine göre her depoda 100 kişi ile sıhhiye heyeti, baytar ve ziraat memuru ile idari-mali işleri yürütecek memurlar bulundurulması istenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Çifteler Çiftliği için arazi tahsisi yapılmış, daha sonra Ticaret ve Ziraat Nezaretince Fransa ve Almanya'da kabul edilen usulde askeri ve mahalli ihtiyaçlar için orduya gerekli hayvanların miktarı ve özellikleri belirtildikten sonra bu şartlarda binek ve hafif süvari hayvanlarının ahalie yetiştirilmesi amacıyla ahalieyi teşvik için kıymetinden biraz fazla bedel ödenerek satın alınması şartıyla halk için mahreç tedarik edilmesi ve ahalieye ait hayvanların çiftleşme zamanlarında hükümetçe tesis olunan aygır depolarında bulundurulacak gayet cins aygırlara mukarenet ettirilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bu suretle ordu için 50 bin hayvan ihtiyaç olursa bunların dahilden her sene bir kısmı

²²⁷ BOA; DH.HMS 19/91 (28 Muharrem 1332/27 Aralık 1913)

tedarik olunup belirli miktara iblağ olununcaya kadar alınan hayvanlardan yaşlılarını aldığı fiyattan noksanıyla elden çıkarmak ve yerlerine gençlerini almak suretiyle hükümetçe fedakarlıkta bulunulduğu takdirde askerin ihtiyaçları tamamen ödenmesine kadar dışarıdan tedarik olunmakla beraber ahaliye yine malum ihtiyat hayvanı yetiştirilmesi ve diğer taraftan ihtiyaçları temin edilmiş olacağından dolayı vilayette tesis edilmiş ancak çok ilkel bir halde kalmış olan bazılarında 6 bazılarında 4 aygır bulunan 12 aygır deposundan Rumeli’de bulunan ve artık istifade edilmeyen depolar yerine her sene 100 aygır bulundurulmak üzere 4 deponun teşkili kararlaştırılmıştır. Memleketimizde yetiştirilmeyen ağır cüsseli topçu hayvanlarının da gelecekte yetiştirilmesi düşüncesiyle bu depoların geniş tutulması, Adalı Çiftliği’nde önceden tahsis edilen 100 dönüm arazinin arttırılması, Çifteler, Sultansuyu ve Hamra çiftliklerinden de yeterli arazi tahsisi talep edilmiştir. Bu nedenle Çifteler Çiftliği’nden 5 bin 150 cedit dönümün ayrılmasına ve diğer 3 çiftlikten de 250’şer cedit dönüm arazinin buna ilavesi karar verilmiştir.²²⁸

Öte yandan Çifteler Çiftliği’nin askeriye tarafından idare edilen kısmı remont deposuna katıldığından bu çiftlikte bulunup lüzumu kalmayan damızlık kısraklarla çift öküzlerinin çiftlik idaresince Eskişehir’de müzayede yoluyla satılması kararlaştırılmıştır. Ancak damızlık ve hizmete elverişli olanlardan bazılarının da, Aziziye harasına gönderilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Ticaret ve Ziraat Nezareti, çiftlik müstemilatından olan kışla ve ağılların da hara müdüriyetine teslimini istemiştir. Çifteler remont deposunda bulunan damızlık kısraklar ile çift öküzlerinin güç ve kuvveti çok iyi olamamakla birlikte damızlık 26 aygır ve 139 kısrak ile 28 ve 29 senelerinde doğmuş 14 dişi ve 28, 29 senelerinde doğmuş 110 erkek tayın damızlığa elverişli olanlarından arzu edilenlerin ve Aziziye ve mevkisinde bulunan kışla, ahır ve ağılların her sene harada doğuracak tayların hiçbir sebeple 3 yaşına kadar elden çıkarılmaması kararlaştırılmıştır. 3 yaşına gelen tayların ise hara ve Çifteler deposu memurlarından kurulan 1 komisyon tarafından muayene olunarak damızlığa elverişli olanların Ticaret ve Ziraat Nezareti’ne, binek, koşum ve taşımaya elverişli bulunanların ise bedelsiz olarak askeriye verilmesi şartıyla şimdiden nezarete teslimi öngörülmüştür.²²⁹

Çifteler tay deposundan savaştan sonra Süvari Binicilik Okulu’na at gönderilmiştir. Burada atların terbiye edilmesi için özellikle maneje²³⁰ çalışması üzerinde durulmaktadır.²³¹

²²⁸ BOA; BEO 4159/311915 (23 Rebiülahir 1331/1 Nisan 1913)

²²⁹ BOA; BEO 4284/321276 (14 Cemaziyelahir 1332/10 Mayıs 1914)

²³⁰ At eğitimi, at eğitimi yapılan yer. Bir atlı gösterideki binicilik gösterilerinin tümüdür. Bkz. Emiroğlu-Yüksel, a.g.e, s.362.

²³¹ Bu okul, 1911’de Bakırköy’de Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu adıyla açılmış, Balkan savaşlarının çıkması nedeniyle okulun eksiklikleri tamamlanamamıştır. Savaştan sonra müdür gibi okulun yeri de değişmiş, önce Davutpaşa Kışlası’na sonra kısa bir dönem Orhaniye’ye taşındıktan sonra Esad Bey’in müdür atanmasıyla Haydarpaşa’da yeni inşa edilmiş Şimendifer Taburu Kışlası’na taşınmıştır. Burada maneje, koğuşlar, nalbanthane ve saraçhane yaptırıldığı gibi özellikle atların terbiye edilmesi üzerinde durulmuştur. Okul, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine tatil edilmek zorunda kalmıştır. Bkz. Emiroğlu-Yüksel; a.g.e, 167-169.

Ordunun ihtiyacı karşılanmadıkça hayvan ihracına izin verilmeyeceği konusundaki karar gereğince İspanya'nın talep ettiği 15 damızlık aygır için izin verilmemiştir. Ancak Almanya sefaretinin ricası üzerine 2 atın Kıbrıs haralarına, Romanya sefaretinin ricası üzerine de 2 Arap atının Bükreş'e gönderilmesine izin çıkmıştır.²³²

1915 senesi başlarında da Bulgaristan'ın Çifteler Çiftliği'nden damızlık olarak 5 Arap atı satın almak üzere bir müracaatı olmuş, damızlık ve cins-i hayvanat ihracı yasak olduğundan bu talebin ancak özel bir izinle mümkün olacağı hatırlatılmıştır.²³³

Çifteler Çiftliği'nde bulunan Aziziye harasından 1 Arab, 1 Macar ve 1 yarımkan Arab aygırlarından sifad²³⁴ yapılarak 68 Arab Şakir aygırı, 65 Macar pomak aygırı, nısfü'd-dem (yarım kan) küheylan aygırı 50 kısrağ ile toplam da 183 kısrağın sifadını icra ve usulen sifad şehadetnameleri kısrağ sahiplerine verilmiştir.²³⁵

Memlekette “*hayvanat-ı fersiyenin teksir ve ıslahı*” için her vilayette aygır depoları açılması düşünülmüş ve bu iş vilayetlere bırakılmıştır. Ancak pek çok vilayette hayvanların barındırılacağı depolar açılmamış ve bu konuda yeterince ilerleme kaydedilememiştir. Hüdavendigar vilayetinde bulunan 4 aygır için de şimdiye kadar 1 depo inşa ettirilememiş ve aygır miktarının vilayetin ihtiyacı doğrultusunda artırılması mümkün olamamıştır. Öte yandan bütçede bu aygırların barındırılması ve masrafları için de bir tahsisat ayrılmadığından bu aygırların çiftlik sahiplerine dağıtılması düşünülmeye başlanmıştır. Bu karar üzerine bu şekilde hayvan miktarının çoğaltılamayacağı ve aygırların eskiden olduğu gibi ahalinin hayvanlarıyla yakın olacak şekilde vilayetçe idarelerinin temin edilmesi istenmiştir. Vilayetlerin aygırların yem bedeli olarak 50 bin kuruşun gönderilmesi istekleri de nezaret bütçesinde bu şekilde bir karşılık olmadığı ve eskiden olduğu gibi temin edilmesi şeklinde geri çevrilmiştir.²³⁶

1918 senesine gelindiğinde Çifteler Çiftliği'nin sınırlarının Sivrihisar kazası dahilindeki köylerin merasına tecavüz ettirildiği beyanıyla müdahalenin engellenmesi için köylülerin müracaatı üzerine sınır taşlarının sınırı aştığı keşif heyeti tarafından da görülmüş ahalinin şikayeti de gözönüne alınarak durumun düzeltilmesi ve konunun bir de Şura-yı Devlet'e havalesine karar verilmiştir.²³⁷

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Hüdavendigar vilayetine yazılan yazıda damızlık olarak kullanılmak şartıyla biri Eskişehir Aziziye harasından diğerleri Harbiye Nezareti'nden nezaret vasıtasıyla İstanbul vilayeti aygır deposuna gönderilmiş olan 5 aygırın vilayet bütçesinden satın alınan 1 aygırla birlikte damızlığa elverişli olmadıklarına dair vilayet baytar müdürlüğünden bir rapor gönderilmiştir. Buna göre vilayet meclisince satılmalarına karar verildiğinin anlaşılması üzerine memleketin damızlık hayva-

²³² BOA; BEO 4093/306920 (21 Şevval 1330/3 Ekim 1912)

²³³ BOA; BEO 4330/324732 (18 Safer 1333/5 Ocak 1915)

²³⁴ Çiftleşme. Atlarda sifad mevsimi 15 Şubat-15 Haziran arası dönemdir. Bkz. Emiroğlu-Yüksel, a.g.e, s.364.

²³⁵ BOA; DH.UMVM 83/27 (19 Şubat 1331/3 Mart 1916)

²³⁶ BOA; DH.UMVM 77/5 (10 Şaban 1335/1 Haziran 1917)

²³⁷ BOA; DH.HMS 6/10 (12 Ağustos 1334/12 Ağustos 1918)

na her zamankinden daha çok ihtiyacı olduğu ve halen hiçbir taraftan tedarik edilemediği şu sırada elden çıkarılması da uygun olmayacağından bu aygırların satılmasından vazgeçilerek vilayete gönderilmek üzere iadeleri müdüriyetten istenmiştir.²³⁸

Aziziye harasında açılan damızlık depolarına herhangi bir karşılık beklemeden ücretsiz damızlık aygırlar gönderilerek destek olunmaya çalışılmış ve iaşesi için 6 bin lira ayrılmıştır.²³⁹ Ayrıca hara arazisine Dokuzoluk mevkiinden Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından bir miktar arazi tahsisi yapılmıştır.²⁴⁰

Bu arada ilginç bir kayıp olayı yaşanmıştır. Sol sırtı üzerinde 9 ve sağ sırtı üzerinde 23 numro bulunan 1901 doğumlu 7 yaşında yanık al tonda ve 1,49 irtifaında yarımkan 1 binek kısrığı 31 Ekim 1919 tarihinde Çifteler Aziziye harasından kaybolmuştur.²⁴¹ Kaybolan kısrığın aramalara rağmen bulunamadığı ve Sivas'a kadar gitmiş olabileceği ihtimali üzerine eşkâli belirtilen kısrığın zabıta ve jandarma tarafından görüldüğü yerde derdest edilerek Eskişehir'e getirilmesi istenmiştir.²⁴²

Hayvan ıslahı ve çoğaltılması için kurulan Çifteler Çiftliği'nden senelik ortalama 300-400 damızlıktan 50-60 remont hayvanı orduya ve Istabl-ı Amire'ye gönderilmiştir. Ancak bunların damızlıktan ziyade binek ya da koşuma müsait oldukları bilinmektedir. İyi hayvanlar yetiştirilmekle birlikte yeni bir ırk meydana getirilemediğinden ıslah işinde istenen hedefe ulaşamamıştır. Numune çiftliği gibi her ırktan damızlık getirilmesi belli bir programın takip edilememesi nedeniyle uzmanlaşma olmamıştır. Macaristan, Rusya, Fransa ve Irak'tan getirilen kısrak ve aygırlar verimli bir şekilde değerlendirilememiştir.²⁴³ Bu çeşitlilik bir karmaşaya yol açmış dolayısıyla saf ve belli bir ırk ortaya çıkamamıştır.

1.3.2 KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Çifteler Çiftliği'nde "herek" veya "gıcık" adı verilen yerli koyunlar da yetiştirilmekteydi. Rumeli'den getirilen kıvrıcık koçlarla yapılan tesalübler sonucu yeni bir tür elde edilmeye başlanmıştır. Özellikle müdür başbaytar Miralay Ali Bey, bu koyunların ıslahı için kıvrıcık koçları damızlık olarak kullanmış, 1905'de de Edirne'den kıvrıcık koçlar getirtmiştir.²⁴⁴

Çifteler Çiftliği'nde 1 senede elde edilen 180 bin kilo koyun sütü, 8 ayı yaz ve 4 ayı kış itibarıyla yazlık sütü 15'ten 18 pareye, kışlık sütü 20 pareden 23 pareye kadar ve koyun sütü mevsiminde 28 pareye satılmaktadır. Çiftliğin gelişimi için Ziraat Nezareti'nce verilen raporda 1 süthane açılması halinde 120 bin kuruşluk yağ elde edileceği ve kalan 130 bin kıyye yağsız süttten de 40 bin kuruş olmak üzere toplam 161 bin kuruş

²³⁸ BOA; DH.UMVM 77/10 (10 Ramazan 1337/9 Haziran 1919)

²³⁹ BCA; 30.18.1.1.2 (16 Kanunuevvel 1336/16 Aralık 1920)

²⁴⁰ BOA; ML.EEM 1336/24 (15 Ağustos 1336/15 Ağustos 1920)

²⁴¹ BOA; DH.İ.UM.EK 117/50 (31 Ekim 1919)

²⁴² BOA; DH.İ.UM 22/2 (14 Ocak 1920)

²⁴³ Akıncı, *a.g.e.*, s.306-311.

²⁴⁴ Akıncı, *a.g.e.*, s.313.

gelir elde edilecektir. Ayrıca yağlı ve yarım yağlı peynir imal olunduğu takdirde yalnız yağlı olarak 17 bin 100 kıyye peynir elde edilecek, yağlı ve yağsız peynirler 187 bin kuruşa satılabileceği gibi sütün yağı bir derece ayrılacağından süthanenin masrafı da böylece temin edilebilecektir. Sütün kıyyesinin 1 kuruşa satılabileceği belirtilerek öncelikle süthanenin ne kadar masrafla kurulacağını belirlemek üzere makinelerin fiyatının araştırılması, plân yapılarak binasının 32 bin 94 kuruşla inşa, alet ve edevatının 40 bin 23 kuruşla tedarik olunabileceği ve toplamda 72 bin 117 kuruş masrafa ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. İnşaata hemen başlanılmaz ise 1 sene gecikeceği bu nedenle hemen işe başlanması, alet ve edevatın bir an evvel sipariş edilmesi ve çiftliğin 1903 senesi inşaat masrafına karşılık muvazene defterinde bulunan 95 bin 738 kuruştan 12 bin kuruş sarf edildiği kalanıyla da süthanenin inşasının mümkün olacağı bildirilmiştir.²⁴⁵

Çifteler Çiftliği'nde bulunan ağnamın bakım ve idaresi çok masraflı olduğundan ve et fiyatları da yükselmediğinden civar kazalara satılmaları gündeme gelmiştir. 3 kişilik bir heyetin 50'şer kuruş yevmiye ile bu işi üstlenmesi, hayvanları ayırarak müzayede ile satılacakların 10-15 gün önceden ilân edilmesi ve talip olanların müzayede yeri olan Mahmudiye'ye gelmeleri kararlaştırılmıştır.²⁴⁶

Alınan bu karar doğrultusunda mevcut ağnam içinden kuzulayacak 780 koyun tanesi 62 kuruş 10 parden 17 Mart 1910 tarihinde yapılacak müzayede için askıya çıkarılmıştır.²⁴⁷

Çifteler Çiftliği Aziziye mevkiinde 750 damızlık kuzuyla genç ve melez, yapağısı üzerinde koyunların her birine 75 kuruş değer biçilerek 25 Mart 1910 tarihinde müzayede düzenleneceği duyurulmuş ve hayvanları bizzat görerek müzayedeye iştirak edilebileceği ilân edilmiştir.²⁴⁸

Aynı şekilde Eminekini mevkiinde 113 dişi cins tiftik keçi tanesi 45'er ve 1'er yaşında 95 cins keçi 50'şer ve 760 re's yeni erkek şişek tanesi 50'şer kuruş olmak üzere 20 Mart Cumartesi günü yapılacak müzayede için ilâna çıkılmıştır.²⁴⁹

Ertuğrul mevkiinde 799, Mandıra mevkiinde 735 olmak üzere çiftlik genelinde toplamda 2184 adet dişi şişegin 26 Nisan Cuma günü müzayedeye çıkarılacağı ilân edilmiştir.²⁵⁰

Satılan bu hayvanların karşılığı olarak toplam 305 bin 200 kuruşun 21 Nisan 1910 tarihinde Bank-ı Osmani hesabına yatırıldığı ve makbuz senedinin defterdarlığa gönderildiği bildirilmiştir.²⁵¹

²⁴⁵ BOA; YMTV 254/24 (13 Kanunuevvel 1319/26 Aralık 1903)

²⁴⁶ BOA; ML.EEM 807/16 (13 Temmuz 1326/26 Temmuz 1910)

²⁴⁷ BOA; ML.EEM 791/18 (16 Mart 1326/29 Mart 1910)

²⁴⁸ BOA; ML.EEM 792/39 (23 Mart 1326/5 Nisan 1910)

²⁴⁹ BOA; ML.EEM 792/34 (23 Mart 1326/5 Nisan 1910)

²⁵⁰ BOA; ML.EEM 793/11 (25 Mart 1326/7 Nisan 1910)

²⁵¹ BOA; ML.EEM 794/66 (10 Nisan 1326/23 Nisan 1910)

Öte yandan koyunlardan elde edilen 116 çuval (8631 kıyye) yapağı, demiryolu aracılığıyla İzmit fabrikasına kıyyesi 6 kuruş 32 pare hesabıyla gönderilmiş ve 57 bin 827 kuruş gelir elde edilmiştir.²⁵²

1.4 ASKERİ KIŞLA

Çifteler Çiftliği'nde büyük bir askeriye dairesi ve kışla bulunmaktadır.²⁵³ Askeri konuşlanma, Kırım Savaşı sonrası Sivastopol'den dönen Süvari Miralayı Tokatlı Ahmed Bey'in süvari bölüğüyle çiftliğe gelip yerleşmesiyle başlamıştır. Tokatlı Ahmed Bey, müdür olarak atandıktan sonra Kütahya'da bıraktığı bölüğü de getirerek mevcudu arttırmıştır. Bu bölük, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yeniden yapılanma sürecinde "alay" statüsüne, II.Meşrutiyet sonrasında da "remont alayı" na dönüşmüştür.²⁵⁴

Tablo 7. 1870 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Çifteler Çiftlik-i Hümayunu Asakir-i Şahane zabitanı²⁵⁵

İsmi	Rütbesi
Çiftlik nazırı Osman Nuri Bey	Kaymakam
Baytar Mustafa Ağa	Kolağası
Tabib Milyus Efendi	Kolağası
Mustafa Ağa	Yüzbaşı
Ali Ağa	Yüzbaşı
Hacı Mustafa Ağa	Ziraat Müdürü

Tablo 8. 1875 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Çifteler Çiftlik-i Hümayunu Asakir-i Şahane zabitanı²⁵⁶

İsmi	Rütbesi
Çiftlik nazırı Hacı Ahmed Efendi	Binbaşı
Tabib Yakub Efendi	Kolağası
Tabip Milyus Efendi	Kolağası
Ali Ağa	Yüzbaşı
Mustafa Ağa	Yüzbaşı
Hasan Ağa	Yüzbaşı
Baytar Besim Efendi	Yüzbaşı

²⁵² BOA; ML.EEM 812/26 (20 Haziran 1326/3 Temmuz 1910)

²⁵³ Akıncı, a.g.e, 307.

²⁵⁴ Köksal, a.g.m, 357-358

²⁵⁵ Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi (HVS), 1287/1870, s.111.

²⁵⁶ HVS, 1292/1875, S.104.

<i>İbrahim Efendi</i>	<i>Mülazım</i>
<i>Mahmud Efendi</i>	<i>Mülazım</i>
<i>Alay katibi Nuri Efendi</i>	
<i>Muavin Yahya Efendi</i>	

Salnamelerde görüldüğü üzere 1870 senesinde 6 olan zabitan sayısı 5 sene sonra 11'e yükselmiştir.

Çifteler Çiftliği muhafazasından sorumlu süvari bölüğünde mevcut olan seyf (kılıç) ve filintaların (tüfek) kullanıma uygun olmadığından değiştirilmeleri için yapılan müracaat sonucunda bölüğün nüfusu nispetinde 50 adet kılıç ve 50 adet vincester filintanın 20 sandık cephanesiyle beraber gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁷

Çifteler Çiftliği'nde bulunan askerler için 77'şer adet kilim, iş elbisesi, gömlek ve donun yanı sıra 32 minder ve yastık ile 254 kundura gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁸ Dolayısıyla mevcudun arttığı da görülmektedir.

Çifteler harasında askeriye'nin nasıl gayretle çalıştığını göstermek üzere 130 koç süvari dairesine takdim edilmiştir.²⁵⁹ Eskişehir redif taburunun 1.bölük yüzbaşı Niğdeli Hasan Efendi de Çifteler Çiftlik-i Hümayunu süvari remont alayı malından olan 6 yaşına gelmiş demirkır donunda "Emirat" isimli kendi yetiştirmiş olduğu aygırı padişaha takdim etme arzusunda bulunduğunu belirterek Çiftlikât-ı Askeriye Nezaretinden izin talep etmiştir.²⁶⁰

Çifteler Çiftliği'nde Aziziye harası hayvanlarının arpa ihtiyacı ile müstahdem ve askerlerin iaşeleri için gerekli buğdayın Akşehir'den satın alınarak gönderilmesi için 1-2 vagon tahsis edilmesi konusunda hat komiserliğine müracaatta bulunulmuştur. Sonuç olarak 2 vagon Anadolu Osmanlı demiryolu şirketinden istenmiştir.²⁶¹

Çiftlik gelirlerinden süvari remont alayına yapılan tahsisatın yetersizliği nedeniyle gelirlerin günden güne arttırılmasına çalışılması istenmiştir.²⁶² 1909 senesinde bu alaya hazine'den 53 bin kuruş erzak parası gönderilmiştir.²⁶³

Bu arada Nizamiye 6.alay 3. tabur 1. bölümünde görev yapan Ali Hasan isimli asker, Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda koruculuk görevine talip olmuştur.²⁶⁴

23 Ocak 1911 tarihinde gelen 3 zabıta, 1 cerrah ve 30 askerin bir bölüğe katılımı

²⁵⁷ BOA; Y.MTV 13/102 (14 Rebiülevvel 1301/13 Ocak 1884)

²⁵⁸ BOA; Y.PRK.ASK 38/31 (21 Kanunusani 1302/2 Şubat 1887)

²⁵⁹ BOA; Y.MTV 34/68 (1 Zilhicce 1305/9 Ağustos 1888)

²⁶⁰ BOA; Y.MTV 121/134 (19 Zilhicce 1312/13 Haziran 1895)

²⁶¹ BOA; DH.İUM 98/1 (6 Şaban 1324/25 Eylül 1906)

²⁶² BOA; Y.MTV 166/129 (6 Rebiülahir 1315/4 Eylül 1897)

²⁶³ BOA; ML.EEM 758/21 (28 Temmuz 1325/10 Ağustos 1909)

²⁶⁴ BOA; ML.EEM 786/28 (15 Şubat 1325/28 Şubat 1910)

ve yakında gelecek efradın ikametleri için gerekli koşulların tamiri istenmiştir. Ayrıca Avrupa'dan 1 uzman getirilerek askeriyede fennî surette hayvan yetiştirme işine ağırlık verilmesi talep edilmiştir.²⁶⁵

Askeri kışla içerisinde bir de askeri hastane bulunmaktadır. Öyle ki Üsküdar Şişli Terakki Mektebi'nde yapılan tören sonrası 16 sandık içinde 640 kilo tıbbi malzeme Çifteler Çiftlik-i Hümayun askeri hastahanesine gönderilmek üzere memurlar vasıtasıyla Haydarpaşa Anadolu şimendifer ambarına teslim edilmiştir.²⁶⁶

Bu askeri hastane zaman zaman bölgenin ihtiyaçlarına da cevap vermektedir. Örneğin 1909 senesinde İhsaniye köyünün yoksul ahalisinin tedavisi için gerekli malzeme buradan gönderilmiştir.²⁶⁷

Çifteler Çiftliği'nin Aziziye tarafındaki Eminekini ve Adalar mevkilerinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne terk ve tahsisi uygun görülürken Eminekini'nde bulunan kışlanın buna engel olmayacağına dair Harbiye Nezareti'nden de görüş alınmıştır.²⁶⁸

Öte yandan 1909 senesinin sonlarında çiftliğin Mahmudiye mevkiinde çıkan yangında kışla da büyük zarar görmüş; kargir beden ve bölme duvarları üzerine tavan ağacı döşemesi ve eşyası için 3072 kuruş, çatı inşası ve kiremitler için 10.944 kuruş olmak üzere 14.016 kuruş harcama öngörülmüştür.²⁶⁹

²⁶⁵ BOA; ML.EEM 933/39 (29 Cemaziyelahir 1329/27 Haziran 1911)

²⁶⁶ BOA; Y.PRK.ASK 174/82 (3 Cemaziyelahir 1319/ 17 Eylül 1901)

²⁶⁷ BOA; ML.EEM 762/38 (27 Ağustos 1325/9 Eylül 1909)

²⁶⁸ BOA; MV 201/99(4 Receb 1334/7 Mayıs 1916)

²⁶⁹ BOA; ML.EEM 774/13 (24 Teşrinisani 1325/7 Aralık 1909)

İKİNCİBÖLÜM

HARADA YAŞAM

2.1 MUHACİRİN İSKÂNI

Çifteler Çiftliği arazi ve iş potansiyeline bağlı olarak muhacir iskânının yapıldığı yerlerden birisi olmuştur. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlar yoğun göç dalgalarına neden olmuş ve yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan göçmenler yeni bir hayat arayışı içerisine girmişlerdir. Bu çerçevede 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Tuna boylarından göç eden Tatarlar, Çifteler Çiftliği'nde iskân edilmişlerdir.²⁷⁰

Bununla birlikte Anadolu'da farklı bölgelere iskân edilen muhacirlerin bir kısmı da Çifteler'e yerleşmek istemişlerdir. Örneğin 1837'de daha önce Amasya ve Samsun taraflarına iskân edilen 40 kadar Çerkes, ziraat yapamadıkları dolayısıyla geçimlerini sağlayamadıkları gerekçesiyle yokluktan kurtulmak için Çifteler Çiftliği'ne iskân edilmek istemişler ve bu istekleri kabul edilmiştir.²⁷¹ Yerleştikten bir süre sonra köylerinde cami olmadığı beyanıyla başvuruda bulunduklarında ise köylerine 1 cami, 1 muallimhane ve 1 derslane yapılması kararlaştırılmıştır.²⁷²

1844 senesinde Çifteler ve Körhasan çiftlikleri arazisine iskân edilmek isteyen 400 hane kadar aşiret mensubunun çiftliklerin mera ve hayvanlarına zararları olduğundan oradan kaldırılması gündeme gelmiştir. Mihaliç ovası gayet geniş olduğundan Çepni aşiretinin buraya iskânları böylece ziraatin gelişmesine de katkı sağlayacakları düşünülmüştür. Diğerlerinin ise Karahisar-ı Sahib ve Eskişehir sancaklarında iskân olunmak üzere uygun yerlere gönderilmesi, 105 hanenin Karamık kazasında, 65 hanenin Şuhud kazasında iskânlarının uygun bulunmuştur. Karahisar-ı Sahib'de ancak 170 haneyi iskân ettirecek boş yer olduğu, Eskişehir sancağında ise hiç boş yer olmadığı, Haymana ovası gayet geniş olduğu ve beyleri de Ankara'da ikâmet ettiklerinden bu-

²⁷⁰ Nazmi Kozak; "Eskişehir'in Sosyo-Ekonomik Yapısının Değişimi ve Kronolojisi (1815-2013)", *Dünden Bugüne Eskişehir'deki 14 İşletmenin Öyküsü*, Eskişehir 2014, s.11.

²⁷¹ BOA; C.DH 83/4135 (29 Rebiülevvel 1252/ 14 Temmuz 1836); HAT 1418/58002 (29 Zilhicce1252/1 Nisan 1837)

²⁷² BOA; C.MF 167/8349 (29 Şaban 1259/24 Eylül 1843)

nun gözönünde bulundurulması istenmiştir.²⁷³

Kırım Savaşı sırasında Tutrakan, Krayova ve Silistre taraflarında ele geçirilip İstanbul'a getirilen 79 Rus esir ziraat işlerinde çalıştırılmak üzere Çifteler Çiftliği'ne gönderilmiştir.²⁷⁴

Çifteler Çiftliği'nde iskân edilenlerin yanı sıra gelmek isteyenlere dair bilgiler de mevcuttur. Örneğin Çifteler Çiftliği'nde iskân edilmek isteyen ve ellerinde fukara pusulası bulunanlara iskânlarına kadar günlük yarımşar kıyye nan-ı aziz (ekmek) veya bedelinin verilmesi Kütahya mutasarrıflığına bildirilmiştir.²⁷⁵

Bu arada Çerkes muhacirlerinden ve Altıkesik kabilesinden olup bir kısmı önceden Kapsulan Bey ile beraber Çifteler Çiftliği civarında iskân edilmiş olan 750 kişiye ziraat yapacak yeterli arazi ve hayvanlarını otlatmak yeterli mera verilmediğinden dolayı sıkıntı içinde olduklarından bunun tahkik edilmesi istenmiştir.²⁷⁶

Öte yandan Çifteler Çiftliği'nde iskân edilecek Kırım muhacirlerinden Sak karyesi ahalisinden ve Hacı Emin Efendi takımından 48 hane 215 nüfustan elinde fukara pusulası olanlara iskânlarına kadar günlük yarımşar kıyye nan-ı aziz verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷⁷ Aynı şekilde Kırım Gözleve ahalisinden ve Hacı Ali cemaatinden olan 6 hane 24 kişilik muhacir grubuna iskânlarına kadar Gemlik kaza müdürlüğü tarafından yarımşar kıyye nan-ı aziz verilmesi uygun görülmüştür.²⁷⁸

1861'de Çifteler Çiftliği civarında Hoşmet isimli yere 200 hane civarında bir kabilenin iskân edilmeleri için kaymakama hitaben bir emirname kaleme alınmıştır. Ayrıca Çerkes muhacirlerinden 150-200 hanenin de istedikleri mahalde iskânları uygun görülmüştür.²⁷⁹

1862 senesinde Çifteler Çiftliği'ne tabi İhsaniye karyesine yerleştirilmiş olan Çerkes muhacirlerinden 39 çocuğun sünnetleri çiftlik askeri tabibi Mustafa Efendi tarafından ücretsiz yapılmış ve aynı gün muhacirlere çiftlik müdürü Miralay Ahmed Bey tarafından ziyafet verilmiştir.²⁸⁰

Çiftlikte bir mescide ihtiyaç duyulduğunda yapılan keşif sonucunda 13.134 kuruşluk bir masraf öngörülmüştür. Bunun 5-6 bin lirası hayır sahiplerince karşılanırken kalan 7-8 bin liranın ise mal sandığından gönderilmesi istenmiştir.²⁸¹

²⁷³ BOA; İ.MVL 62/1190 (25 Şevval 1260/7 Kasım 1844)

²⁷⁴ BOA; İ.HR 112/5462 (27 Şevval 1270/23 Temmuz 1854); HR.SYS 1349/63 (23 Şevval 1270/29 Temmuz 1854)

²⁷⁵ BOA; A.MKT.NZD 337/100 (19 Cemaziyevvel 1277/3 Aralık 1860)

²⁷⁶ BOA; A.MKT.MHM 217/49 (24 Şevval 1277/5 Mayıs 1861)

²⁷⁷ BOA; A.MKT.NZD 337/100 (21 Cemaziyelahir 1277/4 Ocak 1861)

²⁷⁸ BOA; A.MKT.MHM 224/28 (23 Zilhicce 1277/2 Temmuz 1861)

²⁷⁹ BOA; A.MKT.UM 520/42 (3 Cemaziyelahir 1278/6 Aralık 1861)

²⁸⁰ BOA; A.MKT.NZD 426/79 (24 Zilhicce 1278/22 Haziran 1862)

²⁸¹ BOA; İ.MVL 539/24226 (28 Rebiülahir 1282/20 Eylül 1865)

1878 senesine gelindiğinde Çifteler Çiftliği arazisi her ne kadar geniş ise de artık yeni muhacir iskânına müsait değildir. Topçu ve süvari askerine hayvan yetiştirilmesi, nesl-i fersin çoğaltılması için de yeni bir ahali iskânına uygun görünmemektedir.²⁸² Yoğun göç taleplerine karşılık devlet, haranın gerçek gayesinin at yetiştirmek olduğunu ve sürmekte olan savaş nedeniyle topçu ve süvari birliklerinin hayvan ihtiyacının arttığına dikkat çekerek çiftliğin bu vazifesini yerine getirebilmesi için, çiftliğe muhacir iskânından bir süre vazgeçilmesini istemek zorunda kalmıştır.²⁸³

Sohum muhacirlerinin hepsinin oraya iskânının mümkün olmadığı, sayılarının çok olması nedeniyle bazılarının henüz yerleştirilemeyerek açıkta kaldığı, kendilerine uygun miktarda arazi tahsisinin gerektiği 9 Ekim 1878 tarihinde bildirilmiştir.²⁸⁴

1 sene sonra ise farklı bir karar alınarak Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nun mükemmel bir hara haline getirilmesi ve arazisinin genişliğinden dolayı muhacirin iskânına uygunluğu, onların nakli ve yerleşmesine yardımcı olunması bildirilmiştir.²⁸⁵ Öyle ki Bursa'da bulunan 100 hane Tatar muhacirleri Çifteler'de iskân edilmek isteyince, eşyalarıyla buraya nakilleri için 4 nüfusa 1 araba hesabıyla 82 arabaya ve tahminen 13 bin mecidiye masraf öngörülmüştür. Ancak çalışmalar sırasında 19 bin 600 kuruş masrafa ihtiyaç olduğu anlaşılmış ve bunun öncelikle mahalli iane bütçesinden olmaz ise mal sandığından karşılanması, durumun Hara-yı Hümayun Nezareti'yle Muhacirin Komisyonu'na bildirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁸⁶

1890'da Çifteler Hara-yı Hümayunu'nda yeniden teşkil olunan 4 köyden birisi padişaha atfen *Hamidiye*, diğerleri ise *Lütfiye*, *Aziziye* ve *Nusretiye* olarak adlandırılmıştır.²⁸⁷

Öte yandan Kırım muhacirlerinden olup Vidin'den Çifteler Çiftliği'ndeki köylere yerleştirilmek üzere gelecek 275 kişinin geliş zamanlarının bildirilmesi Vidin Sefareti'nden istenmiştir.²⁸⁸ 1895'te Uşak yangınzedelerinden²⁸⁹ olup işsiz kalmış olan keçe ve kalıçe²⁹⁰ esnafından 15-20 hane Çifteler Çiftliğine yerleşmek için başvuruda bulunmuşlar ve kendilerine uygun yer tahsis edilirse kilim ve keçe imâl ederek katkıda bulunabileceklerini ifade etmişlerdir. Çiftlikte bu işler için gerekli yapagının tedariki

²⁸² BOA; DH.MKT 1324/57 (21 Mayıs 1294/2 Haziran 1878)

²⁸³ Selahaddin Önder-Engin Kırılı; "Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1, Haziran 2005, s.137.

²⁸⁴ BOA; DH.MKT 1324/57 (12 Şevval 1295/9 Ekim 1878)

²⁸⁵ BOA; DH.MKT 1532/91 (2 Ağustos 1304/14 Ağustos 1888)

²⁸⁶ BOA; DH.MKT 1550/24 (19 Eylül 1304/1 Ekim 1888)

²⁸⁷ BOA; DH.MKT 1704/24 (9 Recep 1307/1 Mart 1890)

²⁸⁸ BOA; HR.SFR.04 583/37 (19 Eylül 1891)

²⁸⁹ 27 Ağustos 1894'te Uşak çarşısı Pekmez Hanı'nda başlayan yangın rüzgârın etkisiyle kısa sürede yayılmış ve şehre büyük zarar vermiştir. Binlerce kişi evsiz ve işsiz kalmış, belgelerde "harik-i kebir", halk arasında "koca yangın" olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Biray Çakmak; "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Yıl 8, Sayı 15, Güz 2011, s.64 vd.

²⁹⁰ Küçük halı.

kolaylıkla mümkün olduğundan yazışmalara başlanmıştır.²⁹¹

Çifteler Çiftliği'nde Hamideli Kapusu ve Koruhöyük isimle yerlerde iskân ettirilen Silistre ve Kazgan muhacirleri teşekkür mahzarları ile duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.²⁹²

Öte yandan İhsaniye köyüne 1899/1900 senesinde 104 hane Kırım muhaciri iskân edilmiş ancak 5 sene sonunda vefatlara da bağlı olarak nüfus 60 haneye düşmüştür. Bu arada Çifteler Çiftliği'ndeki değirmenin kuvvetini arttırmak için inşa edilen kargir sed ve bendden dolayı kabaran dere suları buradaki kuyu sularına karışarak halkın sağlığını tehdit eder hale gelince değirmene talip olunmuş ve satın alınması durumunda yıktırılmasının mümkün olacağı düşünülmüştür.²⁹³

1901 senesinde Çifteler Çiftliği'nde Başkurt isimli yerde iskân ettirilen Rumeli muhacirlerinin teşkil ettikleri köyün "*Burhaniye*", Yahya Kapan köyü ahalisinin kurdukları köyün ise "*Şevkiye*" olarak adlandırılması kabul edilmiştir.²⁹⁴

1902'de Eskişehir'de Çifteler Çiftliği Osmaniye kazasında iskân edilen 8 hane Kazan muhacirine, hane başına tohumluk olarak 8 kile buğday ve 5'er kile arpa verilmiştir. Aynı şekilde Çavlum karyesinde iskân edilen 6 hanede meskûn 83 Kafkasya muhacirine de tohumluk ve yemeklik olarak 320 kile arpa ve 240 kile ak buğday verilirken toplam 9.184 kuruş masraf edilmiştir.²⁹⁵

1903'te Çifteler Çiftliği'nde iskân olunan 925 kişilik muhacir grubu için *Mesudiye*, *Refahiye*, *Fabriye*, Şerefiye, *Hayriye* ve *Mamure* isimleriyle 6 köyün daha kurulması kararlaştırılarak Dahiliye Nezareti, Seraskerlik, Maliye ve Defter-i Hakani'ye tebliğ edilmiştir.²⁹⁶

1906 senesinde Ankara ve Konya vilayetlerine sevk edilen muhacirlerden 100 hanesi Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'na, 170 küsur hanesi Hüdavendigar vilayetine firar etmiştir. Çiftlik-i hümayuna giden muhacirler zorla da olsa yerlerine iade edilmiştir. Hükümetçe birçok fedakârlıkla iskân olunan muhacirlerin iskân edildikleri yeri terk edip başka yere giderek hazineyi zarara sokmaları yanlış olduğundan bir yaptırım uygulanması kararlaştırılmıştır.²⁹⁷

1907 senesinde Çifteler Çiftliği Gökçe höyük mevkiine yerleşen muhacirlerin kurdukları köye *Selimiye* adı verilmiştir.²⁹⁸

²⁹¹ BOA; DH.MKT 342/40 (12 Şaban 1312/8 Şubat 1895)

²⁹² BOA; Y.MTV 124/45 (17 Muharrem 1313/10 Temmuz 1895)

²⁹³ BOA; DH.H 29/58 (6 Zilkâde 1329/29 Ekim 1911)

²⁹⁴ BOA; DH.MKT 2523/85 (4 Ağustos 1317/17 Ağustos 1901); İ.DH 1387/21 (22 Cemaziyelevvel 1319/6 Eylül 1901)

²⁹⁵ BOA; A.MKT.MHM 519/21 (29 Rebiülahir 1320/5 Ağustos 1902); A.MKT.MHM 518/8 (2 Rebiülevvel 1320/9 Haziran 1902).

²⁹⁶ BOA; A.MKT.MHM 523/55 (9 Ramazan 1321/29 Kasım 1903)

²⁹⁷ BOA; DHMKT 1149/28 (16 Zilkade 1324/1 Ocak 1907)

²⁹⁸ BOA; İ.HUS 156/6 (5.6.1325/16 Temmuz 1907)

Sivrihisar kazasına bağlı Artin karyesinde iskân edilen ancak havasına uyum sağlayamadıklarından kayıplar veren Karaçay muhacirleri, burayı terk ederek Çifteler Çiftliği Belpınar mevkiinde yerleşmek için başvuruda bulunmuşlardır.²⁹⁹

1910'da Çifteler Çiftliği Aziziye mevki etrafındaki arazide muhacirler için 300 hanelik 4 köy kurulması kararlaştırılmıştır.³⁰⁰ Söz konusu 15-20 bin dönümlük arazide 50-60 haneli 1, Eminekini mevkiinde etrafında su kaynakları da bol olduğundan 100 hanelik 1 ve çiftliğin kuzeydoğusundaki geniş arazide 50'şer hanelik 2 köy kurulmuştur.³⁰¹

Zor şartlara rağmen muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmaktadır. Örneğin Çifteler Çiftliği İhsaniye köyünde iskân olunan Çerkes muhacirlerinden 39 çocuğun sünneti çiftliğin asker tabibi Hacı Mustafa Efendi tarafından yapılırken, çiftlik müdürü Ahmed Bey de bir ziyafet vermiştir.³⁰²

Balkan Savaşları sırasında da Çifteler Çiftliği'ne muhacir iskânı için uygun arazi olup olmadığına dair hazırlanan raporda gelen muhacirler tarafından yeni köyler kurulduğu anlaşılmıştır.³⁰³ Nitekim bu senelerde 350 bin dönüm arazi hane başına 5 nüfus hesabıyla 15 bin muhacire tahsis edilmiştir.³⁰⁴

1914'te Çifteler Çiftliği dahilindeki Mandıra köyü Prens Abbas Halim Paşa'ya atfen *Abbas Paşa*, Mamuriye mevkiinde teşkil edilen köy ise Prens Said Halim Paşa'ya atfen *Said Paşa* olarak adlandırılmıştır.³⁰⁵

2.2 ZİRAAT

Çifteler Çiftliği her ne kadar at yetiştirmek üzere kurulmuş ise de halkın gündelik ihtiyaçları ve geçimlerini sağlamak için ziraate de önem verilmiştir. Öyle ki Seydisuyu'nun sahillerine deneme amacıyla pancar ekildiği ve 4-5 kg'lık ürün alındığı görülmüştür. Kırkan ve Aziziye çayırları Sarısu'dan arklarla sulanarak ziraat yapılan yerlerdendir. Bu arklardan birisi de Vahid Paşa tarafından yaptırılmış olup onun adıyla anılmaktadır.³⁰⁶

Çiftliğin hasılatı ancak askerin idaresine yetmekte olduğundan muhacirlerin geçimlerini kendilerinin sağlamaları gerekmektedir. Bu durumda Çerkes kabilelerinden Çifteler Çiftliği'ne iskân edilen yaklaşık 40 hanenin buralarda geçindirilmeleri için ziraat ve hara işleri ile meşgul olmaları, her bir hanenin yaklaşık 15 nüfustan ibaret

²⁹⁹ BOA; DH.MUİ.I 4/72 (10 Şaban 1327/27 Ağustos 1909); ML.EEM 757/35 (11 Receb 1327/29 Temmuz 1909)

³⁰⁰ BOA; DH.İD 2/18 (4 Kanunuevvel 1326/17 Aralık 1910)

³⁰¹ BOA; ML.EEM 933/39 (7 Eylül 1328/20 Eylül 1912)

³⁰² BOA; A.MKT.NZD 426/79 (24 Zilhicce 1278/22 Haziran 1862)

³⁰³ Önder-Kırlı, *a.g.m.*, s.137.

³⁰⁴ BOA; ML.EEM 933/39 (1 Zilhicce 1328/4 Aralık 1910)

³⁰⁵ BOA; DH.İD 97/53 (13 Safer 1333/31 Aralık 1914)

³⁰⁶ Akıncı, *a.g.e.*, s.308.

olduğu varsayılarak tohum ve saban ihtiyaçları için senelik 50 bin kuruşun gerekli olduğu görülmüştür. Böylece 100 bin kile İstanbullu yakın buğday ve arpa yetiştirme imkânı doğmuştur. Öte yandan çiftlik Kütahya, Karahisar-ı Sahip ve Eskişehir sancaklarının sınırında olduğundan muhacirlerin masraflarının üçü arasında bölüştürülmesi uygun görülmüştür.³⁰⁷

Çifteler Çiftliği yakınındaki suyun Arabviran karyesi ahalisi tarafından önüne bend çekilerek çevrildiği görülünce çiftlikte ihtiyaç olduğu için bendin yıkılması kararlaştırılmıştır. Öte yandan Seyitgazi ahalisi de bu suya Ayaş çiftliğinde şiddetle ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda çiftlik müdürü Miralay Ahmed Bey, çiftliğin gelişimi için bu kadar masraf yapılmakta olmasına rağmen çevredeki ahali tarafından suyun engellenmeye çalışıldığını oysa ki 3 bin dönüm arazinin sulanmasının sağlandığını ve bu durumun kaza müdürü tarafından tahkik edilerek bir haritanın da hazırlanması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁸

Çifteler harası giderek büyürken içerisinde 60 bin dönüm kadar büyük bir bataklık oluşmuş ve buranın kurutulması için gönderilen mühendislerin yaptıkları keşif sonucunda 6 bin liraya ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu süreçte 43 bin kuruş masrafla bataklık kurutulmuş ve 1 buhar makinesi alınır ise Mısır'da olduğu gibi bol mahsul alınabileceği de Çifteler Hara-yı Hümayunu Nazırı Ferik Muzaffer Paşa tarafından ayrıca ifade edilmiştir.³⁰⁹

1887'de yaşanan kuraklıktan dolayı hububat sıkıntısı ve fiyatların aşırı artmasının yanı sıra yolların bozukluğu nedeniyle nakliyyede yaşanan sıkıntılar durumu daha zorlaştırmaktadır. Öte yandan hayvanların ışesi için gerekli akçenin ödenmemesi de zayıflara neden olmaktadır. Bu nedenle tohumluk hububat ile ziraatin devamı için gerekli meblağın gönderilmesi için bir kez daha başvuruda bulunulmuştur.³¹⁰ Bu durumda ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan hayvanlar için 1888 senesi Nisan ayına kadar aylık 50'şer kıyye kepeğin İstanbul'dan Mudanya İskeleye yoluyla gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³¹¹

Ziraatin gelişmesi için buhar makinesinin yokluğundan ve yerli zahire Amerika ve Avusturya zahiresiyle rekabet edemediğinden Çifteler Hara-yı Hümayunu'na 1 buhar makinesinin getirilmesi düşünülmüş, gerekli paranın Maliye veya Nizamiye hazinelerinden tedarik edilmesine çalışılmış ise de bu mümkün olmamıştır. Makineyi 5-6 ay öncesinden sipariş etmek ve kontrat yapılırken bir miktar ödeme yapmak gerektiği için Bank-ı Osmanî'de saklı tutulan 1.200 liranın buraya harcanması istenmiştir.³¹²

Öte yandan Hara-yı hümayunlar nazırı Ferik Muzaffer Paşa, 4 liraya Avrupa'dan satın alınan pullukların Çifteler Hara-yı Hümayun fabrikasında 95 kuruşla yeniden

³⁰⁷ BOA; HAT 381/20572 (25 Receb 1254/14 Ekim 1838)

³⁰⁸ BOA; MVL 722/25 (16 Rebiülevvel 1283/29 Temmuz 1866)

³⁰⁹ BOA; Y.MTV 45/101 (23 Safer 1308/8 Ekim 1890)

³¹⁰ BOA; Y.MTV 33/8 (4 Ramazan 1305/15 Mayıs 1888)

³¹¹ BOA; Y.MTV 29/66 (6 Rebiülahir 1305/22 Aralık 1887)

³¹² BOA; Y.MTV 47/75 (19 Cemaziyevvel 1308/31 Aralık 1890)

imal edilmekte olduğunu ve bunların hara civarında ziraatle uğraşan yerlere uygun fiyatla satılmasının ziraatin ilerlemesine katkı sağlayacağını Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bildirmiştir.³¹³

Bütün bu girişimlere rağmen ziraat faaliyetlerinin istenilen düzeyde olmamasının sebebi büyük ölçüde tecrübesizlikti. Verimi arttırmak için numune çiftlik kurulması, Avrupa'dan işin uzmanı çiftçilerin aileleri ile birlikte getirilmesi gibi plânlar yapılmaya başlanmıştı.³¹⁴

Bu arada Avrupa ve Amerika'dan mahsulatın ıslahı için getirilecek hububat, pamuk ve mısır tohumlarının bir miktarının Çifteler ve Sultansuyu Hara-yı Hümayunlarına gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁵

Tohumluk buğdayın ıslahı için satın alınan 4 adet kalbur makinesinin değeri olan 8 bin ve taşıma masrafı olarak 373 kuruşun hazineden karşılanması istenmiştir.³¹⁶

Çifteler Çiftlik-i Hümayunu için ambar yapılmak üzere önceden alınmış olan arsa demiryoluna uzak olduğundan ambarın orada inşası halinde zahire ve eşyanın naklinde güçlük çekilecektir. Bu nedenle daha yakın 5 dönüm arsanın 150 liraya alınabilmesi için eski arsadan o miktar yer satılması Çiftlikât-ı Askeriye Nezareti'ne tebliğ olunmuştur. Ancak eski arsadan o zamana kadar hiçbir parça satılamadığı ve sonradan alınan 5 dönüm üzerine 1 koğuş, 1 ahır ve 1 zahire ambarı inşa edilmesi için para gerekli olduğundan eski arsa müzayede ile 441 liraya bırakılmıştır.³¹⁷

Bu arada Çifteler Çiftliği'nde ziraat yapılan arazinin icare-i zemin gelirini yerinde tetkik etmek ve tarlalarda ölçüm yapmak üzere bir heyet gönderilmiştir. Çiftlik hal-ki, emlak vergisiyle mükellef oldukları ve fazladan otlakıye vergisi de verdikleri halde ayrıca icare-i zemin istenmesinin çok ağır olduğunu ileri sürerek bundan aklarını istemişlerdir.³¹⁸

Çiftlik dahilinde boş olarak bekleyen 420 dönüm arazi 1910 senesinde ziraat yapılmak üzere köylülere tahsis edilmiştir.³¹⁹

Mart 1910'de çiftliğin ziraat konusunda gelişimini desteklemek amacıyla 4 sene Fransa'da ziraat tahsili ve 15 sene ziraat müfettişliği yapan ziraat müfettişi Ahmed Hamdi Bey buraya gönderilmiştir.³²⁰

1 milyon 700 bin dönüm araziye sahip olan çiftliğin 100 bin dönümü, 25 bin nüfusa sahip 28 karyeye aittir. 1910 senesi sonlarında bu toprakların takdir edilecek bedel

³¹³ BOA; BEO 24/17261(27 Safer 1309/2 Ekim 1891)

³¹⁴ Arzu Kılınç; "Eskişehir Çifteler Çiftlik-i Hümayunu", *At Kitabı*, İstanbul, 2017, s.566.

³¹⁵ BOA; BEO, 166/12394 (17 Şaban 1310/6 Mart 1893)

³¹⁶ BOA; HH.THR 119/32 (10 Cemaziyelahir 1311/19 Aralık 1893)

³¹⁷ BOA; Y.MTV 142/18 (8 Zilhicce 1313/21 Mayıs 1896)

³¹⁸ BOA; ML.EEM 770/56 (30 Temmuz 1325/12 Ağustos 1909)

³¹⁹ BOA; ML.EEM 77/24 (22 Kanunuevvel 1325/4 Ocak 1910)

³²⁰ BOA; ML.EEM 788/34 (24 Şubat 1325/9 Mart 1910)

karşılığında parası olanlardan tek seferde, olmayanlardan 5 senede 5 taksitle ödemeleri koşuluyla köylülere devredilmesi kararlaştırılmıştır.³²¹

Çifteler Çiftliği'nde ciddî miktarda ota ihtiyaç olduğundan ve çayır biçme makineleri de çok kullanıldıklarından bunların zaman zaman tamir ve parça değişimi gerekmektedir. Bu nedenle mevcut makinelerin tamiri ve yedek parça temini için 1500 kuruş masraf çıkarılırken ayrıca 8 adet yeni makine bedeli olarak 96 liralık bir havalename hazırlanmıştır. Bütün bu işlemlerin çayır vaktinden önce gerçekleştirilmesi de özellikle hatırlatılmıştır.³²²

Öte yandan otların bulunduğu yerden ihtiyaç duyulan mevkilere nakli için 200'e yakın araba ve 30 bin kuruşa ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca senede 2 milyon kıyyeyi geçen otun tamamının hasadı mümkün olmadığından ziyan olmaması için civar köylere satılması kararlaştırılmıştır.³²³

1912 senesinde çiftliğin zahiresinin muhafaza edildiği Mahmudiye merkezindeki 3 ambarın askeriye devri istendiğinde, buradaki zahirenin nakledilmesi için acilen ambar tedarik edilmesi istenmiştir.³²⁴

Çiftlikte yapılan ziraatten en iyi hasılatı alabilmek için tarım faaliyetlerinin yapıldığı tarlaların ölçülüp biçilmesi için 100 kuruş ücret-i maktua ile 4 kadastro memuru ile 500'er kuruş ile 4 katib tayin olunmuştur.³²⁵

1913 senesi Selanik ve Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından 13 kişi ortaklaşa verdikleri bir arzuhal ile tatbikat yapabilmeleri, yeni usulleri uygulayabilmeleri ve bundan ahalinin de istifadesi için Çifteler Çiftliği ve Konya ovasında kendilerine uygun arazi tahsis edilmesini istemişlerdir.³²⁶ Ayrıca tohumluk, alet-edevat ve hayvan tedarikinde Ziraat Bankası'nın desteğine talip olmuşlardır.³²⁷

Çiftlik çayırlarından elde edilen otun depo edilmesi için 2 adet balya makinesine ihtiyaç olduğu belirtilerek bir an önce temin etmek üzere remont ve hara idaresine başvuruda bulunulmuştur.³²⁸

Çifteler'de hazineye ait arazide müstecir yani kiracı olarak ziraat yapan çiftçilere ihtiyaç duydukları 300 bin kuruşluk tohum desteğinin gönderilmesi düşünülmüş ise

³²¹ BOA; DH.İD 2/18 (4 Kanunuevvel 1326/17 Aralık 1910) Bir başka kaynakta da çiftliğin 20 bin dönümü orman olmak üzere 1.564.122 dönümü kapsadığı, gelir getiren fabrika, han ve hamam gibi akaratlarla 2,5 milyon kuruş kıymetinde olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Zübeyda Akbal; *Taba Bey ve Emlak-ı Devlet İsimli Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.126.

³²² BOA; ML.EEM 872/12 (18 Teşrinievvel 1327/31 Ekim 1911)

³²³ BOA; ML.EEM 872/12 (21 Ağustos 1327/3 Eylül 1911)

³²⁴ BOA; ML.EEM 872/12 (18 Teşrinievvel 1327/31 Ekim 1911)

³²⁵ BOA; ML.EEM 932/11 (21 Ağustos 1328/3 Eylül 1912)

³²⁶ BOA; MV 178/27 (19 Receb 1331/24 Haziran 1913)

³²⁷ BOA; ML.EEM 900/27 (16 Mayıs 1329/29 Mayıs 1913)

³²⁸ BOA; ML.EEM 958/10 (27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913)

de emlak ve arazi sahibi olmadıklarından talimatnamelere göre bu desteğin mümkün olmadığını anlaşılmış ancak bir meclis kararıyla durumun düzeltilebileceği ifade edilmiştir.³²⁹

Çifteler Çiftliği icare-i zemin hasılatından Mahmudiye emlak-i emiriye ambarlarında bulunan 4 bin küsur kile hububatın fiyatları şu şekilde belirlenmiştir: 1. misil iâşe fiyatına göre; buğday 4 kuruş, arpa 3 kuruş 10 pare, mısır 3,5 kuruş ve çavdar 3 kuruş 30 paredir. 2. misil iâşe fiyatına göre ise buğday 10 kuruş, arpa 8 kuruş, mısır 8 kuruş ve çavdar 8,5 kuruştur. Bu durum pazar fiyatı ve perakende fiyatı farklılığı olarak görülmüştür. Öte yandan orada satılamayan 29 bin 192 kile arpanın Eskişehir'e nakledilerek pazarda satılması kararlaştırılmıştır.³³⁰

Ziraat yaptıkları araziye teferruğa³³¹ talip olmayıp eskisi gibi kiracı kalmak yada ziraat yaptıkları araziye kısmen teferruğ edip kısmen de kiracı kalmak isteyenlerin ileride herhangi bir hak iddia edemeyecekleri kendilerine bildirilmiştir.³³²

Çifteler Çiftliği ile Karacabey Harası ve Ankara Ziraat Mektebi için tedarikine lüzum görülen 4 adet pavesi traktörünün pazarlık suretiyle satın alınması kararlaştırılmıştır.³³³

Çiftlik arazisinin bir kısmı köylüler, bir kısmı da çiftlik idaresi tarafından ekilip biçilmiştir. Köylüler 5 bin kile civarında ki aşar vergilerini haraya vermekteydi. Öte yandan idare de 17 bin kile arpa, 7 bin kile buğday ile az miktarda mısır ve yulaf ek-mektedir. Seydisuyu'nun etrafına da pancar ekimi yapılmıştır. Tarımda alet kullanımı artmakla birlikte çok iyi kullanılamadığından anlamlı bir fayda sağlanamamıştır. Bu aletlerin yapımı için 1 marangozhane de yapılmıştır.³³⁴

Tarımda hamile damızlıkların kullanılması hem kayıplara hem de tarımda aksa-malara sebep olmuştur. Tarım ve nakliyede 1000'den fazla büyükbaş hayvanın yanı sıra 20 binden fazla koyun ve keçi de kullanılmaktadır. Çiftlik bünyesinde söğüt ve kavak ağaçlarının yanı sıra akasya da ekilmiştir.³³⁵

Ziraat konusunda çeşitli adımlar atılarak verimin artırılması düşünülmüştür. Buna göre; "bataklıkların kurutulması, Sakarya nehrinin suyunun makinelerle tepe-lerin en yüksek noktasına çıkarılıp her iki taraftaki eteklerin ve çayırın sulanması, çayırın ıslahı, ağaçlandırma"³³⁶ gibi adımlar tam olarak hayata geçirilemediğinden istenen fayda elde edilememiştir.

³²⁹ BOA; DH.İUM 59/11 (24 Cemaziyevvel 1333/9 Nisan 1915)

³³⁰ BOA; ML.EEM 1274/14 (1 Temmuz 1334/1 Temmuz 1918)

³³¹ Satın alınan bir taşınmazın tapuda devir işleminin yapılmasıdır.

³³² BOA; DH.İUM.EK 50/102 (26 Recep 1337/27 Nisan 1919)

³³³ BCA; 30.18.1.1.17 (23 Kanunsani 1336/23 Ocak 1920)

³³⁴ Akıncı, *a.g.e.*, s.308.

³³⁵ Akıncı, *a.g.e.*, s.307.

³³⁶ Akıncı, *a.g.e.*, s.314.

2.3 HASTALIKLA MÜCADELE

Çifteler Çiftliği'nde ani hava değişikliği ve kirliliğinin yanı sıra Sarısu başta olmak üzere su yataklarının ve oluşan bataklıkların da çeşitli hastalıklara neden olduğu görülmüştür. Veba-yı bakari³³⁷ ve ruam³³⁸ en sık karşılaşılan hastalıklardır.

Belgelerde çiftlikte görülen hastalıklara ilişkin çeşitli bilgiler bulunmaktadır. 1887 senesinde Kütahya taraflarında küçükbaş hayvanlarda görülen hastalık hakkında gerekli tedbirlerin alınması için Hüdavendigâr vilayeti baytar müfettişi görevlendirilmiş ve Çifteler Çiftliği'ne de uğraması uygun görülmüştür. Nitekim Ziraat Nezareti tarafından görevlendirilen Binbaşı Mehmed Ali Bey görev yerine giderken çiftliğe uğramıştır.³³⁹

1889'da Ankara taraflarında görülen veba-yı bakari (sığır vebası) hastalığının tedavisine dair Hüdavendigâr baytar müfettişi Bilal Tosun Efendi ile Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'ndaki baytar miralayı Vahid Bey'in verdiği raporlar ve Tıbbiye Nezareti ile yapılan yazışmalarda hastalığın önce "*zatü'l'cenb*" olarak değerlendirildiği ve yapılan tedavinin de bu yüzden yanlış olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁰ Hastalığı *zatü'l'cenb* olarak görüp buna göre tedbir alan kişiler hakkında soruşturma açılması kararlaştırılmıştır.³⁴¹ Yanlış teşhis ve tedavi konusunda birinci derecede sorumlu olan hara müdürü baytar Miralay Vahid Bey hakkında baytar komisyonu bir rapor hazırlamıştır.³⁴²

Veba-yı bakari bu senelerde gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Sandıklı, Karahisar ve Aziziye kazaları ile Kütahya'nın Manyas nahiyesinin köylerinde hastalık görüldüğü Çifteler harasından baytar Osman Efendi görevlendirilmiştir.³⁴³

Çifteler Hara-yı Hümayunu'nda kaba kuyruklu kuzularda görülen bir hastalığa karşı uzman bir heyet tarafından kuyrukları kesilen kuzuların yüzde beşinin telef olduğu, bu usulün caiz olmadığı ve Halkalı Mektebi'nde Mülkiye Baytar Mektebi mualiminin bir teşebbüste bulunduğu dolayısıyla alınan sonuçların birlikte değerlendirilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir.³⁴⁴

Eskişehir kazasında 1892'de görülen veba-yı bakari hastalığı için Çifteler harası baytarlarından kolağası Servet ve Yüzbaşı Kamil beylere 945 kuruş harcırah ve 556 kuruş 15 pare ilaç bedeli olmak üzere toplam 1501 kuruş 15 parenin belediye sandığından ödenmesi gerekirken para olmadığından vilayet bütçesinden o da olmaz ise mürettebat-ı samiye tasarrufatından karşılanması kararlaştırılmıştır.³⁴⁵

³³⁷ Sığır vebası. Sığır türü hayvanlarda görülen ve virüslerden kaynaklanan bir hastalıktır.

³³⁸ Ruam, özellikle tek tırnaklılarda görülen akut ve kronik seyirli bulaşıcı bir hastalıktır.

³³⁹ BOA; DH.MKT 1409/108 (10 Recep 1304/4 Nisan 1887)

³⁴⁰ BOA; DH.MKT 1727/48 (10 Şevval 1307/30 Mayıs 1890)

³⁴¹ BOA; DH.MKT 1659/123 (25 Muharrem 1307/21 Eylül 1889)

³⁴² BOA; DH.MKT 1677/71 (4 Rebiülahir 1307/28 Kasım 1889)

³⁴³ BOA; DH.MKT 1750/21 (26 Zilhicce 1307/13 Ağustos 1890)

³⁴⁴ BOA; BEO 19/1412 (17 Cemaziyelahir 1309/18 Ocak 1892)

³⁴⁵ BOA; DH.MKT 4/9 (2 Ramazan 1310/29 Mart 1893)

Öte yandan çiftlik bünyesindeki süvari askerlerinden 45'i şüpheli bir hastalığa tutulmuş, 8'i vefat etmiş, 3'ü şifa bulurken kalanlar için Eskişehir'deki sıhhiye heyetinin bir inceleme yaparak gerekli tedbirleri alması istenmiştir. Konuyla ilgili Hüdavendigar valisi de kışlada görülen ve koleraya benzer olan hastalığa karşı acilen tedbir alınması ve yayılmasının önüne geçilmesi için talimat vermiştir.³⁴⁶

Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda halkın yardımlarıyla inşa edilen 40 yataklı hastane Sultan II. Abdülhamid'in doğum gününde açılmıştı. Mayıs 1902'de Eskişehir'de görülen kuşpalazı (difteri) hastalığından dolayı tedbiren çiftlik-i hümayun hastanesinde bulundurulmak üzere 25 şişe serum ve 20 adet serum şırıngası gönderilmiş ve gerekli koruyucu tedbirlerin alınması istenmiştir.³⁴⁷

Çiftlikte kayıtlara geçen bir kuduz vakası da yaşanmıştır. Aralık 1908'de süvari remont alayı imam-ı sanisi olan Abdurrahim Efendi ve oğlu Saim, kuduz bir kedinin ısırmasından sonra tedavilerinin devam ettiği hastaneden kaçarak çiftliğe geri döndükleri anlaşıldıca takibat başlatılmıştır.³⁴⁸

1909 senesi sonlarında Çifteler Çiftliği'nde görülen hayvan hastalığını tetkik etmek ve gerekli tedbirleri almak üzere Ziraat nezareti umur-ı baytariye müdür muavini ve İstanbul vilayeti baytar müfettişi gelerek çiftliğin serbaytarı kaymakam İsmail Hak-ı Bey ile birlikte incelemelerde bulunmuşlardır.³⁴⁹

Çifteler Çiftliği Mandıra mevkiinde sağlam manda ve ineklerin yavrularında görülen ve "şarbon" olduğu varsayılan hastalık üzerine İstanbul'dan gelen mülkiye baytar müfettişleriyle yapılan muayene sonunda bunun yanlış olduğu anlaşılmıştır. 12 gün içerisinde 9 malak buzağının ölümüne neden olan bu hastalığa, Mandıra baytarı Yüzbaşı Fuad Efendi tarafından konulan şarbon teşhisinin tetkikler sonunda da yanlış olduğu teyit edilmiştir. Hastalığın koyunlara geçişini engellemek üzere hastalıklı 17 malak, 5 buzağı ve 1 manda 2 kısma ayrılarak yakındaki bir köyün ağıllarına nakledilmiştir. Ayrıca boşaltılan ağıl ve ahırların zeminleri ve duvarları samanlı kireç ile badana yapılarak dezenfekte edilmiştir.³⁵⁰

Çiftlik dahilindeki bataklıklar bir hastalık yuvası olduğundan bu konunun üzerine de gidilmiştir. Örneğin 8 Haziran 1918 tarihli belgede, 31 köyde hastalık sebebi olarak görülüp kurutulan bataklık arazinin bedelsiz kimseye verilmeyeceği ifade edilmiştir.³⁵¹

Eminekini mevkiindeki bataklığı kurutmak için de cetveller hazırlanarak memur ve mühendisler görevlendirilmiştir. En zor olan işe nereden başlanacağını belirlemesidir. Bunun için projeler hazırlanmış, haritalar düzenlenmiştir. Bu zor iş için 3 senelik bir zaman dilimi ve 5-6 bin liralık bir masraf öngörülmüştür.³⁵²

³⁴⁶ BOA; DH.MKT 169/5 (6 Cemaziyelahir 1311/15 Kasım 1893)

³⁴⁷ BOA; DH.MKT 509/36 (13 Safer 1320/22 Mayıs 1902)

³⁴⁸ BOA; ML.EEM 715/89 (25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908)

³⁴⁹ BOA; ML.EEM 800/33 (18 Kanunuevvel 1325/31 Aralık 1909)

³⁵⁰ BOA; ML.EEM 792/42 (24 Mart 1326/6 Nisan 1910)

³⁵¹ BOA; ML.EEM 1263/11 (8 Haziran 1334/8 Haziran 1918)

³⁵² BOA; ML.EEM 1307/8 (8 Ağustos 1335/8 Ağustos 1919)

2.4 ULAŞIM VE HABERLEŞME

Çifteler Çiftliği dahilinde telgraf hattı olmadığından remont ve hara idaresine ait haberleşme gecikmektedir. Yazışmalar 1 haftada, telgraflar bile ancak 4 günde yerine ulaşmaktadır. Bu durumda Seyitgazi'den çiftlik merkezi olan ve 5 saat mesafede bulunan Mahmudiye'ye kadar telgraf hattının çekilmesi ve hat çekilinceye kadar haberleşmeyi kolaylaştırmak üzere haftada 2 gün postayı götürmek üzere bir jandarma müfrezesinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵³

Çekilecek hattın masrafı olarak 4 bin 427 frank 41 bin 380 kuruş ile istihdam olunacak memur maaşları ve daimi masraflar için 2 bin 47 frank 23 bin 240 kuruşun 1891 senesinden itibaren bütçeye ilavesi kararlaştırılmıştır. Bu hattın Eskişehir'den 35 km uzakta bulunan Seyitgazi'ye uğratılarak orada bir merkez oluşturulması ve bir memur tayini, hara merkezinde de ihtiyaç doğrultusunda memur bulundurulması öngörülmüştür.³⁵⁴

İstanbul'dan Ankara'ya kadar uzanacak demiryolu civarında inşası gerekli görülen şose yollar hakkında Teftiş-i Askeri Komisyonu üyesi Ferik Muzaffer Paşa'nın layihasıyla Eskişehir'den Çukurhisar'a ve oradan Bozüyük'e ve yine Eskişehir'den Söğüt'e kadar inşası gerekli yollardan önce Eskişehir'den Çifteler harasına bir şose yolun yapılması öngörülmüştür.³⁵⁵ Aynı şekilde telgraf hattının uzatılması da istenmiştir.³⁵⁶

Öte yandan Eskişehir'den başlayıp haradan geçerek Konya'ya ulaşan bir şimendifer hattı inşası ile ilgili Ticaret ve Nafia Nezaretî'nin 30 Haziran 1892 tarihli tezkiresi üzerine Muzaffer Paşa bir mütalaaname ve harita göndermiştir.³⁵⁷

24 Eylül 1892 tarihinde Eskişehir'den Çifteler'e kadar uzatılacak telgraf hattının tamamlandığı Çifteler Hara-yı Hümayun müdür vekili Kaymakam Hurşid Paşa tarafından merkeze bildirilmiş, Serasker Rıza Paşa da iletişimin kolaylaşacağından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.³⁵⁸ Bu arada buraya askeriyeden telgraf işinde mahir bir kişinin tayini veya maaşı oradan ödenmek üzere 1 muhabere memurunun görevlendirilmesi istenmiştir.³⁵⁹

2.5 İNŞA FAALİYETLERİ

Çifteler Çiftliği bünyesindeki 11 köyün hiç birisinde mektep olmadığından buradaki çocuklar eğitimden mahrum kalmaktadır. Bu durumda en azından 1 ibtidai

³⁵³ BOA; DH.İD 2/18 (4 Muharrem 1327/26 Ocak 1909)

³⁵⁴ BOA; ŞD 2596/28 (20 Zilkade 1309/16 Haziran 1892); Hattın hara merkezine ulaştırılması için 5 km'lik tele ihtiyaç duyulmuştur. Y.MTV 59/18 (9 Receb 1309/8 Şubat 1892)

³⁵⁵ BOA; Y.A.HUS 264/115 (17 Safer 1310/10 Eylül 1892)

³⁵⁶ BOA; Y.MTV 71/92 (13 Cemazıyeleel 1310/3 Aralık 1892)

³⁵⁷ BOA; ŞD 1196/4 (3 Muharrem 1310/28 Temmuz 1892)

³⁵⁸ BOA; Y.PRK.ASK 85/47 (2 Rebiülevvel 1310/24 Eylül 1892)

³⁵⁹ BOA; Y.MTV 70/29 (7 Rebiülahir 1310/29 Ekim 1892)

mektebin açılması kararlaştırılmıştır.³⁶⁰ Açılacak olan mektebin masrafları hazine-i hassadan karşılanacaktır.³⁶¹

Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda inşasına başlanan cami ile mektebin eksikliklerinin tamamlanması için toplanan yardımlar ile Şehremaneti'nden gönderilmesi istenen yardım konusunda Ferik Muzaffer Paşa bir pusula göndererek bu işin ruhsat-ı resmiye ile yapılmasının tereddütleri kaldıracağına dikkat çekmiştir.³⁶²

Böylece gerek ahali gerekse iş ile ilgili mektepler açılarak çiftliğin gelişimine katkı sağlanmıştır. Nitekim Muzaffer Paşa hazırladığı teftiş raporunda, ziraat mektebinin faydalarının yanı sıra alet ve edevatların imal ve tamir işlerini üstlenen hara fabrikasından da övgüyle bahsetmiştir. 100 kişilik koğuşun torna, tesviye ve döküm bölümlerini içeren bir fabrikaya dönüştürüldüğünü anlatan Paşa, depo olarak kullanılacak bir yer ile yangın duvarı inşa edildiği bilgisini de vermiştir. Muzaffer Paşa'nın 1889'da dikkat çektiği bir husus da hara hastahanesi tamir edilirken yapılan ilavelerdir. Aynı raporda inşa edilecek marangozhane ve saraçhaneden de bahsetmiştir.³⁶³

Çiftliğin Atık Çerkes karyesinde Sultan II. Abdülhamid Han tarafından 1 cami, mekteb ve medrese inşa edilmesi ve inşa masrafının Akköprü Emlâk-ı Hümayun Müdüriyeti'nden karşılanması kararlaştırılırken, süvari zabitanından Abidin Ağa'ya yerine ulaştırmak üzere 9 bin 500 kuruş teslim edilmiştir.³⁶⁴ Bu binaların kapılarına asılacak 60 cm boy ve 40 cm enindeki taşların Ebniye-i Seniyye ambarı idaresince hazırlanarak Alpu istasyonunda teslim edilmek üzere Haydarpaşa Şimendifer İdaresi'ne teslim edileceği bildirilmiştir.³⁶⁵ İnşaatlar tamamlanıp açılış yapılırken inşa sürecine katkılarından dolayı Hassa süvari remont alayından Hacı Mehmed Salih Efendi'ye özellikle teşekkür edilerek 1 derece terfi ettirilmiştir.³⁶⁶

Haziran 1907'de çiftlik bünyesinde bulunan demirbaş eşyalar ve hayvanların muhafazası için kışla bünyesinde tamirat ve yeni ilavelerin yapılması gündeme gelmiş, 161bin 886 kuruşluk masrafın çiftlik hasılatından karşılanabilmesi için izin istenmiştir.³⁶⁷

Bu arada Çiftlik merkezinde kargir olarak inşa edilen ve henüz tamamlanmayan merkez dairesinin alt katında 1909 senesi Mayıs ayının 5. günü kazaen çıkan yangın rüzgârın etkisiyle büyüyerek dairenin yanmasına sebep olmuştur. Herhangi bir can kaybının olmadığı bu olayın incelenerek yangının çıkış nedeninin belirlenmesi istenmiştir.³⁶⁸

³⁶⁰ BOA; MF.MKT 90/54 (14 Cemaziyelahir 1303/20 Mart 1886)

³⁶¹ BOA; MF.MKT 90/28 (23 Cemaziyellevvel 1303/27 Şubat 1886)

³⁶² BOA; Y.MTV 132/91 (12 Cemaziyelahir 1313/30 Kasım 1895)

³⁶³ BOA; Y.MTV, 39/105 (7 Zilhicce 1306/4 Ağustos 1889)

³⁶⁴ BOA; ML.EEM 461/17 (6 Mayıs 1319/19 Mayıs 1903)

³⁶⁵ BOA; ML.EEM 499/40 (28 Şubat 1320/13 Mart 1905)

³⁶⁶ BOA; HH.İ 176/9 (17 Kanunuevvel 1322/30 Aralık 1906)

³⁶⁷ BOA; ML.EEM 755/28 (9 Cemaziyellevvel 1325/20 Haziran 1907)

³⁶⁸ BOA; ML.EEM 755/4 (11 Haziran 1325/24 Haziran 1909)

Çiftliğin Mandıra mevkiinde inşa edilen süthane ve yağhanenin alet ve edevatı müteahhit aracılığıyla ücretsiz olarak tedarik edilirken, sütün onun elemanları tarafından sağdırılması ve 200 ilâ 400 kg arasında değişen miktardaki günlük sütün müzayede yoluyla satılması kararlaştırılmıştır.³⁶⁹

Mahmudiye merkezde inşa edilen caminin 1912 senesi başında yağmurun içeri girecek kadar tamire ihtiyacı olan bir hale geldiği görülmüştür. Yapılan inceleme sonunda aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere bir masraf cetveli çıkarılmıştır:

Tablo 8. Çifteler Çiftliği Mahmudiye Merkez Camii tamirat cetveli³⁷⁰

<i>Tamirat türü</i>	<i>Bedeli (kuruş)</i>
<i>Cami-i şerif kubbesinin aktarılması</i>	300
<i>Dahili sıvaların tamiri</i>	100
<i>Harici sıvaların tamiri</i>	100
<i>Cami-i şerif avlu duvarlarının tamiri</i>	200
<i>Cami-i şerif avlu parmaklıklarının tamiri</i>	100
<i>İmam ve müezzin odalarıyla mekteb duvarlarının tamiri</i>	300
<i>Toplam</i>	1.100

Çiftlik bünyesinde Mahmudiye merkezinde inşa edilen cami tamamlandığında bazı akarlar bağlanmıştı. Bunlardan birisi de yakındaki handır. Örneğin, Çifteler emlak-i emiriye şubesi bu hanın kullandığı odaları için aylık 75 kuruş ödeme yapmaktadır.³⁷¹ Caminin imamı İsmail Hakkı'nın birikmiş maaşlarının da bu dükkân gelirlerinden karşılanması öngörülmüştür.³⁷²

Öte yandan enkaz haline gelmiş olan Çifteler ve Eminekini kışlasının kereste ve kiremitleri zayıf olmaktadır. Ayrıca Eminekini mevkiinde ki bina ve ahırların bazıları da yıkılmış olup bunların kiremit ve keresteleri çevre köylerdeki bazı kişiler tarafından çalınmaya başlanmıştır. Bu malzemelerin Aziziye harasında tamire ihtiyaç duyulan mahallerde kullanılmak üzere kıymeti karşılığında haraya devri kararlaştırılmıştır.³⁷³

Çiftlikte inşa faaliyetlerinin bir kısmı da değirmen, bend ve hark inşası ile ilgilidir. Örneğin, 15 Temmuz 1909 tarihli bir belgede 2 sene önce inşası tamamlanan su değirmeni için yapılacak bendden bahsedilirken bunun da suların kabarmasına sebep olacağından gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.³⁷⁴

Çifteler Çiftliği çayırırlarını sulamak için inşa ve tamirine ihtiyaç duyulan su bend-

³⁶⁹ BOA; ML.EEM 798/7 (28 Şubat 1326/13 Mart 1911)

³⁷⁰ BOA; ML.EEM 884/10 (5 Kanunusani 1327/28 Ocak 1912)

³⁷¹ BOA; ML.EEM 1318/8 1 (12 Ağustos 1335/12 Ağustos 1919)

³⁷² BOA; ML.EEM 1250/41 (9 Aralık 1917/14 Kasım 1917)

³⁷³ BOA; ML.EEM 1327/5 (9 Mayıs 1336/9 Mayıs 1920)

³⁷⁴ BOA; ML.EEM 857/52 (26 Cemaziyelahir 1327/15 Temmuz 1909)

leri için 4 bin kuruşluk bir masraf öngörölmüştür.³⁷⁵ 6 gün sonrasına ait bir belgede de bentler 15 Eylül'e kadar tamir edilmez ise masrafın katlanacağı ve ot sıkıntısının da had safhaya çıkacağı belirtilmektedir.³⁷⁶

Bir başka belgede, çiftlik dahilindeki Sakarya değirmeninin de tamire ihtiyacı olduğu ifade edilirken 6 bin 853 kuruşluk bir harcama öngörölmüştür.³⁷⁷

2.5.1 ÇİFTLER ÇİFTÇİ AMELE VE BAYTAR MEKTEBİ

Çifteler Çiftliği'nde çiftçi ve baytar mektebi açılması hazine ve ahali için çok faydalı olacağından, çiftliğin uygun mahallinden yeterli bir arazi tahsisi ile alet ve edevât temini Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nce uygun görölmüştür.³⁷⁸

Bu çerçevede çiftçi, demirci ve marangozluğa ait birçok alet, edevat ve çok miktarda hayvan bulunduğu ayrıca arazi ve binalar da mevcut olduğundan mektebin bir an önce açılması düşünölmüştür. Sözkonusu mektep için 20 bin dönümlük bir arazi ayrılırken masraflar için gerekli meblağın da gelecek sene bütçesine ilavesi uygun görölmüştür.³⁷⁹

Tablo 9. Çifteler Çiftliği "Çiftçi Amele Mektebi" gelir-gider tablosu³⁸⁰

I. Gelirler

<i>Gelir kaynağı</i>	<i>Usulü</i>	<i>Senelik gelir (kuruş)</i>
<i>Zahire hasılatı</i>	<i>Her dönümden 2'şer mecidi</i>	<i>200.000</i>
<i>Ot</i>	<i>"</i>	<i>300.000</i>
<i>Sebze</i>	<i>"</i>	<i>10.000</i>
<i>Koyun ve inek</i>	<i>"</i>	<i>260.000</i>
<i>Tavuk, piliç ve yumurta</i>	<i>"</i>	<i>100.000</i>
<i>Toplam</i>	<i>"</i>	<i>870.0000</i>

II. Giderler

<i>Görevi</i>	<i>Sayısı</i>	<i>Aylık (kuruş)</i>	<i>Senelik (kuruş)</i>
<i>Müdür</i>	<i>1</i>	<i>2500</i>	<i>30.000</i>
<i>Ameliyat muallimi</i>	<i>1</i>	<i>1500</i>	<i>18.000</i>
<i>Ameliyat muallimi muavini ve muallimi</i>	<i>5</i>	<i>1200</i>	<i>72.000</i>
<i>Muhasebe memuru</i>	<i>1</i>	<i>1000</i>	<i>12.000</i>

³⁷⁵ BOA; ML.EEM 844/14 (14 Rebiülevvel 1327/5 Nisan 1909)

³⁷⁶ BOA; ML.EEM 862/17 (22 Cemaziyelahir 1327/11 Temmuz 1909)

³⁷⁷ BOA; ML.EEM 1007/25 (20 Cemaziyelevvel 1329/19 Mayıs 1911)

³⁷⁸ BOA; BEO 3859/289408 (20 Safer 1329/20 Şubat 1911); BEO 3880/290975 (12 Rebiüleahir 1329/12 Nisan 1911); BEO 3890/291678 (5 Mayıs 1911)

³⁷⁹ BOA; DH.İD 2/18 (28 Teşrinisani 1326/11 Aralık 1910); ML.EEM 933/39 (7 Eylül 1328/20 Eylül 1912)

³⁸⁰ BOA; ML.EEM 933/39 (7 Eylül 1328/20 Eylül 1912)

<i>Katib</i>	1	500	6.000
<i>Ambar memuru</i>	1	400	4.800
<i>Kılâr ve debboy memuru</i>	1	600	7.200
<i>Dahiliye zabıtı</i>	1	600	7.200
<i>Çiftçibaşı nefer</i>	10	500	60.000
<i>Hademe nefer</i>	6	150	10.800
<i>Aşçıbaşı</i>	1	400	4.800
<i>Aşçı yamağı nefer</i>	3	150	5.400
<i>Korucu nefer</i>	3	300	10.800
<i>Demirci ustası</i>	1	1000	12.000
<i>Demirci kalfası nefer</i>	2	300	7.200
<i>Marangoz ustası</i>	1	500	6.000
<i>Marangoz kalfası</i>	1	300	6.000
<i>Çamaşırcı</i>	1	300	3.600
<i>Çamaşırcı nefer</i>	2	150	3.600
<i>Tabib</i>	1	1500	18.000
<i>Eczacı</i>	1	800	9.600
<i>Hastahane hademesi nefer</i>	1	200	2.400
<i>Talebe maaşı</i>	200	60	144.000
<i>Talebe taamıyesi (yemek yardımı)</i>	200	120	288.000
<i>Talebe melbusatı (giyecek yardımı)</i>	200	250	50.000
<i>Müteferrika metrukat, tenvirat ve kırtasiye</i>			100.000
<i>Toplam</i>			899.400 ³⁸¹

Çiftçi Ameli Mektebi'nin gelir-gider tablosu incelendiğinde 51 çalışan ve 200 talebeyi barındırdığı ve bütçede 29 bin 400 kuruşluk bir açık olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Hara Baytar Ameliyat Mektebi bütçesi³⁸²

<i>Görevli</i>	<i>Aylık (kuruş)</i>	<i>Senelik (kuruş)</i>
<i>Hara baytar ameliyat mektebi müdürü</i>	2.500	30.000
<i>Müdür muavini nefer (2)</i>	2.000	48.000
<i>Baytar Muallimi (4)</i>	1.500	72.000
<i>Muhasebe memuru ve katib</i>	800	9.600
<i>Ambar ve kılâr memuru</i>	400	4.800
<i>Dahiliye zabıtı</i>	600	7.200
<i>Mubasır-ı sani</i>	400	4.800
<i>Hademe nefer</i>	150	7.200
<i>Aşçıbaşı ve yamağı (2)</i>	550	6.600
<i>Seyis kısrakları için nefer (30)</i>	250	90.000

³⁸¹ Belgede toplam miktar hesaplanırken yanlışlık yapılmış ve 897.000 rakamı verilmiştir.

³⁸² BOA; ML.EEM 933/39 (28 Teşrin-i sani 1328/11 Aralık 1912)

<i>Seyis aygırları için nefer (15)</i>	250	45.000
<i>Seyisbaşı</i>	400	4.800
<i>Talebe ve müstahdemin yerine 4'er kuruş hesabıyla mekulat masrafı</i>	320	105.600
<i>Elbise vs. bedeli</i>		24.000
<i>Müteferrika, mahrukat, tenvirat, kırtasiye bedeli</i>		30.000
<i>Serum istihzaratı ve alât-ı baytariye bedeli</i>		50.000
<i>Toplam</i>		539.600

2.6 YAŞANAN OLUMSUZLUKLAR

Eskişehir, Seyitgazi, Barçın ve Seferihisar kazalarından sınırda bulunan bir kısım arazi çiftliğe ilave olunmuş ise de bazı muamele memurları tarafından ahaliiden bazılarına çiftlikten çayır ve tarla gibi yerler satılmakta olduğu müfettiş tarafından belirlenmiştir. Çiftlik arazisinden ahaliye yer satılması büyük suç olduğundan bu kişiler hakkında cezaî işlem uygulanması kararlaştırılmıştır.³⁸³

Çifteler Çiftlik-i Hümâyunu ahaliisi yükümlülüklerini yerine getirmekte olmalarına rağmen çiftlik memurunun kendilerinden çiftlik namına yeni vergi talep etmesi üzerine iki tarafa vergi vermeye güçlerinin yetmeyeceğini ifade etmişlerdir. Buraya çiftlik işlerini görmek şartıyla iskân edilmişler, bir kısmı hayvancılık bir kısmı da ziraatle uğraşıp hiçbir işe bakmadıklarından bundan böyle elde edilen hububatın öşrü çıkarıldıktan sonra dönüm başına birer şinik zahire yada koyun ve keçinin her birinden senevi 25'er, deve ve sığır için ise daha fazla para vermeleri kararlaştırılmıştır.³⁸⁴ Ahaliiden bu şartlarda taahhüdnamelere alınmasına rağmen azadan Osman Efendi bu verginin kabul olunamayacağını söyleyerek itiraz etmiştir. Hacı Hasan Ağa'da bir mahzar hazırlayarak ahalinin malumatı olmadığını ileri sürerek Osman Ağa'nın yanında yer almıştır.³⁸⁵ İcare-i zemin kabilinden konulan bu vergiyi kabul etmeyerek halkı da tahrik eden bu iki kişi Yenişehir'e sürgün edilmişlerdir. Ancak bir süre sonra ikisi de ihtiyarlık ve sefaletle düşüp yaptıklarından pişman olduklarını söyleyerek başvuruda bulunduklarında sürgünleri 1,5 seneyi geçtiğinden affedilerek geri dönüşlerine izin verilmiştir.³⁸⁶

Çifteler Çiftliği'ndeki ahali araziye mutasarrıf olmayıp Emlak-i Hümâyunda cari olan usule göre aşar, ağnam ve diğer yükümlülükleri çiftliğin gelişimi için gerekli masraflara karşılık vermemişler iken şimdi maliye hazinesine ağnam rüsumu borçlanmışlardır. Ancak Muzaffer Paşa, ağnam ve aşar alınmasının çiftliğin zararına olacağını söyleyerek bunu merkeze bildirmiştir.³⁸⁷

³⁸³ BOA; İ.MVL 574/25760 (24 Cemaziyelahir 1282/14 Kasım 1865)

³⁸⁴ BOA; İ.MVL 574/25760 (26 Receb 1284/23 Kasım 1867)

³⁸⁵ BOA; İ.MVL 574/25760 (18 Şevval 1283/23 Şubat 1867)

³⁸⁶ BOA; İ.DA 4/55 (11 Şevval 1284/5 Şubat 1868)

³⁸⁷ BOA; Y.MTV 41/32 (27 Rebiülevvel 1307/21 Kasım 1889)

Hara-yı Hümayun müdürü Vahid Bey'in ahaliyi darb ve tevkif ettiği yolunda Çönger köyü adına Hacı Ömeroğlu Mustafa'nın şikayet dilekçesi üzerine gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.³⁸⁸ Hara dahilinde inşa edilen şosede 10'ar gün bedenlen çalıştıkları halde kendilerinden yol inşa bedeli olarak para istenilmesi üzerine Çönger köyü ahalisi muhtarlık aracılığıyla şikayette bulunmuşlardır.³⁸⁹

Zaman zaman idarecilerden gelen şikayetler de gündeme gelmektedir. Örneğin Çifteler Çiftliği serbaytarı Miralay Mustafa Bey hakkındaki şikayetlerden sonra muhakemesi için kurulan Divan-ı Harb azalarından Kaymakam Hacı Ahmed'in vefatı ve Selim Bey'in hastalanması üzerine yerlerine Beypazarı ve Yabanabad taburları binbaşlıları Hüseyin Hüsnü ve Hilmi beylerin tayini kararlaştırılmıştır.³⁹⁰

Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nun Atik Çerkes karyesi ahalisinin 1902 senesi aşar, icare-i zemin ve otlakıye bedelini vermeyecekleri yolundaki iddialar üzerine Sultan-suyu Çiftlik-i Hümayunu hukuk müşaviri Ahmed Efendi buraya gönderilmiştir. Bu ifadelerin fesattan ileri geldiği ve çiftliğe sık sık gelip gitmeye başlayan Çerikzade Ahmed Bey'in ahaliyi fesada teşvik ettiği anlaşıldığından gerekli uyarı ve nasihatlerde bulunulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Çerikzâde Ahmed Bey, birikmiş borçlarını affı vaadiyle her haneden para toplamak, karyenin ileri gelenleri ile tahsilat memurlarını tehdit etmek ve hazinenin tahsiline engel olmak gibi gerekçelerle Eskişehir Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.³⁹¹

Serbaytar kaymakam Hacı Hakkı Bey'in sarfiyata izin verilmediği için otların biçtirilemediğine dair söylemlerinin doğru olmadığı ifade edilmiştir.³⁹²

1909'da sene sonuna kadar tahsil edileceği düşünülen gelirler de hesaba katıldığında çiftliğin zorunlu masraflarını dahi karşılayamayacağı anlaşılmca en azından zorunlu masraflar için Eskişehir emvalinden ödeme yapılması istenmiştir.³⁹³

Çiftlikle ilgili yaşanan bir başka olumsuzluk da çiftliğe ait araba ve hayvanların zabitan tarafından özel işlerde kullanılmasıdır. Kendileri ve ailelerinin özel işlerinin yanı sıra Eskişehir'den kiremit ve özel eşyalarını taşıdıkları anlaşılmca bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu arabaların kullanımının tamamen yasaklanması mümkün değildir. Nitekim çiftlikte çarşı-pazar olmadığından senede 1-2 kez de olsa alışveriş için Eskişehir'e gitmeleri gerekmektedir. Bu zorunluluk dışında araba ve hayvanların kullanımı yasaklanarak keyfiliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır.³⁹⁴

Çifteler Çiftliği'ne ait Dokuzoluk isimli meranın bir kısmının Aziziye harasına ilhakı kararlaştırılırken diğer kısmının civar köylerin hayvanlarının istifadesine tahsisi

³⁸⁸ BOA; BEO 2/145 (14 Şevval 1309/12 Mayıs 1892)

³⁸⁹ BOA; DH.MKT 6/37 (5 Zilhicce 1310/20 Haziran 1893)

³⁹⁰ BOA; Y.MTV 256/73 (2 Kanunuevvel 1319/15 Aralık 1903)

³⁹¹ BOA; DH.MKT 906/18 (4 Teşrin-i evvel 1320/17 Ekim 1904)

³⁹² BOA; ML.EEM 762/50 6 Ağustos 1325/19 Ağustos 1909)

³⁹³ BOA; ML.EEM 762/50 (29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909)

³⁹⁴ BOA; ML.EEM 759/28 (4 Ağustos 1325/17 Ağustos 1909)

kararlaştırılmıştır. Bu durumda Aziziye harasına tahsis edilmiş olan araziye 25 senedir işgal eden Sarıkavaklı Bektaşgâzade Mustafa ve eşinin engellenmesi istenmiştir. Öte yandan Sarıkavak merasında ikamet etmekte iken buraya nakledilen muhacirlerin artık Sarıkavağa dönmeleri de mümkün olmadığından ancak kendilerine yeni bir yer bulunursa Dokuzoluk'un haraya devrinin mümkün olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁵

Milli Mücadele sırasında Kasım 1920'de anaç ve kısraklar güvenlik gerekçesiyle Ankara'ya götürülerek Ziraat Mektebi'nde 3 ay süreyle bakılmıştır. Savaşın sona ermesiyle getirilen atların Temmuz 1921'de tekrar taşınması gündeme gelmiştir. İktisat Vekâleti'nden gelen direktif doğrultusunda hara müdürü Adil Bey ile müdür yardımcısı Ahmed Şevki Bey'in öncülüğünde 389 at ve 47 sığır iki gruba ayrılarak yola çıkarılmıştır. Zor şartlar altında, köylülerden bedeli daha sonra ödenmek üzere temin edilen yemlerle Kırşehir Seyfe Gölü civarında Boztepe mevkiine kadar gelinmiştir. Yol ve yokluğa dayanamayan süt taylarının neredeyse tamamı, diğerlerinden de bazıları telef olmuştur. Burada bir süre konuşlanan seyyar hara, Katil İlyas ve adamlarının baskınına uğramış 37 at³⁹⁶ ve memurların eşyaları gasp edilmiştir. Mucur kaymakamı ve askerin takibiyle ancak 11 at geri alınabilmiştir. Sakarya Savaşı'ndan sonra Ekim başında Çubuk Esenboğa mevkiine getirilen atlar burada ot ve saman sıkıntısı yaşamışlardır. Kuraklık ve kışın yaklaşması üzerine hara memurları daha uygun bir yer arayışına girişmişlerdir. Müdür muavini Ahmed Şevki Bey ve ayniyat memuru İbrahim Efendi atları kuytu ve kar tutmayan bir yer olan Çankırı'nın Satılmış Köyü'ne götürmüşlerdir. Çevre köylerden temin edilen ot ve saman ile kış geçirilmiş, ilkbaharda çayırıları müsait olan Kırşehir'in Çıkabat ovasına inilmiştir. Eskişehir ve civarı düşman işgalinden kurtulunca geri dönmüş ancak Yunanlılar her yeri yakıp yıktığı için yine barınak sıkıntısı ile karşı karşıya kalınmıştır. Çıkabat ovasına geri dönme hazırlıklarına başlanıldığı sırada civarda tahribata uğramamış 5 köy tespit edilerek atların buradaki ahırlara paylaştırılmasına karar verilmiştir. Yeterli ot ve saman temin edilirken bir taraftan da binaların tamiratına başlanmıştır.³⁹⁷ Savaşın ağır yükünü insanlar gibi buradaki atlar da fazlasıyla taşımışlar, zor şartlarda telef olanların yanısıra kalanların da eski koşullarına kavuşması zaman almıştır.

1922'de Saltanatın kaldırılmasına giden süreçte TBMM'nde hanedan malları ile ilgili yapılan görüşmelerde 46 Sayılı Kanun ile "içinde binlerce köylünün yaşadığı, yüzbinlerce dönüm arazisi olan Eskişehir Çifteler Harası, Çukurova, Aziziye Harası, Malatya Sultansuyu gibi hanedan çiftliklerinin idaresine el konmuştur" Çifteler harası ve Aziziye harası gelir ve giderlerine bütçe kanununda da atıfta bulunulmuştur.³⁹⁸

³⁹⁵ BOA; ŞD 1635/50 (8 şevval 1335/28 Temmuz 1917)

³⁹⁶ Bu atlar arasında; 1917 İstanbul sürat koşusu birincisi, İstanbul ve İzmir'de pek çok koşular kazananlar, safkan Arap atları ile Leyla, Güneş, Sehban ve Şehbal gibi güzide atlar da bulunmaktaydı. Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.267.

³⁹⁷ Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s. 266-267.

³⁹⁸ Rıdvan Akın; "Milli Mücadele'de İki Anayasalılık Sorunu ve Eski Rejimin Tasfiyesi Süreci", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler*, Ankara, 2011, s.238-239.

2.7 YEREL BASINDA HARA

Dönemin yerel gazetelerinden *Hakikat* ve *Eskişehir*'de de zaman zaman hara ile ilgili yazılar ve ilânlar çıkmıştır.

“*Yollar yahut Yolsuzluklar*” başlığı altında Aziziye kazasının buraların zahire ambarı olduğu, Aziziye'den Eskişehir'e kadar şose yol olmadığı için arabanın çamura saplanıp kalması, dingilinin yahut tekerleklerinin kırılması ve bargirlerinin sakatlanarak telef olması gibi olaylarla çok sık karşılaşıldığından bahsedilmiştir.³⁹⁹

7 Mart 1911'de Eskişehir Kaymakamlığı bir ilân vererek aylık 100 kuruş maaşla Çifteler Çiftliği ambar memurluğuna talip olanların Meclis-i idareye müracaat etmelerini istemiştir. Ayrıca aşağıdaki tabloda gösterilen emlak ve akâr, hâl-i hazırlarıyla teslim edilmek ve gerekli tamiratları yapmak ve icar-ı senevisi 4 taksitte ödenmek üzere müzayedeye çıkarılmıştır.⁴⁰⁰

Tablo 11. Çifteler Çiftliği'nde müzayedeye çıkarılan emlak ve akar

<i>Senelik bedel (kuruş)</i>	<i>Emlâkin ismi</i>
80	<i>Mahmudiye mevkiinde bir bab dikici dükkânı</i>
80	“ “ “ <i>bir bab han</i>
6310	“ “ “ <i>bahçe</i>
2100	“ “ “ <i>kıraathane</i>
540	“ “ “ <i>1 numaralı dükkân</i>
350	“ “ “ 2 “ “ “
600	“ “ “ 3 “ “ “
900	“ “ “ 4 “ “ “
300	“ “ “ 5 “ “ “
310	“ “ “ <i>hamam</i>
20550	<i>Sakaryabaşı'nda bir bab değirmen Eminönü mevkiinde</i>
50	<i>Çifteler karyesinde bir bab hane</i>
60	“ “ “ “ “ “
300	“ “ “ “ “ “
1200	“ “ “ “ 1 numaralı dükkân
1720	“ “ “ 2 “ “ “
1020	“ “ “ 3 “ “ “
200	“ “ “ 4 “ “ “

³⁹⁹ *Hakikat*, 1.sene, Numara 4,28 Kanunusani 1326/10 Şubat 1911, s.2.

⁴⁰⁰ *Hakikat*, 1.sene, Numara 23, 22 Şubat 1326/7 Mart 1911, s.4.

210	“	“	“	5	“	“	“
2270	“	“	“	kıraathane			
6000	“	“	“	han			

29 Mayıs 1911’de “Çifteler Çiftliği’nin Çayırı” başlıklı haberde bu çayırdan her sene 1.000 liralık ot yetiştigi, sulama için en fazla 200-300 kuruşluk bir masraf gerektiği ancak çiftliğin diğer işleri gibi bu işin de bu sene yapılmadığı dolayısıyla mahsul alınamayacağı, 200 kuruş için 1.000 liradan olunduğu belirtildikten sonra bunun sebebinin Maliye nezaretinden izin almak zorunluluğu olduğu, bunun içinde müdürlük-kaymakamlık-mutasarrıflık-vilayet-nezaret şeklinde bir yol izleneceğinden bu yazışma tamamlanıncaya kadar iş işten geçmiş olacağından hükümetten şikayet edilmektedir.⁴⁰¹

2 Haziran 1911 tarihli “Hükümetin Çiftlik Kullanışı Hakkında Bir Misal Daba” başlıklı yazıda ise Çifteler Çiftliği’nin otunu biçmek için bir önceki sene amele ücreti olarak 2 bin lira masraf edildiği elde edilen gelirin de 300 lira olduğu belirtildikten sonra bunun sebebinin bir türlü tamir ettirilmeyen orak makineleri olduğu ve el oraklarıyla biçildiği için amele ücretinin çok yüksek olduğu ifade edilmiştir. 1.700 liralık zararın makineler tamir edilmediği sürece devam edeceğine dikkat çekilirken çayırın sulanmadığı ve yağışlardan dolayı bu verimin alındığına da vurgu yapılmıştır.⁴⁰²

10 Temmuz 1911’de “Çifteler Çiftliği” başlığı altında kalıptan kalıba giren, elden ele geçen Çifteler Çiftliği arazisinin civar köyler halkına devri için İstanbul’dan gelen memurlar ile kaza kaymakamı Zekai Bey’in bu kararı uygulamak üzere Çifteler’e geldiğinden bahsedilmektedir.⁴⁰³

17 Temmuz 1911 tarihli “Yollar ve Yollarımız” başlıklı yazıda Eskişehir-Çifteler şose yolunun durumuna değinilmektedir. Aziziye kazasında geçen seneki bolluk ve bereketin olmadığı ancak harmandan sonra birden kış bastırdığından arabaların çamur deryasından geçemediği, yola çıkanların bataklıklara saplanıp kaldığı, öküzlerin telef olduğundan bahsedilerek metruk halde olan bu şosenin yeniden yapılmak istendiği bunun için Kütahya’dan mühendisler geldiği ancak halen inşaata başlanmadığı bu nedenle her sene binlerce zahirenin ziyan olduğundan bahsedilmekte ve Kütahya’da köylere kadar şose yapan Kütahya nafia idaresi eleştirilmektedir.⁴⁰⁴

9 Ağustos 1911’de ise Çifteler Çiftliği remont bölümü efradı arasında koleraya rastlandığı ve gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Yörük Kırka karyesinde de kolera görülmüş ve Dr.Şerafettin Bey buraya gitmiştir.⁴⁰⁵

Yerel basında çıkan “Damızlık Boğalar” başlıklı yazıda Çifteler Çiftliği’nde mev-

⁴⁰¹ *Hakikat*, 1.sene, Numara 71, 16 Mayıs 1327/29 Mayıs 1911, s.3.

⁴⁰² *Hakikat*, 1.sene, Numara 73, 20 Mayıs 1327/2 Haziran 1911, s.3.

⁴⁰³ *Hakikat*, 1.sene, Numara 89, 27 Haziran 1327/10 Temmuz 1911, s.3.

⁴⁰⁴ *Hakikat*, 2.sene, Numara 92, 4 Temmuz 1327/17 Temmuz 1911, s.2-3.

⁴⁰⁵ *Hakikat*, 2.sene, Numara 102, 27 Temmuz 1327/9 Ağustos 1911, s.3.

cud olup 1 Mayıs'tan itibaren mahallinde müzayede ile satılan hayvanat-ı bakariye içinde Plevne, Kırım, Halep ve yerli cinsinden damızlığa yarar pek güzel boğalar mevcud olduğundan kaza dahilindeki köylerde ırkı bozulan karasığırkların ıslahı için bu boğalardan her köy için birkaç tanesinin köy ahalisinin kefaletiyle teminatsız bir şekilde Ziraat Bankası tarafından satın alınması uygun görülmüş muhtarlar aracılığıyla bu konunun duyurulması ve faydalanmak isteyenlerin Ziraat Bankası veya kaza baytar memuriyetine hemen müracaat etmeleri istenmiştir.⁴⁰⁶

“Çifteler’deki Boğalar” başlığı altında ise Çifteler Çiftliği’nde mevcut boğaların Ziraat Nezareti namına satın alınması için buraya bir heyet gönderildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁷

“*Cins-i Fers ve Hayvanat-ı Bakariyenin Islahı*” hakkında çıkan yazıda cins-i fersin ıslahı ve çoğaltılması için Ticaret ve Ziraat Nezareti ahaliye dağıtılmak üzere Maliye Nezareti’nin Çifteler Çiftliği’nde bulunan 116 boğasını alarak baytarlar vasıtasıyla 60 tanesini Konya’ya, 32 tanesini Ankara’ya, 8 tanesini Karahisar’a göndermiş, 5 tanesini de Eskişehir’e ayırmıştır. 5 taneden 1’i Mahmudiye merkez, 2’si Eskişehir de aşağı ve yukarı mahalleye, 2 tanesi de uygun yerlere gönderilecektir.⁴⁰⁸

“*Damızlık Boğalar*” başlığı altında Ziraat Nezareti’nce Çifteler Çiftliği’nden satın alınan damızlık boğaların Eskişehir için ayrılan 5 tanesinin Seyitgazi, Çifteler, Bozan, Yukarı Söğütönü ve Eskişehir’de bulundurulması ve bu surette neslin ıslahına yardım edilmesi plânlanmıştır.⁴⁰⁹

“*Evvelden Korktu*” başlığı altında hükümetin elinde bulunan çiftçilik ve hayvancılığa dair alet ve edevatın satılmasına karar verildiğinden bahisle Çifteler Çiftliği’nde yaşananlara değinilmiştir. “Veresiye satacak oldular, döndüler peşin olmalı dediler, sonra vadeli ve taksitli verilmesine emir geldi” şeklinde satış işi anlatılmıştır. Bu emrin ilk zamanlarda da verildiğini ancak geri alındığını oysa koşum ve damızlık hayvanlarına çok ihtiyaçları olan köylülerle çiftlik sahiplerinin pek sevindiği belirtilir. Çiftlik sahiplerinin sevinmesinin sebebi buradaki hayvanların cinslerinin “pekiyi” olmasıdır. Böylece hem bereketli mahsullerini kaldırmak için çiftçinin eline kolaylıkla güçlü kuvvetli hayvanlar geçecek hem de ufak hayvan beslemeye pek elverişli olan meralar boş kalmayacaktır. Herkesin faydalanmak için koştuğunu ancak vazgeçilerek yine peşin satış yapılacağını öğrendiklerinde insanların borç bulmaya çalıştıklarını “parası olan düdüğü çaldı” diyerek anlatılır. “12 bin mi 16 bin mi bunu Allah’tan başka kimse bilemez ki” denilerek davar sürüsünün dağılıp gittiğine değinilir. Zamanında iyi düşünülüp uygun şartlarda satılsa hem hazinenin hem de ahalinin çok fayda göreceği işi aylarca sallantıya vurmamak, memlekete servet yetiştirecek olan ellerle hazinenin zararına olarak madrabazları kazandırmak neticesini verdiğinden bahsedilir.”⁴¹⁰

⁴⁰⁶ *Hakikat*, 2.sene, Numara 204, 28 Cemaziyevvel 1330/2 Mayıs 1328, s.3.

⁴⁰⁷ *Hakikat*, 2.sene, Numara 216, 26 Cemaziyelahir 1330/30 Mayıs 1328, s.2.

⁴⁰⁸ *Hakikat*, 2. Sene, Numara 217, 28 Cemaziyelahir 1330/1 Haziran 1328, s.3.

⁴⁰⁹ *Hakikat*, 2.sene, Numara 218, 4 Haziran 1328/2 Receb 1330, s.3.

⁴¹⁰ *Eskişehir*, S.1,s.3. “Eskişehir” gazetesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Konukçu-H.Büşra

“Çiftçilere Müjde” başlığı altında Hüdavendigar vilayeti ziraat müdürü Ali Haydar Bey’in imzasıyla yayınlanan beyannamede hükümetin vilayette bir rençber takımı mağazası açtığı gibi bir de boğahane ve aygır deposu açmak üzere olduğundan bahsedilmektedir. Merkezde depo memurlarına, kazalarda kaymakamlara başvuruda bulunan çiftçilere tohum, gübre, hayvan ve her çeşit alet 5 senede ödenmek üzere taksit ile verilecektir.⁴¹¹

Çifteler de hara teşkilini tetkik etmek için Maliye Nezareti emlak müdürü Yakup Bey ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesinde memur binbaşı Asım ve süvari yüzbaşılardan Halis Beylerin Çifteler’e gittikleri gazete aracılığıyla duyurulmuştur.⁴¹²

“Aldanan Kim” başlığı altında “Çifteler Çiftliği için 1.000 kilo tuza ihtiyaç olduğu ve Eskişehir idare meclisinin 100 kilosu 75,5 kuruş olmak üzere tuz satın aldığı belirtilir. Halbuki 10 seneden beri tuzun 100 kilosunu 70 kuruş 30 pareye Anadolu Şimendifer Kumpanyası satmakta ve bunu herkes bilmekte iken “meclis-i idare acaba neden aldı? yahut aldananlar bu hususta kimler oldu?” şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır.⁴¹³

Bir başka haberde Çifteler Çiftliği’nin Maliye hazinesine devrolunduğu, çiftlikte bulunan emâkin-i emiriyenin muhafazası için Yüzbaşı Niyazi Efendi’nin kumandası altında 2 mülazım ve 30 süvarinin şehre geldiği ve kış münasebetiyle 2 gün kadar burada kalacakları duyurulmuştur.⁴¹⁴

Özkan-Kevser Öztürk; 1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesinin İçerik Analizi, Eskişehir, 2013.

⁴¹¹ Eskişehir, S.5, s.3.

⁴¹² Eskişehir, S.8, s.4

⁴¹³ Eskişehir, S.18, s.3

⁴¹⁴ Eskişehir, S.54, s.3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HARANIN DURUMU

3.1 CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRAKİ SÜREÇ

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikâl eden kurumlardan birisi de Eskişehir Çifteler Harası olmuştur.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde hayvan ölümlerine sebep olan veba-yı bakari ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı memleketin her yanında bakteriyolojihanelerin tesisi ve aşıların hazırlanarak mücadele heyetleri teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır (md.2). Ayrıca hayvan cinslerinin ıslahı ve kabiliyetlerinin tayini için uzmanlardan oluşan bir kongrenin toplanması, damızlık hayvanların katiyen kesilmemesi, harice çıkarılması, dışarıdan geleceklere bilâ resim ithali, köylü ve çiftçilere hayvan hastalıkları ve cinslerinin ıslahı ve çoğaltılması konusunda açık ibareli risalelerle malumat verilmesi kararlaştırılmıştır (md.3,4). Bu genel maddelerden sonra 12. maddede ise Eskişehir harasının ihyası ile yeniden hara ve numune ağıllar tesis olunması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁵

Çifteler Çiftliği arazisinden ayrılarak Sivrihisar kazasına bağlı Yaverviran karyesine mera olarak tahsis edilen arazi için kararname düzenlenmiştir.⁴¹⁶

1924 senesinde Türk Arap atını çoğaltmak için kullanılan 166 kısraktan 3 tanesi Çifteler'den alınmıştır.

⁴¹⁵ 1923'de İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen Esaslar, s.17-18.

⁴¹⁶ BCA; 30.11.1.1.0.3.5 (17 Şubat 1340/17 Şubat 1924)

Tablo 10. 1924'te Türk Arap atı için Çifteler'den alınan damızlık kısraklar.⁴¹⁷

No	Kısrağın ismi	Ana kabilesi	Alındığı sene	Nereden alındığı
4	Cabide	Seklavi-Cedran	1924	Çifteler
5	Talat		1924	Çifteler
6	Mahsuse	Seklavi	1924	Çifteler

1924 senesi sonlarına doğru başlayan ruam salgını büyük bir sıkıntıya sebep olmuştur. İstabl-ı Amire tasfiye edildiği için orada bulunan atların da Çifteler'e sevk edilmesi sıkıntının boyutlarını daha da arttırmıştır. Kasım ayı başında biraz damızlık aygır bırakılarak diğer bütün hayvanlar Karacabey harasına nakledilmiştir. Birkaç sene süren bu salgın bittikten sonra hara tekrar faaliyete başlamıştır.⁴¹⁸

1926 bütçesinde Çifteler harasının Sivas ile birlikte tamiri ve bakımının yanı sıra 20 yeni aygır deposu kurulması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁹ Bu çerçevede Çifteler-Aziziye'de 250 hayvanlık örnek bir tiftik ve deneme ahırının kurulması, Çifteler ve Uzunayla aygır depoları için 25'er aygır daha satın alınarak eksikliklerinin giderilmesine devam edilmesi, 1927 senesinde; Çifteler-Dokuzoluk'da örnek merinos ağılı kurulması; Macaristan haralarında incelemeler yapmak üzere hara ve depo memurlarından 3-5 kişilik bir heyetin gönderilmesi, 1928 senesinde; Çifteler, Uzunayla ve Çukurova aygır depolarının desteklenmesine devam edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²⁰

Öte yandan 29 Mayıs 1926 tarihli 867 numaralı kanun ile Çifteler Çiftliği ile Karacabey Harası ve İstanbul'daki Belgrad ormanlarının idareleriyle çiftlik müdürlerinin vazife ve salahiyetlerine dair bir düzenleme yapılmıştır.⁴²¹

Yeni düzenlemeler çerçevesinde Çifteler, Karacabey, Konya ve İnanlı inekhaneleri ile kurulmakta olan aygır depoları için dışarıdan satın alınacak damızlık ineklerle, tiftik keçi ve aygırların köy köy dolaşarak pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴²²

1932 senesinde Türkiye gelen Macar uzman Prof. Dr. Oszkar Wellmann, kaldığı 7 hafta içerisinde devlete ait hara ve aygır depolarını ziyaret etmiş, Türkiye'de hayvancılığın geliştirilmesi için hazırladığı raporda Eskişehir Çifteler harasına da yer vermiştir. İncelemelerinde at şubelerinin puan cetvellerini çıkarırken, hayvanların adı veya nu-

⁴¹⁷ Ertuğrul Güleç; *Türk At Irkları*, Ankara, 2005, s.90.

⁴¹⁸ Emiroğlu-Yüksel, a.g.e, s.268.

⁴¹⁹ Emiroğlu-Yüksel; a.g.e, s.229.

⁴²⁰ Ayşe Menteş Gürler; "Beş Senelik Umûr-ı Baytariye Programı Üzerine" Bir İnceleme", *Veteriner Bilimleri Dergisi*, (2009),25, 1-2, s.12.

⁴²¹ BCA; 30.18.1.1.21.61.12 (26 Ağustos 1926)

⁴²² BCA; 30.18.1.2.13.59 (3 Eylül 1930)

marası ile doğduğu tarih ve derecelerini de yazmıştır. Atların yetiştirme ve beslenme şekillerini inceleyerek çeşitli önerilerde de bulunan Wellman, yerli atları safkan veya yarımkıan Arap aygırlarla çiftleştirmeyi, Macar Nonius ırkı ile cüsse arttırmayı ve iskeletlerini kuvvetlendirmeyi teklif etmiştir. Buradaki “numune ağılı”na da değinen Wellmann, çok iyi Ankara keçilerinin bulunduğunu ve tiftiklerinin de çok kaliteli olduğunu belirtmiştir. Nitekim Wellmann’ın önerileri doğrultusunda 1933’te Çifteler ve Çukurova’da 2 yeni aygır deposu kurulmuştur.⁴²³

Çifteler nahiyesindeki Evkafa ait metruk hanın 800 lira bedelle Çifteler aygır deposu namına satılması Evkaf müdürlüğünün muvafakatı ve Ziraat vekillığının tezkeresi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür.⁴²⁴

Cumhuriyet döneminde Islah-ı Hayvanat Kanunu (7 Haziran 1926 tarih 904 numaralı) çıkarıldıktan sonra haralar tekrar faaliyete geçirilmeye başlanmış, Karacabey harası (1924) ndan sonra Sultansuyu (1928), Çukurova (1931) ve Çifteler Harası (1934) da canlandırılmıştır. Yeni alınan hayvan ve kısraklarla damızlık sayısı arttırılmıştır.⁴²⁵ Getirilen damızlıklardan *Dabi*, *Hilalü Zaman* ve *Kuruş Satra* Çifteler Harası’nda kullanılmıştır.

2508 sayılı kanun ile 23 Haziran 1934’te yeniden kurulan Çifteler Harası’ndan sonra Çifteler İnekhanesi ile Çifteler Numune Ağılı kurulmuştur.⁴²⁶

TBMM tutanaklarında “*haiz oldukları evsafı nesliye ve zeotekniyeleri evlat ve en-sale intikal ettirebilecek kudrette baba ve analar elde edebilmek için haraların tesis ve küşadına lüzum kati ve fenni vardır*” denilerek haraların açılış gayeleri açıklandıktan sonra aygır depoları için damızlıkların bir kısmının ahalinin elinde yetiştirilenlerden seçildiği ancak haralarda yetiştirilenlerden seçilmesinin daha makbul olacağı dolayısıyla haraların açılmasının önemine işaret edilmiştir. Ecnebi ırklara mensup damızlık hayvanların dışarıdan alınması her zaman mümkün olmakla birlikte hem pahalıya mâl olmakta hem de yeni iklim ve şartlara uyum sıkıntısı yaşanmaktadır. Memleketimizde en çok halisüddem (safkan) Arap ırkı aygırlarına ihtiyacımız olduğundan bu işin haralar aracılığıyla yapılmasından başka çare olmadığı ifade edilmiştir. Haralara hayvan seçilirken de fiyatına bakılmaksızın kıymetli, koşu ve müsabakalarda tanınanlar tercih edilmelidir. Bu kapsamda bir önceki sene Ziraat Nezareti tarafından Aziziye mevkiinde bir hara teşkil edildiği ve bu haraya karşılık Harbiye Nezareti’ne ait olup kapatılan Çifteler harasında bulunan 85 valide kısrak ile 34 genç kısrak ve 21 baba aygır ile 13 genç aygır devren alınarak işe başlanmıştır. Ancak bunlar Avrupa’daki benzer haralardaki hayvanlar kadar kıymetli değildir. Aziziye harasına böyle yüksek kaliteli damızlık temin edilememesinin sebebi Ziraat Nezareti ve İktisat Vekâleti’nin

⁴²³ Melek Çolak; “Atatürk Döneminde Tarıma Dayalı Hayvancılık Politikası ve Macar Uzman Oszkar Wellmann’ın Raporları”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/62, 176-182.

⁴²⁴ BCA; 30.18.1.2.49.73 (27 Ekim 1934)

⁴²⁵ Şule Osmanağaoğlu; “Karaköy Tarım İşletmesi’nin Tarihsel Gelişimi”, *Veteriner Bilimleri Dergisi*, 2006, 22,3-4, s.79

⁴²⁶ R.Tamay Başağaç Gül; “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar”, OTAM 15 (15), s.236.

yüksek tahsisat ayıramamasıdır. Çifteler harası memleketin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Nitekim mevcut kısraklardan fevkalâde olarak yüzde 75 oranında döl alındığı kabul edilse bile tayların 4 yaşına kadar yaklaşık yüzde 15'inin telef olduğu, yüzde 10'unun damızlığa elverişli olmadıkları düşünüldüğünde oran yüzde 50'lere inmektedir. Bu da senelik 300 taya karşılık gelmektedir. Bunların yarısının erkek yarısının dişi olacağı varsayıldığında mevcut kısraklardan ancak 150 damızlık aygır elde edilebileceği anlaşılmaktadır.⁴²⁷

Tarım Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'nın köy öğretmen ve eğitimcileri yetiştirmek üzere ortaklaşa Çifteler Çiftliği'nde bir kurs açması ve programının her iki bakanlıkça ortaklaşa hazırlanması kararlaştırılmıştır. Kursu alınacak öğretmen adaylarının barınma ve beslenme masrafları ile Bakanlar Kurulu kararı ile istihdam edilecek ziraat öğretmenlerinin ve işyerlerinin aylık ücretleri, yol paraları, kurs faaliyetleri ile ilgili inşaat, tamirat ve tesisat masrafları Tarım Bakanlığı bütçesinden ödenecektir. Kursun ziraat dersleri ve işleri ile ilgili faaliyetleri Çifteler Çiftliği'nin bina, alet, hayvan ve nakil vasıtaları gibi her türlü imkânlarından faydalanılacaktır. Kursun eğitim ve öğretim işleri için gerekli sayıda ilkökul öğretmeni, ilköğretim müfettişi ve inşaat işleri öğretmeni istihdam edilecektir. Bunların yol masrafları ve aylık ücretleri ise Kültür Bakanlığı bütçesinden ödenecektir. Kursun eğitim ve öğretim işleri için Çifteler Çiftliği'ndeki ilkökul binalarındaki ders araç gereçlerinden faydalanılacaktır. Kursu devam eden öğretmen ve eğitimciler staja gönderildikleri zaman Bakanlar Kurulu kararı ile aylık ücret ödenecektir.⁴²⁸

Bu kararlar doğrultusunda ilk eğitim kursu Mahmudiye'deki ilkökulda açılmış böylece Çifteler harası araçlarından yararlanma imkânı da ortaya çıkmıştır.⁴²⁹

Çifteler Çiftliği'nde köy öğretmeni yetiştirmek üzere açılacak kursta görev yapacak ispekte (müfettiş) ve öğretmenlere 4 aylık, inşaat öğretmenliği yapacaklara ise 1,5 aylık kadro tahsis edilmiştir.⁴³⁰ Benzer şekilde bu kurslarda aslî vazifeleri dışında ders vermeye memur edilen ve kursun başladığı andan itibaren görev yapan öğretmenlere ait 9 aylık kadro tasdik edilmiş ve maaşlarının 1936 malî senesi bütçesinin E cetveline dahil 822. faslın 4. Kuraklıktan Korunma ve Köy Kalkınma planlarının hazırlık ve tecrübe masraflarından karşılanmasına karar verilmiştir.⁴³¹

1937 tarihli yazışmalarda memleket hayvanlarının sayıca azaldığı ve evsaflarının bozulduğundan şikayetle acil bir şekilde tedbir alınması üzerinde durulmaktadır. Bu noktada yapılacak öncelikli iş damızlık temini ve haralardaki damızlıkların sayısının artırılmasıdır. Çifteler harası, Trakya ve Orta Anadolu için bir faaliyet merkezi olduğundan hara bütçesine 20 bin lira ilave edilerek Macaristan'dan kliring⁴³² yolu ile

⁴²⁷ TBMM Tutanak, s.13.

⁴²⁸ BCA; 30.10.143.24.15 (8 Ağustos 1936)

⁴²⁹ Kılınç, *a.g.m.*, s.568.

⁴³⁰ BCA; 30.18.01.02.66.60 (14 Temmuz 1936); 30.18.01.02.67.63 (22 Temmuz 1936)

⁴³¹ BCA; 30.18.1.2.69.84 (22 Ekim 1936)

⁴³² Kliring, ülkelerarası ticaretin takas usulü ile gerçekleştirildiği bir sistemdir.

Arap, Yarımarap, Lipizave Nanius aygır ve kısraklar alınması Ziraat Vekâleti'nce uygun görülmüştür. Satın alma bedeli 50 bin liradan az olduğu için bu işi orada bulunan komisyonun Bakanlar Kurulu kararına gerek olmadan pazarlık usulüyle yapmasında bir mahzur olmadığı da ayrıca ifade edilmiştir.⁴³³

Ziraat Vekâleti'nce işletilmekte bulunan Çifteler Çiftliği'nin Kırklareli Türkgeldi Çiftliği ile birlikte 3308 sayılı kanunla kurulan Devlet İşletme Kurumu'na devredilmesi 14.7.1938 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca onaylanmıştır.⁴³⁴

Çifteler aygır deposu inşaatından Ziraat Vekâleti'nden bakiye alacağı bulunan 1.782 lira 53 kuruşun tahsili talebiyle Ali Sölpük tarafından Eskişehir Asliye Hukuk Mahkemesi'nde hazine aleyhine açılan dava sonunda hükmün temyizinde hazine menfaati görülemediğinden sözkonusu hükmün temyizinden vazgeçilmesi uygun görülmüştür.⁴³⁵

Ekim 1938'de Çifteler hara ve aygır deposunun yulaf ihtiyacı için açılan ihaleye istekli çıkmadığı için 2490 sayılı kanunun 46. maddesi uyarınca bu ihtiyacın pazarlık suretiyle teminine karar verilmiştir.⁴³⁶

Vakıflar Müdürlüğü Çifteler'de kendi idareleri altında bulunup Ziraat Bankası aracılığı ile faizsiz olarak 5 senede ve 5 eşit taksitte ödenmek şartıyla köylülere satılmak istenen yerlerin bir an önce tapuya bağlanması gerektiğini ifade ederken tapudan gelen olumsuz haber üzerine merkezden 1 tapu ve fen memuru gönderilmesini istemek zorunda kalmıştır.⁴³⁷

Çiftliğin durumuyla ilgili komisyon tarafından hazırlanan 16 Mayıs 1939 tarih ve 2 numaralı raporda; çiftliğin 100 bin hektardan fazla bir araziye sahip olduğu görülmektedir. 2 nahiye, 32 köy, Ziraat Vekâleti'ne bağlı Çifteler Harası, Ziraat Vekâleti'nce Devlet Ziraat İşletme Kurumu'na devredilmiş olan Çifteler Çiftliği, Hamidiye köyünde 1 eğitim kursu ve köy muallim mektebinin orta kısmı, Mahmudiye nahiye merkezindeki köy muallim mektebi sınırları içine almaktadır. Çiftlik arazisinin 45 bin dekarı ve en verimli kısmı bu müesseseler ve üst tarafı köylülerin elindedir. Müesseseler ellerindeki yerlerin kendilerine satılması ya da kiralanması için gerekli teşebbüste bulunmalıdır. Ancak 9 köy halkının tasarruf ettiği arazinin bedelleri tayin edilebilmiş ise de bunlar içinden borçlarını ödeyerek tapularını almış olanların sayısı da az idi. Bu nedenle; bu yerlerin tamamen köylülere mâledilmesi, bedellerinin taksitte bağlanması, satış muameleleri tamamlanıncaya kadar köylülerden belirli miktarda icar alınması ve bu işlerin Ziraat Bankası aracılığıyla yürütülmesi uygun bulunmuştur (30 Mayıs 1939). Aynı belgenin devamında Nüfus müdürlüğünden Dahiliye Vekâleti'ne yazılan yazıda çiftliğin geçirdiği aşamalar özetlenmekte; çiftliğe 1848 senesinden

⁴³³ BCA; 30.10.183.260.7.3 (22 Nisan 1937)

⁴³⁴ BCA; 30.18.1.2.84.65 (14 Temmuz 1938)

⁴³⁵ BCA; 30.11.1.0.121.20.14 (22 Haziran 1938)

⁴³⁶ BCA; 30.18.1.2.84.88 (4 Ekim 1938)

⁴³⁷ BCA; 30.10.190.304.7 (12 Ağustos 1939)

itibaren muhacir iskânına başlandığı ve 1921 tarihine kadar 33 muhacir köyü tesis edildiği belirtilmektedir. Meşrutiyetin ilanından sonra Maliye hazinesine devredilen çiftliğe muhacir iskânına devam edildiği ve hükümet elinde sadece Fahriye Çiftliği ile Çifteler Harası'na verilmiş olan çayırılık ve çiftliğe ait olup Hamidiye'deki eğitim kursuna ve köy muallim mektebine çiftlik tarafından kısmen satılmış ve kısmen kiralanmış araziden başka bir yer kalmamıştır. Muhacirlere verilen araziden Hazine-i hassa döneminde senelik dönümüne 1 şinik (yaklaşık 6 kg) buğday icar alınmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra sadece aşar alınmakla birlikte 1916 senesinden itibaren ahaliye dağıtım işine başlanmış, 1931 tarihine kadar 9 köyün dağıtım işlemi tamamlanmış ve 10 senede 10 eşit taksitte ödenmek üzere borçlandırma gerçekleştirilmiştir. Hakem kararıyla Evkâf müdürlüğüne intikal eden arazi için 2 idare tarzı önerilmektedir. Bunlardan birincisi 9 köyün dağıtım işini kabul edip kalan taksitleri tahsil ederek araziye köylünün üzerine geçirmek, ikincisi ise 23 köydeki araziye takdir olunacak bedelle kullananlara satmak ve taksitle bedelini tahsil etmektir. Ancak uzun süredir kendisinin olacağını düşünerek imar ettikleri arazi için icar talep etmek köylüyü hayal kırıklığına uğrattığı gibi çabalarını bırakmalarına da sebep olacaktır. Bu nedenle bu arazilerin tasarruf edenlere uygun bir bedelle satılması en uygun seçenektir. Bedelin uygun olması ve taksit sayısının da mümkün olduğunca uzatılması gerekmektedir. Bu çerçevede Devlet Ziraat İşletme Kurumu elinde bulunan arazi ve binaların, Çifteler Harası binalarının, arsaların, çayırların, eğitim kursu ile köy muallim mektebi elindeki arazilerin Ziraat ve Maarif vekâletleri tarafından takdir olunacak bedelle alınması gerekecektir. Bu çiftlik Tohum Islah İstasyonu'nca elde edilen elverişli tohumları çoğaltmak ve ahaliye dağıtmak işini de üstlendiğinden bu arazi özel şahıslara satılırsa yazık olacağı düşünülerek bu alım-satım işlerine Ziraat Bankası'nın yetkili kılınması uygun görülmüştür.⁴³⁸

Uzun zamandır Ziraat Vekâleti'nin tasarrufunda olup hakem kararıyla Vakıflar idaresine geçen Çifteler Çiftliği ve harası arazisinin 110 bin lira karşılığında ve her sene hara bütçesine konulacak tahsisatın 5 eşit taksitte ödenmesi kaydıyla satın alınmasına izin verilmesi Ziraat Vekâleti'nin 16 Ocak 1940 tarihli teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür.⁴³⁹

17 Temmuz 1940 tarihinde Çifteler Çiftliği arazisinden Ziraat Vekâleti'ne satılan kısmın ecrimisil⁴⁴⁰ davasından vazgeçilmesi hakkında kararname hazırlanmıştır.⁴⁴¹

Çifteler Çiftliği arazisinin hakem kararıyla Evkafa ait olduğunun kesinleşmesi üzerine 23 göçmen köyü ile 10 yerli köy ahalisi topraksız kaldığından bu arazinin 33 köy halkına uzun süreli taksitle verilmesi istenmiş, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından yazılan cevapta iki nahiye içinde 32 köy ve 18 bin nüfus mevcut olduğu, köylülerin toprak sahibi yapılması işine önem verildiği bu nedenle vergi kıymetinin 10

⁴³⁸ BCA; 30.10.139.993.5 (26 Haziran 1939)

⁴³⁹ BCA; 30.18.1.2.90.13.5 (3 Şubat 1940)

⁴⁴⁰ Bir malın izin dışı kullanılmasıdır. Haksız işgal tazminatı olarak da tanımlanan ecrimisil, bir malın veya taşınmazın sahibinin ya da idarenin rızası dışında kullanılması anlamına gelir.

⁴⁴¹ BCA; 30.11.1.0.140.21 (17 Temmuz 1940)

da 1'i nispetinde ve çok az bir bedel karşılığında faizsiz olarak köylü elinde bulunan arazilerin tapu muamelelerine başlanılması uygun görülmüştür.⁴⁴²

Çifteler, Konya, Sultansuyu ve Arga aygır depoları ile Merinos Çiftliği, Kazova, Boztepe ve Göle İnekhaneleri ile birlikte Toprak Mahsulleri Ofisi ambarlarından 100 ton arpa verilmesi 16 Şubat 1943 tarihli tezkereyle uygun görülmüştür.⁴⁴³

1 Nisan 1946 tarihinde gönderilen bir yazı ile çiftliğin genel haritası, köylerin tasarruf krokileri, parseller için ayrı ayrı tescil, köylülerin ellerinde bulunan toprakların büyüklük ve bedellerini gösteren çizelgeler istenmiştir. Harita ve krokiler masrafları Vakıflar müdürlüğünden karşılanarak tapu ve kadastrodan gelen fen memurları ile 4 senelik bir çalışma sonucu hazırlanmış böylece köylülerin beklemeden tapularını alma imkânı ortaya çıkmıştır. Köylülere tanınan bu ayrıcalıklara (rayicin 3'te 1 olarak belirlenmesi vb.) rağmen satılacak 100 bin hektardan fazla arazinin kalması için dağınıklık ve büyüklüğünün yanı sıra resmi işlemler ile köylünün halet-i ruhiyesidir.⁴⁴⁴

Çifteler Çiftliği'ndeki meralarla ilgili olarak ise Eskişehir Tapu Kadastro ve Vakıflar idarelerinden seçilecek bir heyet aracılığı ile tespitlerin yapılması, meralardan yeterli miktarda köylere dağıtılması, kalanının da dekarı 150 kuruştan köylülere satılması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁵

Bütün bu işler yapılırken karşılaşılan en önemli sıkıntılardan birisi köylünün elindeki toprakların vakıflar ve tapudaki kayıtlarının birbirini tutmamasıdır. Vergi kayıtları ile krokiler arasındaki farklılıkların kütüklere bakılarak giderilmesi gerekmektedir. 33 köyden 18 köy arazisinde köylüler tarafından tarla açmak için yapılan değişikliklerin tadilat komisyonunca kayda geçirilmemesi önemli bir eksikliktir. Bazı kişilerin ellerinde ihtiyaçtan fazla, bazılarında ise az toprak bulunması, zenginlerin ucuza aldıkları yerleri 15-20 misline satmaları karşılaşılan başlıca sıkıntılardır.⁴⁴⁶

Bu süreçte Çifteler Çiftliği'nde yerleşmiş olan 33 köy halkı kullanmakta oldukları araziye satın almak istedikleri ve hükümet de köylünün işlediği yerlere sahip olması gerektiği düşüncesinde olduğu için bir tarife hazırlanarak dekarına göre 50, 100, 150 kuruş bedel konulmuştur. Tapu işlemleri için öncelikle köylülerden ellerindeki toprakları ada, parsel sayıları, büyüklükleri ve tutar bedelleri ile bildirmeleri istenmiştir. Böylece çok zaman kaybetmeden 174 bin dönümün satışı yapılmış ancak kuraklığın başlaması bu işi yavaşlattığı gibi 450 bin dönüme yakın satılacak toprak kalmıştır. Bu noktada da Ziraat Bankası'ndan köylüye destek olması istenmiştir.⁴⁴⁷

Hara zaman zaman alım-satım işleri ile de gündeme gelmektedir. Örneğin Resmi Gazete'de 26 Nisan 1983-Sayı:18029 tarihli Çifteler Harası Müdürlüğü'nden verilen

⁴⁴² BCA; 30.10.81.532.2 (27 Haziran 1940)

⁴⁴³ BCA; 30.18.1.2.101.26.3 (17 Nisan 1943)

⁴⁴⁴ BCA; 30.10.191.306.17 (1 Nisan 1946)

⁴⁴⁵ BCA; 30.10.191.306.17 (1 Nisan 1946)

⁴⁴⁶ BCA; 30.10.191.306.17 (1 Nisan 1946)

⁴⁴⁷ BCA; 30.10.191.306.17 (20 Nisan 1946)

ilânda; Çifteler harası yetiştirmelerinden olup kadro fazlası, yarışlara ve damızlığa el-verişli muhtelif cins ve doğumlu 39 baş atın açık arttırma ve pazarlık usulü ile satılacağı duyurulmuştur. Satışın 10 Mayıs 1983 Salı günü saat 10'da Mahmudiye Çifteler Harasında yapılacağı ve arttırmaya katılmak isteyenlerin her at için ayrı ayrı 150 bin lira depozitoyu satıştan önce nakit olarak makbuz karşılığı yatırmaları gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴⁸ Benzer ilânlara sonraki tarihlerde de rastlamak mümkündür.

3.1.1 ANADOLU TARIM İŞLETMESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Çifteler harası, 1983 senesinde 233 sayılı kararname ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) ne bağlanmıştır.⁴⁴⁹ Bu dönemde 44 bin 975 dekar arazisinde safkan Arap atı yetiştiriciliğinin yanı sıra sığır ve koyun yetiştiriciliği ile tarım da yapılmaktadır.⁴⁵⁰ Burada yetiştirilen atlar, damızlık ihtiyacı dışında sektöre de hizmet vermektedir. Yeni doğan taylar, uzman bir teknik heyet tarafından incelenerek ırk özellikleri, beden yapısı, şeceresi ve koşu performansı açısından değerlendirilmektedir. Mahmudiye ile Çifteler arasındaki bölgede yer alan işletme müdürlüğü ana binasının yanı sıra ahırlar, depolar, tavlalar, askeri binalar, cami ve hastane de bulunmaktadır.⁴⁵¹ Ancak bu binaların çoğu günümüzde mevcut değildir.

Günümüzde TİGEM bünyesinde Eskişehir-Mahmudiye-Çifteler-Afyon karayolu üzerinde Eskişehir'e 53 km mesafede bir işletme olarak, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine devam etmektedir.

Tarımsal sulama projesi ile sulanan tarım arazisi 4 bin 399 dekardan 17 bin 593 dekara çıkarılırken tohumluk üretimine devam edilmiştir. Bir yandan da et ve süt açısından verimli esmer ırkı ile damızlık sığır, tiftik keçisi ve kuruluş amacına uygun olarak safkan Arap atı yetiştirilmektedir. Her sene ortalama 72 yarış tayı yetiştirerek atçılık sektörüne katkı sağlamaya devam edilmektedir.⁴⁵²

1980-1981 kayıtlarına göre 43 bin 404 dekar arazisi bulunan haranın 19 bin 987 dekarı ekilebilen arazidir. Burada yetiştirilen ürün (dekar) miktarı ise şu şekildedir; Buğday (4105), arpa (4600), yulaf (920), hayvan pancarı (150), yonca (1425), korunga (208), mısır (425), sebze (25) ve meyve (145) yetiştirilmektedir. Tarımda 31 traktör, 5 biçer-döver, 8 soklu-pulluk, 4 çekicili pulluk, 2 döner kulaklı pulluk, 8 kombine mibzer⁴⁵³, 2 mısır mibzeri, 1 sabit selektör, 1 triyör⁴⁵⁴, 7 tamburlu çayır biçme makinesi,

⁴⁴⁸ Resmi Gazete, 26 Nisan 1983, S.18029.

⁴⁴⁹ Aynı kararnameye tabi olan diğer yerler; Karacabey (Bursa), Sultansuyu (Malatya), Konya, Çukurova (Adana), Karaköy (Samsun) dur. Bunlardan Çifteler, Karacabey ve Çukurova uzun süre hara olarak çalışan ve safkan Arap atı yetiştirilen işletmelerdi.

⁴⁵⁰ Emiroğlu, s.265.

⁴⁵¹ Bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Zeynep Ertuğrul; "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015, s. 501-511.

⁴⁵² www.tigem.gov.tr

⁴⁵³ Tarlaya tohum ekme aracı.

⁴⁵⁴ Buğdayın içindeki kırık buğday, ot tohumları gibi küçük yabancı maddelerin ayrılmasını sağlayan makine.

2 bıçaklı çayır biçme makinesi, 8 balya makinesi, 6 tarla tırımığı, 5 kazayağı, 3 balya yükleme makinesi, 2 ön kepçe ve 1 kanal kazıcı kullanılmaktadır.⁴⁵⁵

Aynı tarihlerde harada koç, koyun ve toklu olmak üzere toplam 3 bin 536 küçükbaş; sığır, düğge, dana ve buzağı olarak da toplam 719 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Atçılık şubesinde aygır, kısarak ve tay olmak üzere 232 baş hayvan bulunmaktadır. Ayrıca 5 bin 970 kümes hayvanı mevcuttur.⁴⁵⁶

Tablo 13. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Anadolu Tarım İşletmesi Müdürlüğü İşletme Müdürleri Listesi

Sıra No	Adı-Soyadı	Göreve Başlangıç Tarihi	Görevden Ayrılış Tarihi
1	<i>Tevfik Bulak</i>	16.01.1934	23.05.1938
2	<i>Kenan Yakalıoğlu</i>	23.05.1938	17.06.1941
3	<i>Mithat Öğülen</i>	18.06.1941	21.12.1945
4	<i>İ.Hakkı Ünveren</i>	25.12.1945	30.11.1948
5	<i>Bahattin Öndeş</i>	1.12.1948	16.08.1951
6	<i>Sadettin Ünal</i>	16.08.1951	30.05.1960
7	<i>Sait Abuşoğlu</i>	31.05.1960	20.08.1960
8	<i>Sabri Öncül</i>	25.08.1960	21.08.1961
9	<i>Ali Özdi</i>	22.08.1961	26.01.1962
10	<i>Mürsel Uz</i>	27.07.1962	31.10.1967
11	<i>Bünyamin Gerger</i>	31.10.1967	01.02.1979
12	<i>Hulusi Ada</i>	01.02.1979	02.12.1983
13	<i>Dr. Erol Demirtel</i>	02.12.1983	16.09.1985
14	<i>Muzaffer Oğhan</i>	27.09.1985	01.10.1992
15	<i>Zafer Çetin</i>	01.10.1992	15.10.2001
16	<i>Tahsin Yağcı</i>	30.10.2001	27.07.2010

⁴⁵⁵ Erhan Tezcan; *Mahmudiye İlçesi*, Eskişehir, 1982, s.63.

⁴⁵⁶ Tezcan, *a.g.e.*, s.63-64.

17	<i>İbrahim Sayın</i>	27.07.2010	06.03.2012
18	<i>Zafer Öz</i>	22.03.2012	13.06.2016
19	<i>Yıldırım Çil</i>	14.06.2016	15.10.2019
20	<i>Neşet Ormancı</i>	15.10.2019	03.09.2021
21	<i>Hüseyin Yılmaz</i>	03.09.2021	17.02.2026

Anadolu Tarım İşletmesi Müdürlüğü merkez binası, bölgenin öne çıkan yapısı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Yarım bodrum üzerine 2 katlı olarak plânlanan dikdörtgen şeklindeki yapının üst katı sadece orta bölümle sınırlandırılmıştır. Bu binanın arkasında birbirine benzer plânlı 3 ahır binası bulunmaktadır. Tek katlı ve uzun dikdörtgen plânlı bu binaların arkasında da yine dikdörtgen plânlı yığma taştan yapılmış büyük bir depo binası yer almaktadır. Bu binanın giriş kapısı etrafında çeşitli süslemeler (yürek vb.) mevcuttur.⁴⁵⁷

Anadolu Tarım İşletmesi, çalışan işçi sayısı bakımından Mahmudiye'ye ekonomik olarak katkı sağlayan en önemli kuruluşlardan birisi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Öte yandan bölgede Arap atı yetiştiricilerinin çok fazla olması nedeniyle 2001 senesinde Türkiye Jokey Kulübü tarafından *Arap atı pansiyoner harası* kurulmuştur. 1.750 dekar arazi üzerine kurulan harada kısarak ve taylar için 5 blokta 225 loca, aygırlar için 2 blokta 20 loca ayrılmıştır. Ayrıca 1 blokta 10 localık karantina ahır, aşım salonu ve laboratuvar yer almaktadır. 640 dekar padok⁴⁵⁸ alanının yanısıra mahalli yarışlar için 2.020 metre uzunluğunda 25 metre genişliğinde çim pist ve 499 kişilik açık tribün yapılmıştır.⁴⁵⁹

Geçmişten beri at yetiştiriciliğine öncülük yapan bölgede 22 özel atçılık tesisinde safkan İngiliz ve Arap atları üretimi yapılmakta ve pansiyon hizmeti verilmektedir.

3.1.2 MAHMUDİYE ATÇILIK MESLEK YÜKSEKOKULU

Geçmişte hara topraklarına dahil olan bölgede, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bünyesinde 2007 senesinde Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu kurulmuştur. Atçılık konusunda nitelikli işgücü yetiştirmek amacıyla kurulan ve 90 dönüm arazisi bulunan okulun, 2800 metrekare kapalı alanında 1800 metrekarelik kum zeminli mane⁴⁶⁰ ve 13 atlık tavra yer almaktadır. Ayrıca okul arazisi içinde 450 metrekarelik kapalı alanda 10 atlık tavra at bakım alanları bulunmaktadır. 350 metre uzunluğun-

⁴⁵⁷ Ertuğrul, *a.g.m.*, s.503-508.

⁴⁵⁸ Atların başıboş ve serbest bir şekilde dolaşıp gezmeleri için ayrılan etrafı parmaklıklı saha. Bkz. Emiroğlu-Yüksel, *a.g.e.*, s.363.

⁴⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. www.tjk.org.

⁴⁶⁰ At eğitimi yeri.

da idman pisti ve içinde atların eğitimi amacıyla starting box bulunmaktadır. 20*40 boyutlarında kum zeminli bir açık manej ile padokların da bulunduğu arazide özel gereksinimli bireyler için *Hippoterapi*⁴⁶¹ Araştırma ve Uygulama Merkezi de yer almaktadır.

Engelli ve/veya ihtiyaç sahibi olan bireylerin at yardımcı müdahale taleplerini karşılamak, bu tür bireylerin at üzerindeki gelişimlerine katkıda bulunmak için kurulan Hippoterapi Araştırma ve Uygulama Merkezi büyük ilgiyle karşılanmıştır. Bedensel, zihinsel, görme, işitme, dil ve konuşma kayıpları olan ya da herhangi bir psikolojik rahatsızlığı bulunan bireyler at üzerinde veya yerde atın iyileştirici gücünden istifade edebilmektedir. Türkiye Binicilik Federasyonu ve Eskişehir İl Sağlık Müdürlüğü ile işbirliği yapan merkez terapi eğitimlerine devam etmektedir.

Atçılık ve Antrenörlüğü Programı ile ülkemiz atçılığına nitelikli işgücü yetiştiren okul, üniversite ve şehir adına katma değer sunan bir kurum olarak yoluna devam etmektedir. Okulun mezunları sporcu veya yarış atı antrenörü olarak katıldıkları yarışmalar ve organizasyonlarda önemli başarılar kazanmaktadır.

Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu 17 at ile eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tablo 14: Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu'nda bulunan eğitim atları⁴⁶²

<i>Atın adı</i>	<i>Irkı</i>	<i>Donu</i>	<i>Yaşı</i>	<i>Cinsi</i>	<i>Branşı</i>
Özgörkey	<i>Kwpn</i>	<i>Doru</i>	14	İğdiş	<i>Engel atlama</i>
<i>Sakarya</i>	<i>Arap</i>	<i>Kır</i>	6	<i>Ayır</i>	<i>Atlı dayanıklılık</i>
<i>Aykız</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Al</i>	8	<i>Kısrak</i>	<i>Engel atlama</i>
<i>Reyhan</i>	<i>Yerli Poni</i>	<i>Kır</i>	13	<i>Kısrak</i>	<i>Hippoterapi atı</i>
Şans	<i>Yerli Poni</i>	<i>Doru</i>	2	<i>Ayır</i>	<i>Hippoterapi atı</i>
<i>Yılgin</i>	<i>Yıkı</i>	<i>Kır</i>	9	<i>Kısrak</i>	<i>Engel atlama-Hippoterapi atı</i>
<i>Gülemdam</i>	<i>YarımkarArap</i>	<i>Al</i>	7	<i>Kısrak</i>	<i>Engel atlama-Hippoterapi atı</i>

⁴⁶¹ Hippoterapi, at yardımıyla yapılan tedavi anlamına gelmektedir. Herhangi bir engeli bulunan bireylerin nörolojik ve duyuşal fonksiyonlarını geliştirmek amacıyla atın hareketleri ve vücut ısısından faydalanılmaktadır. Atın üç boyutlu, ritmik ve değişken hareketleri tedaviye katkı sağlamaktadır. Serebral palsi, otizm, multiple skleroz, kas-sinir rahatsızlıkları, duruş ve gelişme bozuklukları gibi birçok alanda bu tedavi şekliinden faydalanılabilmektedir. Bkz. Berjan Demirtaş; "Hippoterapi ve Adaptif Binicilik" *At Dünyası*, C. 2, 14 Mart-Nisan 2015, Sayı 34, s.67.

⁴⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. www.mmyo.ogu.edu.tr.

<i>Prenses</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Al</i>	6	<i>Kısırak</i>	<i>Engel atlama</i>
<i>Prens</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Al</i>	5	<i>Aygır</i>	<i>Engel atlama</i>
<i>Erasmus</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Doru</i>	14	<i>Kısırak</i>	<i>Engel atlama</i>
<i>Tarçın</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Al</i>	11	<i>Kısırak</i>	<i>Atlı terapi atı</i>
<i>Gordiyon</i>	<i>Fresiyen</i>	<i>Yağız</i>	20	<i>Kısırak</i>	<i>Gösteri-Koşum atı</i>
<i>Frigya</i>	<i>Fresiyen</i>	<i>Yağız</i>	17	<i>Kısırak</i>	<i>Gösteri-Koşum atı</i>
<i>Karayel</i>	<i>Gemlik</i>	<i>Yağız</i>	8	<i>Kısırak</i>	<i>Engel atlama</i>
<i>Gemlik Yıldızı</i>	<i>Gemlik</i>	<i>Kır</i>	7	<i>Kısırak</i>	<i>Engel atlama</i>
<i>İzmir Ateşi</i>	<i>Arap</i>	<i>Kır</i>	13	<i>Kısırak</i>	<i>Atlı dayanıklılık</i>
<i>Zafer</i>	<i>Hollanda</i>	<i>Doru</i>	11	<i>İğdiş</i>	<i>Atlı terapi atı</i>

SONUÇ

1815’de Kumarcı Abdullah’ın emlâkı üzerine kurulan ve devletin ilk “hara” uygulaması olan Çifteler Hara-yı Hümayunu, Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e intikâl eden kurumlardan birisi olmuştur. Sarayın ve ordunun at ihtiyacını karşılamak üzere “at ıslahı ve yetiştirilmesi” amacıyla kurulan çiftlik, zamanla büyüyüp genişlemiştir. Geniş çayırlarında at yetiştiriciliğinin yanısıra ziraat yapılırken, sınırları dahilinde bulunan askeri kışla da faaliyetlerine devam etmiştir.

Arşiv belgelerinde *Çifteler Çiftlik-i Hümayunu*, *Çifteler Hara-yı Hümayunu* ve *Çifteler Çiftliği* olarak geçen işletme, daha sonra kurulacak Sultansuyu, Çukurova ve Karacabey haraları başta olmak üzere benzer kuruluşlara örnek teşkil etmiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra muhacirlerin yerleştirildiği bir yer olan Çifteler Çiftliği, Kırım Savaşı ve 93 Harbi’nden sonra da muhacirlere ev sahipliği yapmıştır. Bu şekilde pek çok yeni köy kurulurken, hayvancılığın yanısıra ziraat de önem kazanmıştır. Devlet içinde bulunduğu zor şartlara rağmen muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve bölgedeki üretimin devamlılığına çalışmıştır. Eskişehir bölgesindeki muhacir yerleşimleri açısından önemli merkezlerden birisi olarak nüfus açısından da öne çıkan bir yer olmuştur.

Atanan müdürler aracılığıyla idare edilen çiftliğe, ihtiyaç doğrultusunda baytar, hekim ve eczacı da gönderilmiştir. Telgraf ve demiryolu hatlarının tamamlanmasından sonra ilgili görevlendirilmeler de kısa sürede yapılmıştır.

Genel işleyişe bakıldığında, Çifteler Harası için havası ve suyunu uyum sağladıklarından tercihen Macar atları satın alınmıştır. Ayrıca Arap, safkan İngiliz ve Rus atları da ırkın ıslahında kullanılmıştır. Ayrıca ihtiyaç doğrultusunda diğer çiftlik ve haralara damızlık kısarak ve aygırlar gönderilmiştir.

Çifteler Çiftliği, 1876’da “Çifteler Hara-yı Hümayunu” olarak yeniden yapılandırılırken yeni şubeler de ilave edilmiştir. II.Meşrutiyet’in ilânından sonra diğer haralarla birlikte Maliye Nezareti’ne devredilmiştir. Bu süreçte Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa’nın girişimiyle oluşturulan remont teşkilatında Çifteler harası, 1. Ordu müfettişliğine ait taylara tahsis edilmiştir. Öte yandan aygır depoları oluşturulurken burada da Aziziye aygır deposu kurulmuş ancak maddî sıkıntılar nedeniyle istenen adımlar atılamamıştır.

1892’den sonra çiftlik merkezi Mahmudiye’ye kaydırılmış ancak belgelerde Çifteler harası/ Çifteler Çiftliği olarak anılmaya devam etmiştir.

Milli Mücadele sırasında buradaki atların güvenlik gerekçesiyle önce Ankara Ziraat Mektebi’ne sonra da Kırşehir’e kadar götürüldüğü hatta burada baskına uğrayarak zayıf verdikleri bilinmektedir.

Cumhuriyetin ilânından sonra Çifteler harası ile ilgili ilk olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde yeni hara ve numune ağılları açılarak ihya edilmesi kararı alınmıştır.

Bu çerçevede tamirat ve yeni ağıllar kurulması işlerine girilirken, Türk Arap atının çoğaltılması projesi kapsamında buradaki damızlıklardan da faydalanılmıştır.

1924 senesinde görülen ruam salgını nedeniyle bir süreliğine Karacabey harasına taşınan atlar ancak birkaç sene sonra salgın tamamen sona erince geri getirilmiştir. Savaşın ağır yükü üzerine bir de bu tür salgınların yaşanması şartları daha da zorlaştırmıştır.

1926 Islah-ı Hayvanat Kanunu'ndan sonra haraların tekrar hayata geçirilmesi işine girilirken Çifteler Harası da bu kapsamda 1934 senesinde tekrar açılmıştır. Ayrıca Çifteler İnekhanesi ve Çifteler Numune Ağılı da kurulmuştur. 1937'de haranın canlandırılması adına bütçeden pay ayrılarak Macaristan'dan yeni aygır ve kısraklar satın alınması kararlaştırılmıştır.

Çifteler harası 1940'ta Ziraat Vekâleti'nden Vakıflar idaresine devredilince arazi- sinde yaşayan köylülere toprak verilmesi gündeme gelmiş ve süreç oldukça sıkıntılı ve uzun sürmüştür. Öte yandan köy öğretmen ve eğitimcileri yetiştirmek amacıyla bir kurs açılması işlemlerine başlanmıştır.

1983'te Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) ne bağlanan Çifteler harası, safkan Arap atı yetiştiriciliğinin yanısıra sığır ve koyun yetiştiriciliği ile ziraat faaliyetlerine de devam etmektedir.

Bölgede Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bünyesinde 2007 senesinde kurulan Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu, sektöre işgücü yetiştiren ve atçılık konusunda yaptığı profesyonel çalışmalarla katkı sunan bir kurumdur. Okul bünyesinde 15 Ocak 2017 tarihli yönetmelik ile kurulan Mahmudiye Hippetoterapi Uygulama ve Araştırma Merkezi ile atların tedavi edici yönlerinden de istifade edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı döneminden itibaren atçılığın önemli merkezlerinden birisi olan ve Çifteler Hara-yı Hümayunu'na ev sahipliği yapan Eskişehir'in Çifteler- Mahmudiye bölgesi günümüzde de benzer işlevini sürdürmektedir. Bölgenin atçılık potansiyelinin korunması ve daha da geliştirilmesi üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Ek 1. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda fotoğrafları çekilerek künyeleri verilen atlar (Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90947-0001)

Ek 2. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda fotoğrafları çekilerek künyeleri verilen atlar (Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90947-0002)

Ek 3. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda fotoğrafları çekilerek künyeleri verilen atlar (Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90947-0003)

Ek 4. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda fotoğrafları çekilerek künyeleri verilen atlar (Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90947-0004)

Ek 5. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'nda fotoğrafları çekilerek künyeleri verilen atlar (Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90947-0005)

Ek 6. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu aygır ahırlarının orta yolu (Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90951---005)

Ek 7. Mahmudiye Kışla-yı Hümayunu Macar kısırakları sürüsü
(Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90442)

Ek 8. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu merkezindeki fabrikanın açılış töreni
(Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90413---003)

Ek 9. Ek. Çifteler Çiftlik-Hümayunu askeriyesinin merkez binası
(Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi; 90478---002)

Ek 10. Çifteler Çiftlik-i Hümayunu askeriyesinin Mahmudiye mıntıkası
(Nadir Eserler Fotoğraf Arşivi 90478---003)

Ek 11. Çifteler Çiftliği'nde bulunan 6 atın yandan çekilmiş fotoğrafı
(BOA; FTG 1160)

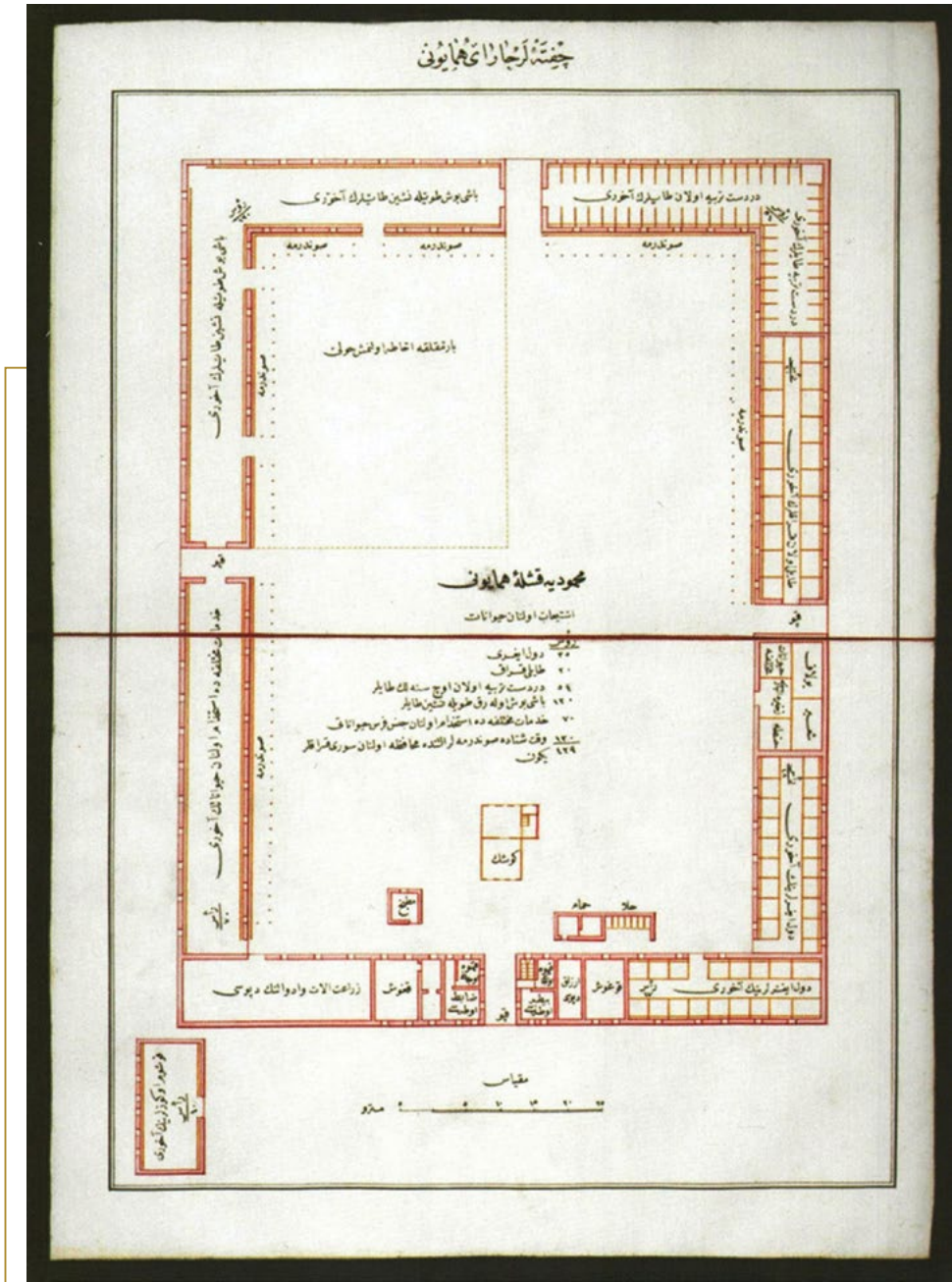
Ek 12. BOA; Çifteler Çiftliği haritası
(BOA; HRT.1617)

Ek 13. Çifteler Çiftliği haritası
(BOA; HRT.h. 01955/1)

Ek 14. Çifteler Hara-yı Hümayunu bünyesindeki
Mahmudiye Kışla-yı Hümayunu

Ek 15. Mahmudiye Hara (Karakışla) Camiinin kitabesi**Okunuşu**

- 1- Minber-i tırâzı saltanâtı fermân-ı revâyî ma'delet / Şâh-ı hilâfet menzilet zıllı ilâhil âlemîn
- 2- Abdülhamid Hân kim anın tedbiri umrânı perveri / Kıldı serâpâ mülkünü ma'mure-i feyzi nevîn
- 3- Bu çiftliği âbâd idüb zürrâ-ı heb dilşâd idüb / Cami'i dahi bünyâd idüb yekser sevindi müslimîn
- 4- İtdikce gülbankı ezân teşnifi ezân cihân / Eyyâmı ömrü şevketin müzdâd ide Rabb-i muîn
- 5- Terfi-i avâz eyleyüb muhtâr târihin didi / Kıldı bu zibâ câmi te'sisi emirü'l mü'minîn. 1315

Sadeleştirme

Adaletli fermânı kabul olunan saltanat süsünün minberi / Âlemlerin rabbının gölgesi, hilâfet makâmının şâhı / Abdülhamid Hân ki, o iman işinin yardımcısı / Ve başdan başa mülkünün yepyeni donatıcısı / Bu çiftliği kurup tüm mü'minleri sevindirdi / Camiyi de inşa edip, tüm müslümanları sevince boğdu / Ezan sesleri devam ettikçe, cihanı süsleyen ezanıyla / Ömrünü ve gücünü Rabbü'l-âlemîn artırsın / Sesini yükselterek Muhtar tarihini yazdı / Bu güzel camiyi mü'minlerin emrine tesis etti. 1897

Bkz. Nizamettin Arslan, Eskişehir Kitabeleri, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir 2014, sayfa 35 - 36

Ek 16. Mahmudiye Hara (Karakışla) Camii minaresi
(Okunuşu: Maşallah 1314 (1896) (Arslan, a.g.e, 28)

Ek 17. Mahmudiye Hara Camii yakınındaki 1313 (1895/1896) tarihli mühür kazınmış çeşme (Arslan, a.g.e, s.111)

Ek 18. Çifteler merkez (eski) kabristanında bulunan Çifteler Çiftlik-i Hümayun müdürü Ali Rıza Bey'in mezar taşı 1322 (1906)

Ek 19. Mahmudiye Merkez Kabristanı'nda bulunan Çifteler Çiftlik-i Hümayunu süvari remont alay katibi Niğdeli Mehmed Nesib Efendi'nin mezar taşı (13 Cemaziyelahir 1318/8 Ekim 1900)

Ek 20. Çifteler merkez (eski) kabristanında bulunan Çifteler Çiftliği Süvari Üçüncü Alayı Kolağası Mustafa Bey'in mezar taşı (1274/1857)

Ek 21. Çifteler merkez (eski) kabristanında bulunan Çifteler Çiftlik-i Hümayun müdürü Süvari kaymakamı Hamza Bey'in 5 yaşında çiçek hastalığından vefat eden kızı Fatma'nın mezar taşı (23 Receb 1301/9 Mayıs 1884)

Ek 22. Çifteler merkez (eski) kabristanında bulunan Çiftlik-i Hümayun müdürü Fehmi Bey'in kızı Emine Hanım'ın mezar taşı (21 Cemaziyelevvel 1298/21 Nisan 1881)

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA kısaltması kullanılmıştır)

A.MKT.MHM(Mühimme Kalemi Evrakı) 217/49, 224/28, 259/20, 271/68, 282/6, 288/99, 440/10, 518/8, 519/21, 523/55

A.MTZ (04) (Sadaret/Bulgaristan)40/80

A.MKT.NZD(Nezaret ve Devair Evrakı)337/100, 426/79

A.MKT.UM(Umum Vilayet Evrakı) 520/42

BEO (Bâb-ı Âli Evrak Odası) 2/45, 24/17261, 29/931, 39/2911, 39/6396, 67/110, 86/6396, 123/9221, 166/12394, 647/48494, 658/49318, 858/6343, 931/69806, 1109/83147, 1183/88676, 1158/86782, 1373/102952, 2996/224694, 3559/266921, 3571/267818, 3579/268411, 3859/289408, 3880/290975, 3884/291241, 3890/291678, 4050/303720, 4093/306920, 4159/311915, 4189/314141, 4284/321276, 4330/324732

C.DH (Cevdet/Dahiliye) 83/4135, 247/12343

C.İKTS (Cevdet/İktisat) 21/1009

C.MF (Cevdet/Maarif) 167/8349

C.ML (Cevdet/Maliye) 3/109, 222/9209

C.SM (Cevdet/ Sıhhiye) 106/5318

DH.İD(Dahiliye/İdare) 2/18, 97/53

DH.H(Dahiliye/Hukuk) 29/58

DH.HMS (Dahiliye Hukuk Müşavirliği) 6/10, 19/91

DH.İ.UM (Dahiliye/İdare-i Umumiye) 22/2, 59/11, 98/1

DH.İ.UM.EK (Dahiliye/İdare-i Umumiye Evrakı) 50/102, 117/50

DH.MKT(Dahiliye/Mektubi Kalemi) 4/9, 6/37, 169/5, 58/16, 342/40, 386/59, 509/36, 906/18, 1149/28, 1324/57, 1409/108, 1462/21, 1509/81, 1518/5, 1532/91, 1550/24, 1659/123, 1677/71, 1704/24, 1727/48, 1750/21, 1940/96, 2058/70, 2245/53, 2523/85

DH.MUI(Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi) 4/72, 102-1/32

DH.UMVM (Dahiliye/Umut-ı Mahalliye ve Umumiye İdaresi) 75/24, 77/4, 77/5, 77/10, 83/27

HAT (Hatt-ı Hümayun) 321/18860, 381/20572, 496/24344, 1226/47893, 1351/52777, 1351/52778, 1418/58002, 1638/2

HH.THR (Hatt-ı Hümayun Tahrirat Kalemi) 119/32

HR.SFR.04 (Hariciye Nezareti Paris Sefareti) 583/37

HR.SYS((Hariciye Nezareti Siyasi) 1349/63

İ.AS (İrade/Askeri) 18/2, 25/61, 26/3, 27/7, 44/47, 60/30

İ.DA (İrade/Divân-ı Ahkâm-ı Adliye) 4/55

İ.DH (İrade/ Dahiliye) 508/34620, 625/43429, 639/44448, 1023/80705, 1074/84264, 1348/9, 1387/21

İ.HB (İrade/Harbiye) 11/1, 118/43

İ.HR (İrade/Harbiye) 112/5462

İ.HUS (İrade/Hususi) 156/6

İ.MMS (İrade/Meclis-i Mahsus) 103/4380

İ.MVL (İrade/Meclis-i Vâlâ) 62/1190, 539/24226, 574/25760

İ.OM (İrade/Orman ve Maadin) 5/29

İ.TAL (İrade/Taltifat) 21/89, 63/3, 154/30, 202/36, 210/77, 246/15, 274/6, 383/23, 389/27, 395/37, 456/42

KK.d. (Kamil Kepeci defterler) d. 7472

MF.MKT (Maarif Nezareti/Mektubi Kalemi) 90/28, 90/54

ML.EEM (Maliye Nezareti Emlâk-i Emiriyye Müdüriyeti) 227/64, 461/17, 499/40, 751/5, 715/89, 750/44, 751/5, 751/69, 753/11, 753/12, 754/24, 755/4, 755/10, 756/39, 756/46, 757/35, 758/21, 759/22, 759/28, 762/38, 762/50, 763/19, 770/24, 770/56, 774/13, 776/19, 777/23, 786/28, 788/28, 788/34, 788/56, 791/18, 792/39, 792/42, 796/46, 798/7, 792/34, 793/11, 794/66, 800/33, 803/41, 807/16, 812/26, 824/47, 833/17, 834/44, 836/2, 842/6, 844/14, 846/9, 851/25, 851/60, 853/30, 857/52, 862/17, 872/12, 884/10, 891/24, 900/27, 921/26, 932/11, 933/39, 958/10, 978/21,

1007/25, 1122/12, 1250/41, 1263/11, 1307/8, 1318/8, 1327/5, 1336/24

MLVRD. (Maliye Nezareti defterleri) d. 991

MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları) 72/66, 163/62, 163/72, 175/110, 178/27, 201/99

MVL (Meclis-i Vâlâ) 722/25

ŞD (Şura-yı Devlet) 453/8, 609/27, 545/7, 545/9, 628/4, 1196/4, 1333/10, 1549/68, 1564/4, 1635/50, 2596/28

Y.MTV (Yıldız/Mütenevvi Maruzat) 28/86, 29/66, 13/102, 33/7, 33/8, 34/68, 35/55, 39/105, 41/32, 45/101, 47/75, 47/171, 57/56, 59/18, 67/110, 70/29, 71/92, 76/94, 77/32, 89/150, 105/55, 121/46, 121/134, 122/43, 124/45, 132/91, 142/18, 166/129, 170/53, 178/82, 192/21, 207/15, 254/24, 256/73, 267/35, 293/19, 294/85, 295/7

Y.PRK (Yıldız/Perakende) 23/65

Y.PRK.ASK (Yıldız/ Askeri Maruzat) 29/42, 38/31, 85/47, 85/96, 104/5, 168/26, 174/82

Y.PRK.AZJ (Yıldız/ Arzuhal Jurnal) 27/40, 50/30

Y.PRK.HH (Yıldız/Mütenevvi Maruzat) 10/22, 10/55, 21/50, 23/65, 34/85

Y.PRK.HR (Yıldız/Harbiye Nezareti Maruzat) 21/50, 9/44

Y.A.HUS (Yıldız/ Hususi Maruzat) 337/13, 264/115

Y.PRK.OMZ (Yıldız /Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı) 1/17

Y.PRK.ŞD (Yıldız/ Şura-yı Devlet Maruzatı) 2/50

Y.PRK.ŞH(Yıldız/Şehremaneti Maruzatı)7/73

Y.PRK.ZB(Yıldız/Zabtiye Nezareti Maruzatı) 27/112, 31/127

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA kısaltması kullanılmıştır)

BCA; 30.18.1.1.2, 30.11.1.1.0.3.5, 30.18.1.1.21.61.12, 20.18.1.1.13.59. 30.18.1.2.49.73, 30.18.01.02.66.60, 30.18.1.2.69.84, 30.10.183.260.7.3, 30.18.1.2.84.65, 30.11.1.0.121.14, 30.18.1.2.84.88, 30.10.190.304.7, 30.10.139.993.5, 30.18.1.2.90.13.5, 30.11.1.0.140.21, 30.10.81.532.2, 30.18.1.2.101.26.3, 30.10.191.306.17, 30.10.143.24.15,

Salnameler

Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi 1282, 1287, 1325,

Gazeteler

Eskişehir

Hakikat

Basılı Kaynaklar

AKBAL, Zübayda; *Taba Bey ve Emlak-ı Devlet İsimli Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; “İcare-i Vahide”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21.

AKIN, Rıdvan; “Milli Mücadele’de İki Anayasalılık Sorunu ve Eski Rejimin Tasfiyesi Süreci”, *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler*, Ankara, 2011, s.238-239.

AKINCI, İhsan Abidin; *Osmanlı Atları*, Yay.haz. Turan M.Türkmenoğlu, İstanbul, 2017.

ARSLAN, Nizamettin; *Eskişehir Kitabeleri*, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Başkenti Ajansı Yayınları, Eskişehir, 2014.

ALBEK, Suzan; *Dorylaion’dan Eskişehir’e*, Eskişehir, 1991.

BAYRAK, Meral; “Çifteler ve Körhasan Çiftliklerinin 1250-1251/1834-1835 Yıllarına Ait Envanteri” *Eski Yeni*, Yıl 5, S.49, Mart 2013.

ÇAKMAK, Biray; “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Yıl 8, S.15, Güz 2011.

ÇINAR, Ali Abbas; *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara, 1993.

ÇİFTELER, Çifteler Kaymakamlığı Hizmet Yayını, 1990.

ÇOLAK, Melek; “Atatürk Döneminde Tarıma Dayalı Hayvancılık Politikası ve Macar Uzman Oszkar Wellman’ın Raporları”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/62.

DEMİRTAŞ, Berjan; “Hippoterapi ve Adaptif Binicilik” *At Dünyası*, C. 2, 14 Mart-Nisan 2015, Sayı 34+, s.67.

DOĞRU, Halime; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul, 1990.

EMİROĞLU, Kudret-YÜKSEL, Ahmet; *Yoldaşımız At*, İstanbul, 2003.

ERKAN, Nevzat; “118. Yüzyıl Mahkeme Kayıtlarında Binek ve Nakliye Aracı Olarak”, *At Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, 2017.

ERTUĞRUL, Zeynep; “Osmanlıdan Cumhuriyet Eskişehir Çifteler Harası Yapıları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.38, Haziran 2015.

GÜL, Meltem; “Dîvânü Lugâtî't Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *İdil*, C.4, S.15 (2015).

GÜL, Başağaç R.Tamay; “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar”, *OTAM*, 15(15)

GÜLEÇ, Ertuğrul; *Türk At Irkları*, Ankara, 2005.

GÜMÜŞSOY, Emine; “İstabl-ı Amire’de Bir Alman Mirahur: Von Hobe Paşa”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.6, S.2, 2020, s.423-448.

GÜRLER, Ayşe Menteş; “Beş Senelik Umûr-ı Baytariye Programı Üzerine Bir İnceleme”, *Veteriner Bilimleri Dergisi*, (2009), 25, 1-2.

KILINÇ, Arzu; “Eskişehir Çifteler Çiftlik-i Hümayunu”, *At Kitabı*, İstanbul, 2017.

KOÇ, Bekir; “Osmanlı Devleti’ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, *OTAM*, S.10, Ankara, 1999.

KONUKÇU, Mehmet-ÖZKAN, H.Büşra-ÖZTÜRK,Kevser; *1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesinin İçerik Analizi*, Eskişehir, 2013.

KOZAK, Nazmi; “Eskişehir’in Sosyo-Ekonomik Yapısının Değişimi ve Kronolojisi (1815-2013)”, *Dünden Bugüne Eskişehir’deki 14 İşletmenin Öyküsü*, Eskişehir, 2014.

KÖKSAL, Osman; “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2).

OSMANAĞAOĞLU, Şule; “Karaköy Tarım İşletmesi’nin Tarihsel Gelişimi”, *Veteriner Bilimleri Dergisi*, 2006, 22, 3-4.

ÖNDER, Selahaddin –KIRLI Engin;“Osmanlı Döneminde Eskişehir’e Göçler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1, Haziran 2005.

ÖZCAN, Abdülkadir; “İstabl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.19.

SÜMER, Faruk; *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul, 1963.

ŞEMSEDDİN SAMİ; *Kamusu’l Alâm*, C.III, İstanbul, 1308.

TBMM TUTANAKLARI

TEZCAN, Erhan; *Mahmudiye İlçesi*, Eskişehir, 1982.

TÜRKMEN, Tuğsad Ata; *Metehan’dan Alparslan’a Türklerde At*, İstanbul, 2016.

YAZICI, Atilla; *XIX. Yüzyılda Eskişehir’in Ekonomik Durumu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1997.

ZİYA ŞAKİR; *Mahmut Şevket Paşa*, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, 2011

Osmanlı'nın ilk modern harası olan Çifteler Hara-yı Hümayunu, yalnızca at yetiştiriciliğinin değil; devlet idaresinin, kırsal dönüşümün, göç hareketlerinin ve Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısının da önemli merkezlerinden biri olmuştur. Prof. Dr. Emine Gümüşsoy'un arşiv belgelerine dayanan bu kapsamlı çalışması, Eskişehir'in hafızasında derin izler bırakan Çifteler Hara-yı Hümayunu'nun kuruluşundan Cumhuriyet dönemine uzanan tarihsel serüvenini titizlikle ortaya koymaktadır.

Türk kültüründe "at"ın taşıdığı anlamdan hareketle başlayan eser; Osmanlı Devleti'nde at yetiştiriciliği politikalarını, haranın kuruluş sürecini, çiftlik düzenini, askeri ve ekonomik işlevlerini, bölgede şekillenen gündelik yaşamı ve Cumhuriyet dönemindeki dönüşümü çok yönlü biçimde ele almaktadır. Çifteler ve Mahmudiye ekseninde gelişen atçılık geleneğinin yalnızca geçmişin bir mirası değil, günümüzde de yaşamaya devam eden güçlü bir kültürel ve ekonomik değer olduğu gözler önüne serilmektedir.

Birinci el kaynaklar, Osmanlı arşiv belgeleri ve tarihsel veriler ışığında hazırlanan bu eser; tarih, şehir çalışmaları, tarım ve hayvancılık tarihi, kültürel miras ve yerel kalkınma alanlarına ilgi duyan okuyucular için önemli bir başvuru niteliği taşımaktadır. "Osmanlıdan Cumhuriyete Eskişehir Çifteler Hara-yı Hümayunu", yalnızca bir kurumun tarihini değil; Anadolu'da atın, emeğin ve devlet hafızasının izini süren güçlü bir anlatıdır.

Ağustos 2026

